Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;

ГАМАН-ГОЛУТВІНА О.В.,
доктор політичних наук, завідувач кафедри порівняльної політології Московського державного інституту міжнародних відносин (Російська Федерація);

ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;

ДЕНИСЕНКО А.В.,
кандидат історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;

ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

КОПІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

КОППЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

КОТИК В.Д.,
доктор політичних наук, МЗС України;

КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;

КУЛІНІЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;

КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;

ЛУБКІВСЬКИЙ Д.Р.,
Заступник Міністра закордонних справ України;

МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);

ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут всесвітньої історії НАН України;

РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;

ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;

ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;

ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

ШМЕЛЬОВ Б.О.,
доктор історичних наук, керівник Центру політичних досліджень, професор, перший проректор Міжнародної вищої школи (Російська Федерація);

ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України,
протокол № 7 від 25.06.2014 р. для "З.С." №7 (історичні науки).

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:
Ольга Таукач, Юлія Валєєва, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції.
Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на "Зовнішні справи" не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

"Зовнішні справи", науковий журнал
2014, № 7. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство "Журнал Міністерства закордонних справ України "Політика і час".

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.
Телефон/факс: 38 044 279 39 18
Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com
Видавець: ДП "Політика і час"
Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.
Друк: ТОВ "Вістка". Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 30 гривень. Передплатний індекс: 74402. "Зовнішні справи", 2014.

«Ніщо не мало такого впливу на історію минулого сторіччя, як боротьба за захоплення і утримування контролю за світовими запасами нафти»
Ф. Уїл'ям Енгдаль, Вісбаден, Німеччина, квітень 2008 року

Добігає кінця гаряче літо 2014-го. Попереду осінь. За нею – зима, вочевидь холодна, а може, й голодна. Як дожити до весни-2015 без людських втрат, без втрат територіальних і головне – без забуття власної гідності та патріотизму, що гріли і гріють серце, висушують сльози протягом цієї війни?

Ми можемо пишатися не лише тим, що власним коштом перефарбували паркани і мости, забезпечили армію бронежилетами, тепловізорами та іншим необхідним – ми примусили і наших, і світових політиків ступити на межу переоцінки цінностей, покласти на ваги, з одного боку, життя своїх дітей, з іншого, — власні амбіції, відчути різницю між чистим прозорим повітрям і небом, прокопченим спеченими шинами.

Лауреат Нобелівської премії 1976 р. «за досягнення в галузі аналізу споживання, історії грошового обігу і розробки монетарної теорії, а також за практичний показ складності політики економічної стабілізації» американський економіст Мілтон Фрідман вважав: «Тільки криза — справжня, а не вигадана – веде до реальних змін. Коли така криза виникає, дії людей залежать від їхніх уявлень. У цьому, думаю, полягає наша головна функція: створити альтернативи існуючим стратегіям, підтримувати їх життєздатність і доступність доти, доки політично неможливе не стане політично неминучим».

Мир є політично і практично неминучим. За 23-ю річницю своєї незалежності Україна сплатила колосальну ціну.

Кажуть, незалежність – це не відсутність залежності від когось або чогось, а усвідомлення власної здатності будь-що тримати двері своєї оселі відчиненими. Вільними для доступу інших думок, інакших світоглядів, чужих сподівань... Відчинімо двері! Розчахнімо вікна! І нехай увірветься в них справджена солодкість наших мрій!

Із Днем народження Тебе, Україно!

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402
Передплатити „Зовнішні справи" ви можете у наших партнерів:
· ДП „Преса" Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
· ТОВ „НВП „Ідея", вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;
· ООО Фірма „Періодика" Тел.+ 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі "24 nonstop" та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;
або придбати вроздріб у редакції журналу „Зовнішні справи" за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18.
Відпускна ціна видання – 30 гривень.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2013 р. №1609 «З.С.» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Історичні науки».
Вимоги до матеріалів – на сайті www.uaforreignaffairs.com

«Зовнішні справи» №7. ЗМІСТ

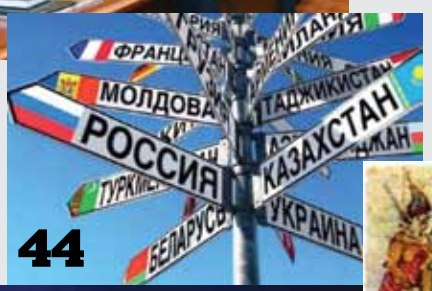

ПОЛІТИКА

5 Петро Порошенко: «Ми повинні разом знайти єдино правильне рішення, від якого залежить мир на континенті»

6 *Юрій Щербак*. Територія демократії почала скорочуватися

12 *Ігор Гаврилов*. Пан'європейський пікнік: Європа без кордонів в умовах кризи європейських соціалістичних країн (1988-1990)

16 *Ірина Мудрієвська*. Сучасний стан і перспективи співробітництва України з країнами Вишеградської групи в газовій сфері

20 *Руслан Фалков*. Ідеї створення Єврейської Республіки в Криму

ДИПЛОМАТІЯ

24 *Вячеслав Ціватий*. Підвищення професійної майстерності, модель ротації та кар'єрне зростання дипломатів США: досвід для України

28 *Наталія Татаренко*. Сучасна модель економічної дипломатії та кадрова політика МЗС України

32 *Nataliya Tatarenko*. Contemporary Models of Economic Diplomacy and Personnel Policy at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

36 *Ігор Жалоба*. Сучасні міжнародні відносини та виклики класичній дипломатії

40 *Igor Zhaloba*. Modern International Relations and Challenges for the Classical Diplomacy

ГЕОПОЛІТИКА

44 *Олександр Васильєв*. Проблеми трансформації інтеграційного об'єднання РФ і Білорусі

48 *Pavlo Ignatiev*. Hong Kong: Southern window to China

ДОСЛІДЖЕННЯ

52 *Олександр Сліпченко*. Дипломатична кухня

ГДІП

58 Професія будівельника на службі іміджу України

59 Ойвінд Нордслеттен: «Там, де інші бачать проблеми — я бачу потенціал»

КУЛЬТУРА

60 *Марина Дроботюк*. Художник Вільгельм Котарбінський – поляк з українським серцем

Петро Порошенко:
«Ми повинні разом знайти єдино правильне рішення, від якого залежить мир на континенті»

26 серпня в Мінську в ході зустрічі у форматі Україна - ЄС - «Євразійська трійка» (Росія, Білорусь, Казахстан) Президент України Петро Порошенко висловив переконання, що нині вирішується не лише питання врегулювання ситуації в Луганській і Донецькій областях, а й доля всієї Європи.

«Ми нікому не нав'язуємо і не хочемо, щоб хтось нав'язував нам форму внутрішнього устрою або інтеграційного напряму зовнішнього розвитку. Український народ зробив свій вибір на користь унітарної, демократичної, європейської держави», — підкреслив він.

«Україна є відповідальним членом міжнародного співтовариства і вимагає поваги до свого суверенітету, територіальної цілісності і кордонів відповідно до загальноприйнятих норм міжнародного права», — також додав Президент.

Глава держави підкреслив, що мета його візиту до Мінська — зробити все можливе, щоб припинити кровопролиття і дати можливість почати складний процес пошуку політичного компромісу.

Президент України закликав усіх присутніх на зустрічі підтримати мирне врегулювання ситуації в Луганській і Донецькій областях.

«Переконаний, що сьогодні єдино можливим інструментом припинення кровопролиття та забезпечення постконфліктної реконструкції Донбасу є мирне врегулювання. Закликаю усіх учасників зустрічі розглянути і по можливості прийняти це у якості основи для врегулювання ситуації», — сказав Глава Держави під час засідання.

Президент заявив, що готовий обговорювати різні варіанти, які забезпечать стратегію мирного майбутнього для України та всієї Європи.

Першочерговою умовою стабілізації ситуації на Сході України, на думку Петра Порошенка, є встановлення ефективного контролю на російсько-українському кордоні.

«Необхідно зробити все, щоб зупинити поставки техніки та озброєння бойовикам», — підкреслив він, зазначивши, що такий контроль можливий тільки за умови залучення місії ОБСЄ до моніторингу та верифікації кордону.

Глава Держави також закликав невідкладно звільнити всіх заручників. У тому числі — тих громадян України, які знаходяться за межами її території. «Ці кроки відкриють шлях до мирного врегулювання і початку відновлення Донбасу», — висловив переконання Президент.

Петро Порошенко зазначив, що влада України вже сьогодні розглядає варіанти відновлення регіону та його розвитку після врегулювання ситуації та досягнення миру, міжнародне співтовариство також підтримує ці наміри і зусилля. «Наші іноземні партнери готові зробити конкретні пропозиції під час донорської конференції по Україні, яка запланована на осінь цього року», — сказав Президент, запросивши всіх присутніх взяти у ній участь.

Водночас Петро Порошенко наголосив, що реалізація цих ініціатив стане можливою тільки після вжиття рішучих кроків по деескалації конфлікту на Донбасі.

Міністр закордонних справ України Павло Клімкін у ефірі телеканалу ICTV відзначив, що Президент України Петро Порошенко провів дискусію з Президентом Російської Федерації Володимиром Путіним щодо імплементації Угоди про асоціацію на високопрофесійному рівні.

«Дискусія була дуже складною, але цікавою. Я дійсно пишаюся тим, яким чином її вів Президент України, знаючи Угоду так, як людина, яка вела переговори, яка відчуває Угоду і яка знає, що робити з Угодою далі», — зазначив Павло Клімкін.

Міністр підкреслив, що визначальним принципом для України є мир, деескалація ситуації на Донбасі. «Головне – чітке розуміння, що потрібно для того, щоб виконати мирний план Президента України», — наголосив Павло Клімкін.

«Я сподіваюсь, що ми можемо і повинні знайти рішення. Це мир, деескалація, але це рішення, ціною якого не є компроміси. Неодмінною передумовою є єдина демократична європейська Україна. А всі інші питання можуть обговорюватися», — сказав міністр.

З української сторони у зустрічі також взяли участь заступник Глави Адміністрації Президента України Валерій Чалий, Перший заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі України Анатолій Максюта.

Інф. «З.С.»

Юрій Щербак: територія демократії почала скорочуватися

Юрій Миколайович Щербак – український письменник, сценарист, епідеміолог, публіцист, політик, діяч екологічного руху, дипломат. Народився в Києві 12 жовтня 1934 р. 1992-1994 рр. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ізраїлі. 1994-1998 рр. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в США (з 1997 р. — також посол України в Мексиці — за сумісництвом). 2000-2003 рр. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді. Доктор медичних наук. Автор багатьох літературних творів. Збірку статей, виступів і коментарів «Україна в зоні турбулентності» – називають книгою пророств. Нещодавно закінчив роботу над трилогією «Час смертохристів», «Час великої гри», «Час тирана» – про Україну у 2077-2084 роках.

- Юрію Миколайовичу, перш за все, хотілося б почути Вашу думку про роль дипломатії у розв'язанні цієї страшної ситуації. На що слід звертати увагу українським дипломатам?

- Насамперед, хочу сказати, що я надзвичайно високо оцінюю роль Міністерства закордонних справ України та дипломатичного корпусу в можливому розв'язанні тих драматичних проблем, які виникли зараз у зв'язку з війною Росії проти нас. Я завжди був переконаний і залишаюся при цих поглядах, що в цілому колектив міністерства налаштований патріотично, що це люди, які свідомо будують власну державу, які сповна віддаються справі зміцнення національної безпеки України. Коли ще за часів Кучми, Ющенка відбувалися суто технічні переговори з делімітації українсько-російського кордону, я розмовляв із людьми, які тим займалися, і зрозумів, що це дуже високі фахівці, які знаються на своїй справі та вміють обстоювати інтереси України. Від самого початку побудови незалежного Міністерства закордонних справ від того кореня невеличкої групи осіб, які працювали переважно в ООН, у представництвах у Нью-Йорку, Женеві та Відні, виріс досить кваліфікований розгалужений кущ співробітників органу зовнішньої політики.

Сьогодні надзвичайної важливості набуває справа правдивого інформування світової громадськості про те, що відбувається в Україні та навколо неї. І тут кожне посольство, на мій погляд, повинно зосередити свої зусилля на тому, щоб на різних рівнях найактивніше спілкуватися із засобами масової інформації, громадськими організаціями і кваліфіковано представляти погляди України, не якісь пропагандистські, побудовані на гаслах, а цілком професійні, про те, що відбувається насправді – на противагу російській гебельсівській пропаганді, побудованій на тому, щоб затьмарити розум і зомбувати людей за кордоном, яка інколи, на жаль, досягає своєї мети. Тому, мені здається, що на сьогодні це – одне з головних завдань Міністерства закордонних справ. Причому, будувати роботу багаторівневу. Скажімо, і на рівні участі в офіційних переговорах з владними структурами країни перебування, і так само потрібна надзвичайно активна участь послів у роботі зі ЗМІ. Я не дуже багато бачу публікацій наших українських послів у засобах масової інформації. Як на мене, це – один із показників їхньої роботи. Я, наприклад, коли був послом, друкувався весь час. Тоді були актуальні проблеми Чорнобиля, просування ідей щодо висвітлення Голодомору тощо. Тому треба знаходити шляхи, давати телеінтерв'ю, друкуватися і мати весь час активні зв'язки з громадськістю.

Мені здається, що особливо важливо проводити роботу не просто в межах Європейського Союзу. Ми ж знаємо, що ці країни досить диференційовані. І є серед них ті, яких не треба переконувати, бо вони самі розуміють, що відбувається. А є країни, які ставляться до сьогоднішніх подій досить скептично. Навіть наші сусіди. Я був шокований, скажімо, абсолютно антиукраїнською статтею Президента Чехії, просякнутою духом якоїсь ворожнечі та нерозуміння історичних фактів про те, що відбувається. Я думаю, що важливо вести роботу в таких країнах, як Туреччина, країнах Латинської Америки і так далі. Гадаю, у міністерстві це чудово розуміють. Це перше завдання.

Друге завдання – організовувати якісь акції на під-

тримку України, громадські акції. Це дуже важливо. Звичайно, без втручання у внутрішні справи цих країн. Але, скажімо, питання організації гуманітарної чи військової допомоги тощо – це також, на мій погляд, лежить на плечах наших дипломатичних місій.

Третє – коли виникне можливість вести якісь прямі чи непрямі переговори з Росією, то, звичайно, дипломати теж повинні будуть сказати своє слово. Я бачу вирішення цієї проблеми, насамперед, на рівні Президента України та Міністра закордонних справ. Тому що Росія вперто не визнає Україну як легітимну державу, як державу, що повністю довела своє право на існування. І всі ці зневажливі назви України свідчать тільки про ненависть до нашої держави, а не про тверезу оцінку фактів. Україна – не «фейлд стейт» (failed state)! Це дуже важливо підкреслювати і доводити. І, звичайно, прийде час, коли треба буде вести переговори напряму з ініціатором цієї війни, тобто з Росією. Яким чином це відбудеться, на якому підґрунті, зараз важко сказати. Бо вони уникають цього, хочуть усе вирішувати у староімперському стилі переговорів у форматі, скажімо, Росія — США або Росія — ЄС, виводячи з поля переговорів Україну. Це абсолютно неприйнятно, бо Україна, знову підкреслюю, не є «фейлд стейт», і Україна не є об'єктом цих переговорів. Україна – незалежна держава, одна із засновників Організації Об'єднаних Націй.

Акція у центрі Мюнхена, на Марієнплатц, приурочена до Дня Незалежності. Фото надано Генеральним консулом України у Мюнхені Вадимом Костюком

Думаю також, що дуже важливо нашим дипломатам працювати активніше не тільки на рівні двосторонніх зв'язків, а й розуміти позицію різних країн. Скажімо, для мене зараз дуже складно зрозуміти позицію Туреччини. Я вивчаю це питання. Побачимо, що привнесе обраний президентом країни Ердоган. З одного боку, фактор кримсько-татарського народу відіграє дуже важливу роль для Анкари, з іншого боку, відчувається, що Ердоган захоплений Путіним, йому подобається такий шлях. Тут дуже тонкі речі. І я підкреслюю, що в таких країнах, які не зовсім дружні, треба вести серйозну роботу з просування українських позицій.

Звичайно, дуже складно розібратися з позицією Китаю. Вони додержуються залізобетонної відстороненості та споглядання згори на те, як між собою гризуться європейські тигри. Але в цьому геополітичному напрямі також треба наполегливо працювати.

Мені важко окреслити всі завдання, бо це різні континенти, різні країни. Але нам треба зараз домогтися того, щоб світ якомога ширше розумів нашу позицію, розумів ситуацію в Україні, і не тільки співчував, а й допомагав. Я вважаю, що голосування на сесії Генеральної Асамблеї ООН по Україні, кримському питанню було блискучим. Тут навіть багато що було неочікуваним, у результаті чого Росія опинилася в ізоляції разом із країнами-ізгоями. Це була велика перемога. Я певен, що наша дипломатія в ООН попрацювала добре.

Тож, необхідно щодня, щохвилини пам'ятати, що Батьківщина в небезпеці. Ми ще не пережили момент, коли вже можна буде сказати, що вторгнення не буде. Вторгнення може статися будь-якої хвилини, можуть розгорнутися зовсім інші драматичні події і до цього треба бути готовими.

- До речі, Чехія запропонувала країнам ЄС спільно реагувати на санкції Росії…

- Я прочитав це повідомлення. Але в мене склалося враження, можливо, я

Під час чотиристоронніх переговорів 17 серпня в Берліні з приводу вирішення кризи на Сході України між Міністром закордонних справ України Павлом Клімкіним, російським міністром Сергієм Лавровим, Міністром закордонних справ Франції Лораном Фабіусом та Міністром закордонних справ Німеччини Франком-Вальтером Штайнмайєром

помиляюся, що Чехія більше занепокоєна тим, що принесуть їй ці санкції, тобто, які можуть бути збитки, аніж тим, щоб допомогти Україні. Хотів би помилятися, але подивився, що вони дуже занепокоєні цим, і, можливо, з тих позицій виступають. Мене також дуже бентежить позиція Угорщини та Словаччини. Нещодавно, будучи в Польщі, я зустрічався із заступником Міністра закордонних справ Угорщини та мав із ним бесіду, у якій він переконував, що Угорщина надзвичайно позитивно ставиться до України, що немає у нас проблем у відносинах. Я йому навів пару фактів, які українська сторона оцінює негативно. Він казав, що це не так. Але є факти, які дуже непокоять, зокрема позиція Прем'єр-міністра Угорщини Орбана. І треба зрозуміти, на чому ця позиція ґрунтується. Чи-то вона залежить від російських поставок нафти і газу? Чи прем'єр-міністру Орбану як людині авторитарній подобається путінський шлях?

До речі, прикро, що такі країни, як Угорщина і Чехія, які пережили вторгнення радянських військ у 1956 та 1968 роках з метою придушення революцій, не можуть уповні зрозуміти сьогоднішню ситуацію України.

Нашим дипломатам треба усвідомити, що йде кардинальний диспут про майбутнє ліберальної демократії. Адже Путін оголосив пряму війну ліберальній демократії. Він додержується авторитарно-консервативного шляху, коли певний мінімум соціального захисту надається народу, і можна на цьому заспокоїтися. І не

Чехословаччина, 1968 рік

потрібна представницька справжня демократія, яка ставить на перше місце захист прав людини. Це дуже серйозна дискусія чи навіть ідейна боротьба двох течій. Ми знаємо, що ряд країн підтримує авторитарний путінський погляд. І цей диспут, ця суперечка продовжуватиметься. Це одне з тих явищ, яке буде характеризувати XXI століття. Ми можемо опинитися в ситуації, коли різко скоротиться кількість по-справжньому демократичних держав.

Я зараз перечитую багато історичних праць. Зокрема, історію Другої світової війни та блискучу книгу про Черчилля. І, не дай Боже, дійти до тієї ситуації, коли тільки Великобританія була демократичною країною в 1940-1942 роках, а вся Європа занурилася в темряву авторитаризму. Не думаю, що зараз таке може статися, але все одно територія демократії почала скорочуватися. І Україна – це є пробний камінь того, яка власне модель буде формуватися. Якщо збільшиться територія темряви, то це стане дуже поганим прикладом для Східної та Центральної Європи. Я вже не кажу про поневолення нашого волелюбного народу. Як він зможе це прийняти? І от, власне, зараз бої на Донбасі свідчать про те, що йде битва за цю модель. Тому що нам нав'язують модель авторитарно-насильницьку під дулами автоматів. Але ми вже пережили цей період громадянської війни, більшовицької навали. Це все дуже серйозно, і нашим дипломатам треба це розуміти – в яких країнах вони працюють, де схиляються до якоїсь певної моделі. Тому що ми сьогодні обстоюємо цінності представницької ліберальної демократії.

- Щодо Східної Європи, зокрема наших найближчих сусідів, то наскільки важливою для України є підтримка Польщі, країн Балтії тощо?

- Безперечно, гадаю, що нам треба дуже високо це цінувати. І дипломати, які працюють у цих країнах, переконаний, розуміють, що означає така підтримка. Я регулярно читаю польські газети, слухаю польське радіо, буваю в Польщі. Виступав там нещодавно на конференції, присвяченій ситуації в Україні. Вони відзначали річницю Солідарності, але запросили людину з України, щоб послухати, що відбувається у нас. Мушу сказати, що для нас це – безцінна підтримка. Починаючи з того, що маємо забезпечений західний тил, ми, слава Богу, звідти не чекаємо жодних провокацій. Адже дуже важливо мати спину захищену. Але, крім того, Польща зараз виходить у лідери взагалі Європейського Союзу за всіма показниками – економічними, демографічними, політичною стабільністю. Це практично мононаціональна держава. І те, що поляки забули старі наші криваві суперечності, свідчить про те, що вони тверезо оцінюють ситуацію. Переконаний, що прийде час, коли складеться такий союз Польщі, Литви, Білорусі (я переконаний, що Білорусь стане вільною демократичною країною) та України. Це буде дуже важливий масив безпеки, бо ми об'єднані спільною історичною пам'яттю, корінням тієї спільної держави, до якої належали. І думаю, що дуже важливо нам плекати цей дух згоди та з розумінням ставитися до потреб наших союзників, не загострюючи проблеми минулого.

- При тому, що, судячи з повідомлень, на території Білорусі Росія має намір розгорнути військові авіабази…

- Більше того, чесно скажу, я дуже боюся підступного удару через територію Білорусі. Тому що той, як я його називаю, «райхсфюрер», який керує Росією, мабуть, вивчав історію і знає, що Німеччина використала Бельгію та Голландію в 1940 році для прориву, попри нейтральний статус цих країн. І нам потрібно бути дуже пильними, не зважаючи на

запевнення Лукашенка. Їм, мабуть, можна вірити, бо він не хоче війни з Україною. Але Путін може зневажити це і вторгнутися в Україну там, де його не очікують. Це таке побіжне зауваження. Але я дуже добре ставлюся до білоруського народу. І в цілому думаю, що Лукашенко навряд чи прив'яже себе до тієї злочинної авантюри, яку очолює Путін. Тому що він – по-народному мудра людина, як я написав в одній зі статей. Гадаю, він розуміє, що дуже небезпечно бути сателітом Путіна. І наскільки це можливо, він намагається дистанціюватися. Яка ж це гібридна війна? Це війна, по-перше, загарбницька; по-друге, війна з повним урахуванням досвіду аншлюсу з Австрією і захоплення Судетських земель, де проживала переважно німецька меншина. Тобто, усі методи використано. І я у своїх статтях намагався це показати з цифрами, з фактами – скільки на той час німецьких підривних організацій працювало в Польщі, Чехословаччині в 1938-39 роках. Як вони розкладали ці держави зсередини, як вони перетворювалися на п'яті колони. Як гестапо та СС управляджували та опановували ці осередки німецького життя. Це все було використано Путіним. Тобто, підкреслюю ще раз, ми повинні в цьому плані бути дуже пильними. І, гадаю, наші дипломати повинні ці речі розуміти. Варто, на мій погляд, більш філософськи оцінювати ситуацію. Мені здається, дуже важливо надати історико-ідеологічну інформацію нашим дипломатам, щоб вони розуміли, що власне відбувається. Що це не просто повстання на Донбасі, яке Росія фінансує. Це – ретельно підготовлений бунт, фактично державний переворот. І зараз перші вияви цього відійшли в бік – демонстрації, підняття російських прапорів тощо. Хоча це також діяла меншина, яка нав'язувала свою волю більшості. Але тепер це просто бандити, російські терористи, які відверто вбивають, трощать всю інфраструктуру. Маски відкинуто вбік. Тож, я ще раз закликаю дипломатів до філософсько-історичного глибокого осмислення нинішнього часу і тверезого розуміння того, що відбувається.

А відбувається, на мій погляд, дуже небезпечний процес глобальної дестабілізації. Зростають радикальні рухи в Європі. І це також треба розуміти. Скажімо, усі ці праві партії, які бачать у Путіні свого союзника. І дипломати, які працюють у Європі, повинні розуміти, що всередині йде розкладання ліберально-демократичних суспільств, відбувається їхнє розшарування. І такі бойові праві націоналістично-шовіністичні партії можуть також відіграти вкрай негативну роль у тому розчленуванні Європейського Союзу. Зараз розхитування ЄС не потрібне, і ми маємо протистояти цьому, тому що для нас Європейський Союз – це символ і свободи, і допомоги Україні.

- Наскільки сьогодні санкції США, проголошення американськими конгресменами бажання зробити Україну союзником Сполучених Штатів вселяють оптимізм?

- Я був би щасливий, якби за мого життя це відбулося. З важливих для мене речей у моєму дипломатичному житті було встановлення в 1996-1997 роках за участі В.П. Горбуліна статусу стратегічного партнерства. Коли я запитував американців, скільки у них стратегічних партнерів, вони казали – Польща, Ізраїль, називали ще кілька країн. Тобто, ми тоді вже потрапили до досить вузького кола стратегічних партнерів. Це відбулося за президента Клінтона. Потім цей статус було підтверджено за Буша-молодшого. Знову було підписано відповідні документи. І це дуже важливий момент, на який ми повинні спиратися. Адже якби ми отримали статус союзника, це було б рівнозначно ситуації 1940 року, коли США були нейтральною країною, у них діяв закон про нейтралітет, але вони оголосили Великобританію своїм союзником і надавали всіляку допомогу, ще не будучи у стані війни з Німеччиною.

Тож, це надзвичайно важливо, аби ми отримали статус союзника. Тоді вони трактуватимуть напад на свого союзника як напад на свою країну. подібний дуже високий статус має Ізраїль. Як колишній Посол України в Ізраїлі знаю, що 3 мільярди доларів на рік ЦАХАЛ (Армія оборони Ізраїлю) отримує американських кредитів на закупівлю найновішої зброї тощо. З іншого боку, американці там не воюють. Тобто, не підставляють свої війська. Але надають достатню адекватну допомогу армії Ізраїлю. Я бував у багатьох місцях, зокрема, на військових базах, тоді у нас переговори йшли про військове співробітництво, і просто дивувався, як працюють їхні вишколені пілоти. І керівники військово-повітряних сил України були шоковані тією злагодженістю, яку демонстрували ізраїльські пілоти під час військових навчань. Це був для нас важливий наочний приклад. От я про такий статус мрію і сподіваюся, що ми його здобудемо.

Схід України, 2014 рік

- Ви згадали про Ізраїль. Доводиться іноді чути думку, що Україну очікує ситуація, подібна до нинішньої в цій країні, зокрема терористичні напади…

- Це лише зовнішня подібність, тому що і там іде війна з тероризмом, і в нас. Але якщо подивитися більш уважно, це зіткнення двох цивілізацій, двох світів, які ніколи не зійдуться. Я перетинав кілька разів кордон Ізраїлю та їхав до Єгипту. Тільки проходиш цю лінію кордону, як одразу потрапляєш в інший світ. Ізраїль – це острів західного світу, напівамериканського, напів'європейського в тому арабському морі. Абсолютно різні ментальності, різні традиції. І то є війна цивілізаційна. У нашому разі не можу так сказати. Скоріше, йде війна між минулим, тим «совєтським» підходом, боротьба за совковість, коли деякі люди, понад 20 років живучи в Україні, уявляли, що мешкають десь у Радянському Союзі. Вони виступили проти України як європейської держави. Їм не потрібні європейські цінності. Звичайно, треба аналізувати і шукати відповідь на запитання: чому так сталося? Держава, виявляється, нічого не робила в цьому плані. Але, все ж таки, ми повинні розуміти, що в Ізраїлі – інша ситуація.

Крім того, якщо арабські країни вороже ставляться до Ізраїлю, хоча не всі єдині – і Єгипет, і Саудівська Аравія, – там є різні нюанси, – то тут ми маємо справу з ворогом потужним, ворогом, який хоче відтворити імперію зла, імперію сили, імперію загарбання. Думаю, що нічого у них з цього не вийде. Але вони хочуть. І це – Росія, з якою Україну завжди пов'язували дуже тісні зв'язки. Не кажу, що братські або сестринські, але дуже багато родинних зв'язків існує. І тут ми не станемо іншими. Але ми й не повинні уподібнюватися одному футбольному тренерові, який заявив, що в нього до Росії не залишилося жодних сентиментів. Тобто, справді дійсність жахлива. Але все одно, країни мали певний час спільну історію, багато зв'язків, особливо в рамках СРСР, тому дуже непросто це ментально розірвати. Я прочитав повідомлення про те, що протести зріють навіть у російському війську. Командири середньої ланки не хочуть воювати проти українців. Кажуть, що ми їхні брати. І багато людей у Росії також вважають, що це братовбивча війна. І виступають проти Путіна. Тобто, аналогії з Ізраїлем можуть бути тільки поверхові, а внутрішньо у нас особливий тип конфлікту, і ми повинні це розуміти.

- Нова придумка – гуманітарний конвой…

- Це – типова провокація. Там сидять до межі цинічні люди, які придумують такі речі, проти яких дуже важко виступати. Дуже важко казати, що ми не хочемо, щоб хтонебудь надавав нам гуманітарну допомогу. Але вони цим нав'язують нам воєнне рішення, нав'язують вторгнення. Їхня головна мета – залишити під своїм контролем якусь територію для тих так званих самопроголошених республік і примусити українців піти на переговори з ними. І тоді ми матимемо ситуацію Молдови – друге Придністров'я і розпад частини української території. У жодному разі цього не можна допустити! Людина, яка мало-мальськи розуміється на справах внутрішніх і міжнародних, повинна уникати такого рішення. Тим паче, як можна з терористами, які прийшли зі зброєю і нав'язують свою волю, сідати за стіл переговорів. Це означає – програти все.

- Мені здається, не випадково екс-радник російського президента Андрій Іларіонов назвав цю ініціативу гуманітарного конвою спробою легалізації анексії, сепаратизму та тероризму.

- Так, абсолютно правильно. Вважаю, що Іларіонов – один із найрозумніших російських опозиційних діячів і мислителів. Я на місці Міністерства закордонних справ України розсилав би його статті до посольств, щоб люди вивчали та знали погляди глибокого аналітика, який розуміє суть справи. Він абсолютно правий – це спроба анексії, тільки більш витонченим, знущальним таким способом. Нам дуже важливо знати погляди думаючих російських опозиційних аналітиків. Вони можуть не завжди збігатися з нашими, але вони цікаві.

- Як заявив глава місії України в НАТО Ігор Долгов, по максимуму обмежений допуск російських

дипломатів у штаб-квартиру Північно-Атлантичного блоку. Водночас Расмуссен офіційно запросив Україну на саміт у вересні в Уельсі. Про що це свідчить?

- Це вкотре свідчить про повну недовіру до росіян, бо ми прекрасно розуміємо, скільки розвідників сидить у представництві Росії при НАТО. З іншого боку, оскільки з ними існували угоди, то, звичайно, ці люди мали допуск. Але хотів би сказати, що цей жест є більше символічним. Можливо, у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі особливих таємниць немає. Їхні таємниці зберігаються в іншому місці. Але все одно, це дуже важливий жест, який свідчить про те, що Україна й українці трактуються як союзники, а Росія – як ворог НАТО. Тож це зроблено жорстко і справедливо.

- Юрію Миколайовичу, ще одне до Вас запитання, скоріше як до письменника. Існують різні погляди на еволюційний і революційний шляхи розвитку країни. Тож чи варті сотні віддани життів того, що сталося і невідомо у що виллється?

- Я думаю, що ніколи історія не була повністю еволюційною або повністю революційною. Знаю, що багато людей віддають перевагу еволюційному, спокійному шляхові розвитку. Але навіть Великобританія – одна з найбільших у світі демократій – проходила революційні етапи розвитку. І у XX ст. мала дуже великі потрясіння, і потім, коли перестала бути імперією. Так і Україна, яка мала 60 років мирного розвитку. Але цей «мирний» розвиток припав на період радянської стагнації, національного поневолення. Потім ми отримали ніби подарунок долі – незалежність, як бонус якийсь, без революції та війни. Це мені нагадує того гоголівського козака, якому в рот стрибають галушки. І тепер ми платимо кров'ю за незалежність. На жаль, цей етап – необхідний. Хоча дуже шкода тих молодих життів, які щодня ми втрачаємо. Це дуже прикро. Але це такий етап історії, без якого наша країна, очевидно, не могла б відбутися. Разом з тим, бачимо, як стрімко зростає на наших очах українська політична нація. Один політик дуже точно сказав, що сьогодні Україна – це українська двомовна нація. Ви подивіться, як абсолютно органічно співіснують дві мови. І військові польові командири – один українською спілкується, другий – російською, і це все нормально. На наших очах відбувається історичний перехід з одного, посткомуністичного стану держави, до іншого: незалежної європейської української політичної нації. Ми, можливо, самі ще не до кінця це розуміємо. Історія зараз топчеться на наших подвір'ях. Історія жорстока – де руйнуються долі і втрачаються життя. Але вона сформує нову Україну. Коли ми вистоїмо, то це вже буде абсолютно інша якість України.

Я вище висловив думку, і хочу її розвинути – увесь світ зараз перебуває у стані нестабільності. Складається враження, що розпочалося формування нового світу XXI століття. Це світ, залежний від енергоресурсів. І недаремно припускають, що у Слов'янську окопалися терористи тому, що там багаті поклади газу. Я не зовсім переконаний у цьому, але частка правди у цьому є. І це є – боротьба за ресурси. У тому числі – ресурси людські. Росії конче потрібні слов'янські ресурси, бо вони вже «зазійщуються», якщо можна так сказати. І вони роблять ставку на людські українські ресурси. І це стосується не лише України та Росії. Багато країн перебувають у перехідному стані. Закінчилася холодна війна, яку дехто називав Третьою світовою. Потім – ейфорія після закінчення холодної війни. І тепер знову почали визначатися позиції щодо нового розподілу світу і, можливо, нових воєн.

Тут велика роль належить США, бо якщо вони підуть зі світової арени, у Європі розпочнеться війна. Сполучені Штати в жодному разі не повинні зникати зі світової арени. А вони зараз мають слабкого, нерішучого президента, усі пасторські заклики якого до миру не були сприйняті ані арабським світом, ані Російською імперією. І нині, як мені розповідали американські інсайдери, зростає дуже серйозна опозиція до Обами в Держдепартаменті США. Навіть у Білому домі. Я вже не кажу про Конгрес. Але це ситуація американської демократії – пройде два роки, і Обама піде, буде новий президент, якому доведеться давати відповідь на всі ці світові виклики.

Ми зараз перебуваємо у складному періоді переформатування не тільки Європи, не тільки російсько-українських відносин, а й світових. Тому що Китай все одно зростає і над Росією, як певна загроза. Прийде час, коли вони скажуть своє слово. І невідомо, на чиєму боці вони тоді будуть, адже це дуже таємнича країна, яка має свої погляди на шлях розвитку, виходячи зі своїх національних інтересів.

Тобто, ми зараз перебуваємо в такому хаотичному глобальному стані, який я навряд чи називав би дуже оптимістичним. Хоча ми, українці, повинні вірити, що зможемо здолати агресію і зможемо побудувати нормальну демократичну державу. Як тільки це станеться і ми отримаємо статус нормальної європейської держави, країна почне дуже швидко розвиватися, маючи багаті земельні, людські ресурси й об'єднану волю Українського народу.

Інтерв'ю записав
Володимир СЕМЕНОВ,
17.08.2014

Пан'європейський пікнік: Європа без кордонів в умовах кризи європейських соціалістичних країн (1988-1990)

УДК 321

Ігор ГАВРИЛОВ,
Дипломатична академія України при МЗС (здобувач), магістр правознавства

Summary
The article deals with the Pan-European Picnic which took place in 1989 and its influence on the development of socio-political crisis in GDR. The article describes preconditions for the event, special attention is paid to its unexpected consequences.
Keywods: **Austria, Berlin Wall, Germany, Hunagry, Otto von Habsburg, Pan-European picnic**

У серпні 2014 р. виповнюється 25 років з часу події, яка справила суттєвий вплив на громадсько-політичне життя Європи кінця 80-х років XX століття. Пан'європейський пікнік — тимчасове символічне відкриття австрійсько-угорського кордону для східних німців 19 серпня 1989 р. з метою уможливити їх втечу до Західної Німеччини — став чудовим прикладом того, як невелика за запланованим значенням подія може викликати наслідки, що перевищують найсміливіші прогнози. Значення пікніка для політиків тих часів яскраво охарактеризував Канцлер ФРН Гельмут Коль, який зазначив, що «ґрунт під Бранденбурзькими воротами — угорський». Аналогічну оцінку пікнікові дав Лотар де Мезьєр (останній Міністр закордонних справ НДР), за словами якого «знесення берлінського муру розпочалося в Шопроні».

Наприкінці 1980-х років світ уважно стежив за кроками нового радянського керівництва, а європейські політики розмірковували, які зміни на континенті принесе доктрина «нового політичного мислення», що поступово формувалася протягом 1985-1986 років.

Ідеї об'єднання Європи набували все більшого розвитку завдяки бурхливій діяльності «Комісії Делора» (адміністрації голови Європейської комісії Жака Делора): окрім «третього розширення» ЄЕС і подання Туреччиною заявки на вступ, відбулося підписання Шенгенської угоди в 1985 р. та Єдиного Європейського Акта в 1986 році. Європа переходила від ери «євросклерозу» до ери євроінтеграції, єдиного економічного та політичного простору.

Держави радянського блоку (у першу чергу — СРСР) намагалися «віддзеркалити» дії з економічної інтеграції капіталістичних країн, а саме створити єдиний соціалістичний ринок у рамках РЕВ. Особливо важливим для радянського керівництва залишалося питання долі Німецької Демократичної Республіки — найбільшого та найсильнішого союзника СРСР у Східній Європі.

Початок 1989 р. показав, що радянський блок переживає глибоку кризу. Перші частково вільні вибори до Верховної Ради СРСР відбулися 26 березня 1989 р., а сам СРСР вивів війська з Афганістану й опинився на порозі величезної політичної трансформації, що закінчилася його розпадом. Того ж року, 17 квітня, у Польщі дозволено діяльність «Солідарності», розпочалося виведення радянських військ з Угорщини, а у травні в рамках одностороннього скорочення Радянської армії з території НДР було виведено частину групи радянських військ.

Саме в 1989 р. ідея єдиної Європи ставала надзвичайно популярною серед самих європейців. Вона перетворилася на орієнтир і для радянського керівництва: уже в липні 1989 р. М.С. Горбачов озвучив ідею «спільного європейського дому», а трохи пізніше в Москві запанувала зовнішньополітична «доктрина Сінатри» (невтручання СРСР у справи союзників по блоку, у т.ч. в питаннях налагодження зв'язків із західноєвропейськими державами та наддержавними інститутами). У Західній Європі успішно пройшли прямі вибори до Європейського парламенту, а 12 липня 1989 р. відбувся перший марш на підтримку Європи в Страсбурзі. Тим не менше, попри ознаки того, що в Європі запанував «вітер перемін», у радянському блоці залишалася держава, режим якої неухильно дотримувався соціалістичних догм, — Німецька Демократична Республіка. Керівництво НДР та її правлячої партії (Соціалістична єдина партія Німеччини, СЄПН) не змінювало своєї позиції відносно політичної системи, об'єднання Німеччини або місця НДР у Європі.

З моменту проголошення «перебудови» до жовтня 1988 р. питання про об'єднання Німеччини на високому рівні не порушувалося. Водночас, небажання зміни статусу-кво в німецькому питанні чітко проявилося в червні 1987 р., коли Президент США Р. Рейган під час візиту до ФРН та Західного Берліну у своїй промові зробив риторичне звернення до М.С. Горбачова із закликом знести берлінський мур. Офіційної відповіді від Генерального Секретаря ЦК КПРС Президент США так і не отримав, але ТАРС назвало його промову провокаційною. Для самих німців берлінський мур залишався символом принизливого становища країни та постійним нагадуванням про те, що навіть через 40 років після завершення Другої світової війни Німеччина залишається розділеною, а східні німці — без права вибору місця проживання.

Навіть у 1989 р. ніщо не вказувало на те, що об'єднання двох частин Німеччини можливе в найближчій перспективі. Докорінно змінила ситуацію невелика подія, що увійшла в історію під назвою «Пан'європейський пікнік». Йому судилося стати соломинкою, яка зламала хребет верблюдові, а Угорщині судилося стати країною, яка відіграла несподівану, але надзвичайно важливу роль в об'єднанні Європи.

Варто зазначити, що Угорщина займала особливе місце в радянському блоці. Режим Яноша Кадара, який керував Угорською соціалістичною робітничою партією в 1960-1980 роках, в економічному плані характеризувався найбільш ліберальним, а в політичному — найбільш м'яким (особливо в порівнянні з НДР) ставленням до преси та пересування громадян у межах соцтабору. Значні економічні труднощі в країні, відставка Я. Кадара з посади голови правлячої партії в травні 1988 р. та посилення її реформаторської частини (на чолі з членом Політбюро УСРП Імре Пожгаї), призвели навесні 1988 р. до перших кроків з подальшої лібералізації режиму, а саме — до прийняття в січні 1989 р. змін до конституції країни та низки законів щодо свободи зборів, профспілкової діяльності, преси, виборів тощо. Перехід угорської влади до нової ери позначився виступом Імре Пожгаї 29 січня 1989 р., у якому події угорської революції 1956 р. трактувалися не як інспірований Заходом контрреволюційний заколот, а як народне повстання.

Водночас, восени 1988 р. почали бурхливу діяльність напівофіційні опозиційні партії (Угорський демократичний форум, Альянс вільних демократів, Фідес). Користуючись правом на свободу зібрань, наданим січневими законами, опозиція провела низку масових заходів, включаючи демонстрацію 15 березня 1989 р. на честь річниці угорської національної революції 1848 р. та публічне перепоховання в червні 1989 р. ватажків революції 1956 року. І хоча відносини між опозиційними партіями, на той момент ще не представленими в угорському парламенті, були непростими, їм вдалося об'єднатися для проведення «угорського круглого столу» (аналога «польського круглого столу» в лютому 1989 р.), на якому партія влади, опозиція та громадські організації намагалися виробити нову політичну модель країни. Круглий стіл завершився восени 1989 р. прийняттям нової конституційної моделі.

В тих умовах уряд і правляча партія Угорщини пішли на досить сміливий зовнішньополітичний крок, не погоджений із союзниками по радянському блоку: 28 лютого 1989 р. було прийнято рішення про затвердження дворічної програми з усунення посиленого західного 350-кілометрового кордону з Австрією. Мотиви такого рішення досі не досліджені остаточно. Після внутрішнього обговорення концепція лібералізації прикордонного режиму була оприлюднена 2 травня 1989 р., а вже 27 червня міністри закордонних справ Угорщини та Австрії провели церемонію демонтажу першої секції колючого дроту на кордоні між двома країнами. Слід зазначити, що вказана програма лібералізації не передбачала повного відкриття кордонів або швидкого знищення всіх прикордонних укріплень. За свідченнями сучасників, тогочасні угорські політичні активісти розраховували на повне відкриття кордонів між країнами протягом п'яти-семи років.

Людиною, якій судилося змінити ситуацію, став відомий європейський політик Отто фон Габсбург (1912-2011). Старший син останнього австрійського імператора, опонент націоналізму, нацизму та комунізму, він усе своє життя присвятив боротьбі за об'єднання Європи. Перебуваючи з 1973 р. на посаді голови впливової неурядової організації – Пан'європейського союзу, з 1979 р. він отримав можливість пропагувати ідеї об'єднаної Європи в Європейському парламенті, до якого був обраний депутатом. Станом на 1989 р. він уже мав великий досвід роботи з угорськими політиками. Так, будучи вкотре обраним до Європейського парламенту, Отто фон Габсбург у лютому 1989 р. у складі делегації провів у Страсбурзі першу офіційну зустріч з угорськими депутатами, унаслідок чого влітку після чергових виборів до Європарламенту було створено угорську делегацію, яку він і очолив.

У травні 1989 р. на запрошення Угорського демократичного форуму Отто фон Габсбург здійснив візит до Дебрецена, де прочитав відкриту лекцію в місцевому університеті. На жаль, конспект лекції, як і нотатки Отто, не знайдені, тому неможливо точно сказати, про що саме він говорив перед аудиторією. Однак під час урочистої вечері йшлося про чарівність регіону, через який проходив австрійсько-угорський кордон. Поступово тон бесіди Отто з господарями вечора став більш політичним, особливо після того, як почесний гість висловив сум з приводу того, що такий чудовий регіон розділено. Саме в цей момент пролунала ідея від одного з місцевих опозиційних політиків Ференца Месароша: попри наявність кордону, Угорщина стає все вільнішою від обмежень, притаманних країнам за «залізною завісою», то чому б не відсвяткувати це на символічному заході. Ідея, що спочатку пролунала як жарт, почала обговорюватися присутніми в деталях: серед інших було висунуто пропозицію організувати пікнік в одному місці, але по різні боки кордону. Такий захід, за наявності певної інформаційної підтримки, міг би стати виразним актом протесту проти «несправедливого» розділення Європи.

Через 10 днів Месарош поділився жартівливою ідеєю на зустрічі місцевого відділення Угорського демократичного форуму. Його колеги сприйняли її як жарт, однак вона сподобалась іншій політичній активістці, Марії Філеп, яка була організатором місцевого молодіжного табору для студентів з усього радянського блоку. На думку Філеп, пікнік міг би стати чудовим завершенням літнього табору. Відповідно, попри повну відсутність підтримки з боку однопартійців, Месарош і Філеп погодили формат заходу та його робочу назву (спочатку «пікнік на місці «залізної завіси», а

після залучення Отто фон Габсбурга до організації — «Пан'європейський пікнік»), логотип (білий голуб, що розриває колючий дріт) і дату проведення (19 серпня 1989 р.), запросили Отто фон Габсбурга та Імре Пожгаі виступити в якості кураторів.

Попри скептичне ставлення до проведення пікніка, до його організації залучилися члени Угорського демократичного форуму в прикордонному місті Шопроні. Також задіяні були студенти, місцеві екологи та громадські активісти. Користуючись негласною підтримкою керівництва країни, оргкомітет здійснив за короткий час неможливе: не тільки отримав погодження місцевої влади та прикордонників на проведення заходу, а й організував транспорт, їжу та намети, запросив європейську пресу, приготував сувенірну продукцію. Суттєву допомогу надав Отто фон Габсбург, який через свою доньку забезпечив фінансування заходу та допоміг налагодити зв'язок оргкомітету з пресою та телебаченням ФРН, що стало ключовим для подій, які мали місце після пікніка.

Особливу увагу організатори приділили розповсюдженню інформаційних матеріалів серед східнонімецьких туристів, які перебували на той час в Угорщині. Для них було створено німецькомовні карти з поясненнями, у яких особливо підкреслювалось, що під час проведення пікніка кордон буде відкритим і будь-хто зможе відвідати територію Австрії. Варто зазначити, що доволі ліберальна соціалістична Угорщина була одним із улюблених місць відпочинку туристів зі Східної Німеччини, які, не маючи змоги вільно виїжджати до капіталістичних країн, зазвичай масово проводили літні місяці на озері Балатон. Чому ж таку увагу приділили саме цій категорії можливих учасників пікніка? Секрет полягав у планах найвищого угорського керівництва.

Залучений до організації пікніка Імре Пожгаі зустрівся з прем'єр-міністром Міклошем Неметом, який побачив у проекті заходу дещо більше. Націоналізм уже ставав одним зі стовпів політики офіційного Будапешта, прикладом цього була до того нечувана (як для союзників по радянському блоку) жорстка риторика відносно стану угорців у Румунії.

Головною причиною підтримки пікніка Неметом було його намагання створити ситуацію, коли Угорщина через значне покращення відносин із ФРН стала б першою з країн радянського блоку, яка перейде до капіталістичного табору. На думку Немета, пікнік міг би бути вирішенням східнонімецької проблеми та показати, що німці можуть вільно переходити угорський кордон із Австрією. Розуміючи важливість питання возз'єднання Німеччини та долі східних німців, Немет мав план щодо участі в пікніку туристів із НДР.

Успіх заходу став можливим не в останню чергу завдяки тому, що його безпосередньою організацією займалися особи, які буквально знаходилися на стику двох ідеологічних таборів (Угорщина була однією з найбільш ліберальних країн соцтабору в плані транскордонного туризму, а межування з нейтральною Австрією дало змогу угорському керівництву піти на експеримент, на який не наважилася б жодна інша країна радянського блоку).

Як і було заплановано, 19 серпня 1989 р. неподалік міста Шопрон на австрійсько-угорському кордоні відбувся Пан'європейський пікнік. Після урочистих промов під звуки місцевого оркестру прикордонники символічно на три години відчинили ворота між країнами. Однак головною подією пікніка стало те, що близько шести сотень східних німців змогли безперешкодно перетнути кордон з Австрією, ніби навмисно залишений без охорони. За свідченнями угорських прикордонників, які перебували біля пункту пропуску, вони, за відсутності чіткої команди зверху, перед об'єктивами телекамер просто не стали зупиняти масовий захід і заважати такій кількості людей. Дійшло до того, що угорські прикордонники демонстративно відверталися, щоб не бачити, як німецькі туристи переходять кордон. Саме це явище, одне з наймасовіших із 1950-х років, стало фокусом уваги європейських ЗМІ. Кадри, на яких німецькі сім'ї, залишивши на парковці біля місця проведення пікніка свої автомобілі, біжать, тримаючись за руки, через кордон, стали «новиною номер один» на західнонімецькому телебаченні. Реакція розлюченого керівництва НДР була надзвичайно різкою — Послу Угорщини було заявлено протест.

Однак для Немета пікнік став певною мірою розчаруванням, оскільки він сподівався, що приїдуть (і перетнуть кордон) кілька тисяч східних німців. Але перші кроки було зроблено, і тому 22 серпня 1989 р. Немет зустрівся зі своїми радниками для обговорення подальших. Одним із радикальних варіантів, запропонованих під час зустрічі, було повне відкриття кордону Угорщини з Австрією. Уже 25 серпня Немет провів у Бонні екстрену зустріч із Гельмутом Колем та Гансом-Дітріхом Геншером з метою обговорення того, яким чином ФРН відреагує на можливу значну кількість східних німців, які будуть переходити кордон Угорщини, а також те, як позитивно це вплине на відносини двох країн. Під час бесіди торкнулися навіть питання можливого возз'єднання Німеччини, але і Коль, і Немет вважали, що для цього потрібно не менше трьох-чотирьох років.

У результаті візиту Немета до Бонна було досягнуто домовленість про прийняття ФРН німецьких біженців, які перетнуть австрійсько-угорський кордон, а західно-

німецькі дипломати, у свою чергу, терміново домовилися з урядом Австрії про безвізовий режим для таких біженців за умови направлення їх до ФРН. Одночасно МЗС Угорщини направило ноту до МЗС СРСР, повідомляючи про свій намір відкрити кордон з Австрією. Відповідь офіційної Москви була досить неочікуваною: Будапешт повідомили, що цей крок є внутрішньою справою ФРН, Австрії та Угорщини. Базуючись на цьому, 11 вересня 1989 р. уряд Угорщини відкрив кордони. На той момент на території країни перебувало більше сотні тисяч східнонімецьких туристів.

Наразі не існує точної оцінки кількості осіб, які перетнули кордон після його відкриття: від 15 до 40 тис людей здійснили перехід протягом перших трьох днів, але ці підрахунки є приблизними, оскільки велика кількість біженців була просто пропущена угорською владою без будь-якого обліку. Звичайно, ця подія стала настільки визначною, що потрапила на перші шпальта не тільки європейських, а й світових ЗМІ. Така «несоюзницька поведінка» викликала надзвичайне обурення Еріка Хонекера та Міністра закордонних справ НДР Оскара Фішера. Від простого роздратування влада НДР перейшла до офіційних кроків.

Радянський Союз офіційно також висловлював занепокоєння ситуацією та заперечував те, що був обізнаний про плани Будапешта, хоча жодних дій, аби зупинити або засудити Немета, Москва не зробила. Водночас, нездатність прокоментувати причини масової втечі громадян із країни з власної волі, а також те, що на початку вересня 1989 р. Ерік Хонекер потрапив до шпиталю, — усе це призводить до того, що уряд НДР не зміг оперативно відреагувати на події в Угорщині.

Намагаючись зупинити потік біженців, наприкінці вересня уряд НДР домовляється з урядом Чехословаччини про закриття з 3 жовтня 1989 р. чехословацько-угорського кордону. Це тільки погіршило ситуацію: східні німці, які в процесі виїзду до Угорщини опинилися в Чехословаччині, заповнили територію посольств ФРН та інших західних держав, що привернуло ще більше уваги до кризи з біженцями. Намагаючись вирішити проблему без відкриття кордонів, уряд НДР домовився про перевезення тих, хто опинився на території Чехословаччини, через територію НДР до ФРН без зупинок.

На той час внутрішньополітична ситуація в НДР була на межі вибуху. Ситуація з біженцями породила регулярні «щопонеділкові» демонстрації в Лейпцигу на підтримку права на вільне пересування. Попри шалений спротив з боку влади, ініціативу підтримали представники релігійних громад та громадськості в інших містах НДР. Спочатку доволі невеликі, до тисячі осіб, демонстрації почали поширюватися та ставали масовішими: попри арешти на початку жовтня з 500 тис жителів Лейпцига в них взяли участь 120 тис осіб, а гасла поступово змінилися з вимог забезпечити свободу пересування на вимоги політичних змін. Усе це ускладнювалося тим, що місцева влада відмовилася виконувати накази керівництва республіки щодо суворого (аж до використання зброї) розгону демонстрацій. Водночас М.С. Горбачов, який перебував на початку жовтня 1989 р. в НДР з офіційним візитом, звернувся до східнонімецького керівництва з пропозицією розпочати процес політичної реформи в НДР.

Намагаючись утримати внутрішньополітичну ситуацію під контролем, Центральний комітет СЄПН на своєму засіданні 17 жовтня 1989 р. усунув Еріка Хонекера з посади Генерального секретаря партії та з усіх інших державних посад. Новий лідер правлячої партії, Егон Кренц, очолив крило реформаторів та публічно висловився за реформи (вислів Кренца «die Wende» («поворот») навіть став терміном, що охарактеризував увесь період падіння комуністичної влади в НДР в 1989 р.). Влада НДР відкрила кордон із Чехословаччиною 4 листопада 1989 р., але на той час питання свободи пересування вже не було основним для громадян Східної Німеччини. Півмільйонна демонстрація того ж дня на Александерплац у Берліні пройшла під лозунгами зміни режиму. Під тиском вимог уряд НДР і керівництво СЄПН прийняли рішення дозволити громадянам республіки безперешкодно відвідувати Західний Берлін. Дев'ятого листопада 1989 р. Секретар ЦК СЄПН з питань інформації Гюнтер Шабовські, відповідаючи на питання журналістів на прес-конференції, зазначив, що рішення вступає в силу миттєво. У ніч на 10 листопада 1989 р. берлінський мур впав під натиском східних німців, які почули вислів Шабовські. Через кілька тижнів СЄПН втратила монополію на владу, а менш ніж за рік НДР припинила своє існування.

Значення Пан'європейського пікніка для падіння берлінського муру та початку об'єднання Німеччини важко переоцінити. На місці його проведення в Шопроні зведено пам'ятні монументи та проходять щорічні церемонії відзначення чергової річниці події. Пан'європейський пікнік регулярно згадується в промовах європейських лідерів. Однак здебільшого пікнік є нагадуванням про те, що право на Європу без кордонів — це не абстрактний лозунг, а досвід цілого покоління східних європейців, які виборювали його за найдраматичніших обставин.

Список використаної літератури:

1. *Meyer, Michael. The Year that Changed the World: The Untold Story Behind the Fall of the Berlin Wall / Meyer, Michael. – Scribner, 2012. – 272 p.*
2. *Tillemann, Tomicah. How to end an empire: The refugee crisis of 1989 and the collapse of the Eastern Bloc / Tillemann, Tomicah. – Baltimore : The John Hopkins University Press, 2009. – 273 p.*
3. *Reflections on 1989 in Eastern Europe / ed. Cox, Terry. – London : Routledge, 2012. – 246 p.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проведенному в 1989-м году Пан-европейскому пикнику и его влиянию на разворачивание социально-политического кризиса в ГДР. В статье описываются предпосылки для проведения мероприятия, особенное внимание уделяется его неожиданным последствиям.

Ключевые слова: Австрия, Берлинская стена, Венгрия, Германия, Отто фон Габсбург, Пан-европейский пикник.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проведеному в 1989-му році Пан'європейському пікніку та його впливу на розгортання соціально-політичної кризи в НДР. В статті описуються передумови для проведення заходу, особлива увага приділяється його несподіваним наслідкам.

Ключові слова: Австрія, Берлінська стіна, Німеччина, Отто фон Габсбург, Пан'європейський пікнік, Угорщина

Сучасний стан і перспективи співробітництва України з країнами Вишеградської групи в газовій сфері

УДК [94+620.9] (477) : (438+439+437.3+437.6)''20''

Summary
The article is dealing with investigates the possibilities of an activation of Ukraine's cooperation with the countries of the Visegrad Group in the gas sector, in particular through diversification of sources and routes of energy supply, the creation of a regional gas market in Central and Eastern Europe.
Keywords: **energy cooperation, energy supply, gas hub, diversification, spot market.**

Проблема енергетичної безпеки є важливою складовою національної безпеки. Енергетична безпека в Європі передбачає нову модель газового ринку, побудованого на реалізації Третього Енергопакету ЄС, пов'язаного з розвитком альтернативних джерел постачання газу та поступовим переходом від довгострокових до короткострокових контрактів, прив'язаних до спотових цін на газ.

Нині є актуальним посилення енергетичної безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи з урахуванням газового чинника, який став одним із найважливіших інструментів реалізації національних інтересів, способом економічного та політичного тиску, предметом боротьби на міжнародній арені.

Згідно із загальноприйнятими світовими стандартами енергетичної безпеки, постачання енергоносіїв з одного джерела не повинно перевищувати для країни 25%. Лише за такої умови держава може розвиватися енергетично незалежно. Успішним прикладом такої політики є досвід США, які отримують енергоресурси з 60 країн світу.

Україна та країни Вишеградської четвірки залежать від імпорту газу в основному від Російської Федерації.

Для Європи російська енергетична компанія «Газпром» є ключовим партнером у торгівлі енергоресурсами. Вона постачає третину чистого імпорту газу в ЄС. У Центральній та Східній Європі частка російського концерну в імпорті цього виду палива країнами Вишеградської групи виглядає так: Чехія — 66%, Угорщина — 81%, Польща — 83%, Словаччина — 93%. До 2012 р. «Газпром» був єдиним постачальником газу в Україну [1, с. 28].

Водночас Україна, Білорусь і країни Вишеградської групи володіють ділянками найбільших російських транзитних газових трубопроводів до Європи із сумарною потужністю 180 млрд куб. м/рік. Серед них Україна займає стратегічне положення з транзитним потенціалом у 142 млрд куб. м/рік. До того ж країни Вишеградської групи та Україна мають підземні сховища газу (ПСГ), зокрема 36 ПСГ, здатних зберігати майже 50 млрд куб. м газу [2, с. 24].

Однак науковець з Угорського інституту міжнародних відносин Андраш Дік вважає, що Україна втрачатиме важелі в енергетичних транзитних питаннях [2, с. 5-6]. Дійсно, будівництво нових газопроводів «Газпрому» — Північного потоку, (початок) Південного потоку, (можливого) Ямал-Європа 2 — може позбавити Україну транзитного домінуючого становища на енергетичному ринку Європи.

Міністри енергетики та економіки Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії 31 жовтня 2012 р. підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо інтеграції ринку газу країн Вишеградської групи. 16 липня 2013 р. була укладена Дорожня карта розвитку регіонального ринку газу країн Вишеградської четвірки, в якій зазначено і про готовність співпрацювати з сусідніми країнами, у тому числі з Україною [3, с. 5].

Павол Салаї — експерт Інституту центральноєвропейської політики (CEPI) виділяє кілька варіантів диверсифікації імпорту газу до Центральної та Східної Європи: диверсифікація постачальників, збільшення імпорту зрідженого природного газу (ЗПГ), перехід до більш короткострокових договорів щодо постачання цього виду палива, видобуток сланцевого газу. На думку науковця, зазначені варіанти знижують провідну позицію російського концерну та дають змогу побудувати більш ліквідний і конкурентний ринок, на якому економіка переважає політику [2, с. 12].

Теоретично можливо, щоб країни Центральної Європи (від них і Україна) отримали паливо з Південного коридору, який доправлятиме каспійський газ до Європи з 2019 року. Однак це лише ідея з далекою довгостроковою перспективою та невизначеними результатами [2, с. 11].

ЗПГ, яким торгують на європейських хабах, становить 1/4 європейського імпорту пального. Зріджений природний газ транспортується морськими суднами і є дешевшим, ніж продукція, яку постачають газопроводи. Однак для торгівлі ЗПГ необхідні спеціальні термінали дегазифікації. На сьогодні будується термінал у Польщі на Балтійському узбережжі. Існує концепція будівництва терміналу на чорноморському узбережжі України.

Слід ураховувати й ризики будівництва терміналів ЗПГ. По-перше — висока вартість спорудження, по-друге — довгострокові контракти на ЗПГ, прив'язані до цін на нафту, по-третє – попит на спотовому ринку. Попит і ціни на цей вид палива в Центральній і Східній Європі є нижчими, ніж в Азії. Саме тому виробникам ЗПГ з Катару, Австралії чи США вигідніше експортувати його до Азії [4, с. 10].

Європейська торгівля

газом входить у нову еру короткострокових цін. Нині в Європі від однієї третини до половини цього палива постачається на умовах спотового ринку. «Газпром» вніс спотове ціноутворення в контракти з 2009 р. і запропонував зниження цін до 15% (у тому числі Польщі) з 2012 р., але лише для Західної Європи. Павол Салаї зазначає, що країни Центральної та Східної Європи, маючи обмежену переговорну силу, платять вищу ціну, ніж Західна Європа.

Водночас потрібно враховувати певні ризики — перехід до короткострокових контрактів із російським концерном порівняно з необхідними періодами амортизації трубопроводів може спричинити низку проблем, у тому числі ускладнення повернення інвестицій, відхід інвесторів.

У США впродовж останнього десятиріччя відбулася так звана сланцева революція, що призвела до якісних змін у енергетичному секторі країни. У Європі також існують поклади сланцевого газу, однак не вистачає деяких важливих передумов для його широкого видобутку, у першу чергу — інфраструктури та лібералізованого ринку газу. У країнах Вишеградської групи особливо наголошують на небезпеці для довкілля, пов'язаній із видобутком нетрадиційного газу, тому в Чехії та Словаччині накладено мораторій навіть на розвідку цього виду палива. В Угорщині — MOL, найбільший виробник електроенергії в країні, створив спільне підприємство з ExxonMobil з метою вивчення можливостей буріння та видобутку сланцевого газу. Однак через незадовільне пробне буріння ExxonMobil у 2010 р. вирішила припинити свою діяльність у країні [2, с. 21-23].

Польща й Україна мають великі поклади різних форм цього виду палива. За оцінкою Управління інформації з питань енергетики США, запаси сланцевого газу в Польщі становлять 5,3 трлн куб. м – це найбільше в Європі [5, с. 57]. Однак лише шляхом буріння сотень пробних свердловин можна знайти найкращі місця з найбільшим обсягом палива. Польща вже видала понад 100 ліцензій на розвідку нетрадиційного газу. Поки що результати не є остаточними. Видобутку цього виду палива в країні може перешкодити занадто сувора нормативно-правова база та високі податки. В Україні пробне буріння ще менше розвинуте, ніж у Польщі. У січні 2013 р. наша країна підписала великий контракт із Shell, який дозволить розвідку Юзівського газового родовища на сході країни та передбачає буріння 15 свердловин. Chevron веде переговори з Україною стосовно ще одного спільного підприємства на Олеському родовищі на заході країни, однак підписання угоди було відкладено з огляду на розбіжності з місцевими громадами та партією «Свобода» [2, с. 23].

Співпраця в газовому секторі між Україною та Вишеградською групою відбувається й на двосторонньому рівні з кожною з держав-учасниць окремо. Ці відносини мають різний ступінь активності, проблеми, перспективи та залежать від багатьох факторів: програм енергетичного розвитку країни, наявності власних природних ресурсів, можливостей окремих варіантів диверсифікації джерел постачання певних видів енергоносіїв, значення конкретного виду енергоресурсу в енергосистемі кожної з держав (газу, нафти, електроенергії — як готового продукту) тощо.

Особливо важливого значення набули українсько-словацькі міждержавні відносини в енергетичній сфері. Україна та Словаччина займають унікальне положення на Східноєвропейському газовому мультиконекторі, тому їх співпраця в цій царині має загальноєвропейське значення. Важливою позицією для взаємодії між двома країнами мало б стати напрацювання пропозицій для створення ефективного механізму системи раннього попередження та запобігання газовим кризам (що мали місце у 2006 та 2009 рр.). У МЗС Словацької Республіки енергетику вважають ключовим питанням у відносинах з Україною. Словаччина неодноразово на урядовому та корпоративному рівнях пропонувала розпочати серйозну співпрацю з Україною з проблематики забезпечення безпеки вуглеводневих поставок до Євросоюзу. Зауважимо, що Словацька Республіка належить до низки країн

ЄС із найвищим рівнем зовнішньої енергетичної залежності від Росії, а постачання енергоносіїв відбувається через територію України. Повне припинення поставок природного газу в січні 2009 р. стало першим випадком за 37-річну історію енергетичної співпраці двох країн. Ця криза показала високий ступінь уразливості Словацької Республіки саме через залежність від постачання природних ресурсів з одного джерела та за допомогою одного маршруту, а також ненадійність української сторони як транзитера енергоносіїв.

Нагальною постала необхідність запровадження гарячої лінії зв'язку між відповідальними особами на урядовому та корпоративному рівнях з метою обміну об'єктивною інформацією. Очевидним є усвідомлення того, що взаємодія транзитерів (Україна і Словаччина) у кризовій ситуації не менш важлива, ніж контакти між постачальником і споживачем – Москвою та Брюсселем. Доцільним стане створення окремого каналу для підземного зберігання та безперебійного постачання газу до Словаччини в разі рецидиву припинення поставок цього виду палива з Росії. Для створення такого резервного каналу потрібно вивчити існуючі можливості газотранспортної системи Західної України та умови надання технічної допомоги з боку Словаччини в її модернізації.

Загалом, вищеназвані заходи мають слугувати створенню нової архітектури європейської енергетичної безпеки, які спираються на три базові засади (безпека для виробника, безпека для транзитера, безпека для споживача), яка відповідає спільним інтересам Словаччини та України.

Варто зазначити, що не лише Словаччина залежить від України як від транзитера енергоресурсів, а й навпаки. Із 15 травня 2013 р. Україна розпочала імпорт газу зі Словацької Республіки в тестовому режимі. Остання має найбільший коридор для постачання цього виду палива з Європи в Україну.

З березня 2013 р. Україна розпочала реверсні поставки газу з Європи через територію Угорщини. Угорська Республіка в цьому питанні проявила принциповий підхід, який дав змогу завершити довгі переговори позитивним результатом та сприяти, так би мовити, прориву в енергетичній залежності України від російського газу. Так, за квітень 2013 р. Україна отримала 18,1 млн куб. м газу у свою ГТС, який надійшов через територію Угорщини.

Реверсне постачання цього виду палива в Україну було розпочато і з території Польщі. У квітні 2013 р. наша країна отримала 102 млн куб. м газу, що є у 4,2 раза більше, ніж у березні 2013 року.

Посол Республіки Польща в Словацькій Республіці Томаш Хлон зазначив, що імпорт цього виду енергоресурсу з Польщі та Угорщини до України є недостатнім через обмежені можливості газопроводів, які становлять майже 3,5 млрд куб. м газу на рік, якщо використовувати по максимуму. Запуск поставок зі Словаччини дасть змогу отримати до 30 млрд куб. м палива на рік. Зворотне постачання зі Словаччини, на думку посла, є єдиним способом забезпечення справжньої диверсифікації поставок газу в Україну. Однак це може внести напруження у відносини Словаччини з Росією. Саме тому Томаш Хлон зазначив, що угода про постачання цього виду палива зі Словаччини до України може бути укладена за підтримки Європейської комісії.

Дійсно таку угоду було укладено 28 квітня 2014 р. в Братиславі. Зокрема, оператори газотранспортної системи України (ПАТ «Укртрансгаз») і Словацької Республіки («Eustream a.s.») підписали Меморандум щодо реверсних поставок природного газу. Підписання відбулося у присутності президента Європейської комісії Жозе Мануеля Баррозу, Міністра енергетики та вугільної промисловості України Юрія Продана. Документ передбачає проведення заходів з метою реалізації реверсу за двома варіантами. Перший («малий реверс») передбачає забезпечення фізичних реверсних поставок зі Словаччини в Україну до 22 млн куб. м на добу. Постачання може бути розпочате з 1 вересня 2014 р. після завершення всіх технічних і організаційних заходів на території Словаччини. Другий варіант («великий реверс») можливий за умови проведення консультацій і юридичних дій. У такому варіанті обсяг реверсу газу може становити до 30 млрд куб. м на рік.

Україна потенційно має всі необхідні передумови, щоб істотно зменшити залежність від імпорту цього виду енергоресурсу та заощадити велику кількість коштів. Міжнародне енергетичне агентство у своєму дослідженні щодо України висловило думку, що наша країна потенційно може припинити імпорт газу з Росії [2, с. 9].

Показником стійкості відносин України та Республіки Польща у сфері енергетичної політики став проект газопроводу Ямал - Європа 2. У квітні 2013 р. російський концерн «Газпром» і компанія «Європол Газ» підписали меморандум про взаєморозуміння щодо проекту Ямал - Європа 2. Цей газопровід, якщо буде збудований, пройде в обхід території України. Підписання меморандуму спричинило скандал у Польщі. Те, що офіційна реакція польського уряду пішла врозріз із корпоративними домовленостями, стало свідчен-

ням унеможливлення використання енергетичного важеля тиску та зміцнення політичних позицій Польщі під «парасолькою» ЄС [5, с. 13]. Наразі внаслідок останніх подій кінця 2013 – поч. 2014 рр. в Україні та відповідно посилення дестабілізації, — ЄС, Польща та російська компанія «Газпром» знову заговорили про спорудження газопроводу Ямал - Європа 2, але не на офіційному рівні.

Енергетика Угорської Республіки найбільш залежна від газу й ця країна має найвищу частку споживання населенням цього виду палива серед чотирьох держав Вишеградської групи. Це одна з причин того, що Угорщина відстоює власні енергетичні інтереси, попри те, чи співпадають вони з інтересами України. Наприклад, Угорщина підтримувала реалізацію проектів нових газопроводів «NABUCCO» (підтримували країни В4, ЄС), «Південний потік», які проходять в обхід території України. Звичайно, не останню роль у цьому відіграли українсько-російські газові конфлікти, порушення постачання Україною цього виду енергоресурсу в Європу. Мартін Ел – головний редактор Міжнародного розділу в чеському періодичному виданні «Економічна газета» висловив думку, що з точки зору енергетичної політики, «Україна – це чорна діра і ніхто не має контролю за кількістю газу, закачаного в Україну».

Отже, незважаючи на те, що різні варіанти диверсифікації джерел і шляхів постачання газу в Центральну та Східну Європу розглядаються, або частково почали реалізовуватися, на сучасному етапі, Україна і Вишеградська група залишаються споживачами та головними транзитерами російської компанії «Газпром». Тож якщо країни В4 та Україна хочуть торгувати цим видом палива через кордони та продовжувати транспортувати більшу частину російського газу до Європи, то вони повинні інвестувати в мережі.

Необхідним є координування урядами країн Вишеградської групи та України власних національних енергетичних політик з урахуванням енергетичних цілей ЄС на наступні десятиріччя [2, с. 2].

Безпека поставок Центральної та Східної Європи посилиться від взаємозв'язку з українською ГТС і доступу європейських трейдерів газу до українських підземних сховищ газу. Підключення існуючих трубопроводів і запланованих інтерконекторів до західної частини української ГТС і включення українських ПСГ у Північно-Південний газовий коридор автоматично знизить необхідність будувати додаткові суміжні трубопроводи в Центральній і Східній Європі. Спільне координування великих інфраструктурних проектів (ЗПГ терміналів, інтерконекторів) національними компаніями країн В4 та України дасть можливість спільно лобіювати залучення фінансування з боку ЄС. Поєднання трубопроводів також сприятиме видобутку нетрадиційного газу. Усі вказані дії дадуть змогу створити регіональний спотовий ринок газу та посилити енергетичну безпеку в регіоні [2, с. 32, 28].

Україні необхідно привабити іноземний корпоративний інтерес до своєї ГТС. Зазначимо, що не лише західноєвропейські країни, а й Угорщина має конкурентоспроможні та заможні компанії, що займаються будівництвом і модернізацією потужних енергомаршрутів, які у свою чергу можуть взяти участь у модернізації української ГТС. Від української сторони для початку необхідним є розроблення відповідних проектів і проведення конкурсу на тендер серед інвесторів.

Досвід країн Вишеградської групи також є прикладом для наслідування Україною в питаннях адаптації українського енергетичного законодавства до європейського згідно з ДЕС.

Отже, Україна з її геополітичним положенням, газотранспортною системою та потужним паливно-енергетичним комплексом може стати одним із ключових гравців у енергетичній політиці Європи. Для цього першочерговим завданням є утвердження на міжнародній арені як сильної, стабільної держави з демократичним управлінням, забезпечення прозорості діяльності газової галузі через усунення корупційних схем. За умови узгодженості дій в енергетичному секторі України з Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Чехією з'являється можливість посилити енергетичну безпеку в регіоні Центральної та Східної Європи.

Список використаних джерел:

1. BP Statistical Review of World Energy. June 2013. – Mode of access: http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statisticalreview/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf.

2. Енергетична безпека в Центральній та Східній Європі: в пошуках єдиного підходу / [голов. ред. І. Коссе]. - Київ, 2013. – 34 с.

3. Road Map towards a Regional Gas Market among the V4 Countries // Visegrad Group. – Mode of access: http://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=212

4. Салаї П. Диферсифікація поставок газу після Набукко. - Режим доступу: http://visegradproject-ier.org/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Szalai_ukr_print.pdf

5. Енергетична політика країн-членів ЄС: інтереси та цінності / [голов. ред. М. Гончар]. - Київ, 2013. – 96 с.

Ірина МУДРІЄВСЬКА,
аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию возможностей активизации сотрудничества Украины со странами Вышеградской группы в газовой сфере, в частности через диверсификацию источников и путей поставок энергоресурсов, создание регионального рынка газа в Центральной и Восточной Европе.

Ключевые слова: энергетическое сотрудничество, энергоресурсы, газовый хаб, диверсификация, спотовый рынок.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню можливостей активізації співпраці України з країнами Вишеградської групи в газовій сфері, зокрема через диверсифікацію джерел і шляхів постачання енергоресурсів, створення регіонального ринку газу в Центральній і Східній Європі.

Ключові слова: енергетична співпраця, енергоресурси, газовий хаб, диверсифікація, спотовий ринок.

Ідеї створення Єврейської Республіки в Криму

УДК 32:94

Руслан ФАЛКОВ,
оперативний черговий Центру оперативного реагування Департаменту консульської служби МЗС України

Summary
The article discusses the main historic events of 1922-1954 as to creation of Jewish Republic in Crimea; analyzes the principal reasons of deportation of Crimean Tatar People in 1944; for the first time the author considers the project of "Crimean California".
Key words: **geopolitics, the Crimean question, Crimean California, deportation of Crimean Tatars**

У контексті останніх подій щодо АРК необхідно приділити особливу увагу дослідженню окремих аспектів історії Криму. У зв'язку з географічним розташуванням півострова на стику цивілізацій «кримське питання» перманентно посідало помітне місце в політичних процесах різних країн. Величезна кількість історичних подій багато років була таємною інформацією, а деякі й нині залишаються невідомими для широкого загалу.

Зокрема, у вітчизняній та іноземній науковій думці не знайшлося місця для дослідження ідей створення Єврейської Республіки на території Криму та переселення на півострів єврейського населення. Разом з тим, автором було вперше розглянуто альтернативні причини депортації кримських татар і передачі півострова до складу УРСР.

«Про Кримську Каліфорнію»

Унаслідок громадянської війни (1918-1922 рр.) територія Криму була слабо заселеною та зруйнованою. Із 1921 р. на півострові існувала Кримська Автономна Соціалістична Радянська Республіка, діяла своя конституція, поступово долалися наслідки голоду, почалася «ліквідація безземелля» серед кримських татар шляхом їх переселення з гірського Криму в степові райони. Понад 200 тис. татар-емігрантів із Болгарії та Румунії отримали офіційний дозвіл на повернення до Криму з наданням належних пільг (відповідне рішення ВЦВК РРФСР не скасовано й досі) [1].

Відтак, економіка півострова потребувала невідкладного відновлення й інвестування. Під час аналізу можливих шляхів розвитку було вирішено втілювати в життя перспективну ідею представників єврейської фінансової організації «Джойнт». Вказане міжнародне товариство було створено в 1914 р. для сприяння єврейському населенню, яке постраждало під час війни. Було відкрито філіал банку «Агро-Джойнт» у м. Сімферополь у 1922 р. та розпочато створення селища для євреїв у Криму [2].

Необхідно зазначити, що в 1922-1923 рр. у країні було ліквідовано всі національні організації: Єврейську комуністичну партію, Українську комуністичну партію (замінили на Комуністичну партію (більшовиків) України), — та заарештовано їх керівників. Таким чином місцева єврейська еліта втратила свої важелі управління та політичну силу [3].

За інформацією С. Горбачова, у контексті переселення євреїв до Криму, з Америки прибув один із керівників «Джойнт» – Й. Розен, який переконав голову ЦВК Крим Ю. Гавена виділити в якості експерименту вільні землі для переселення 1 тис. єврейських сімей в обмін на фінансову й технічну допомогу. Катастрофічна ситуація в Криму, що склалася після голоду 1921-1922 рр., і відсутність допомоги з центру не залишили кримській владі можливості для вибору. Одним із головних ідеологів реалізації задуму створення Єврейської Республіки в Криму став член Радянського уряду Ю. Ларін (майбутній тесть М. Бухаріна), уродженець м. Сімферополя, який розробив план створення єврейської республіки в Криму та розселення на його території 280 тис. євреїв [1].

На Всесоюзній сільгосп-виставці 1923 р. через близького М. Ульяновій та М. Бухаріну по редакції газети «Правда» А. Брагіна, керівника єврейської секції РКП(б), активно пропагувався «єврейський павільйон». Слід також зазначити, що у свій останній приїзд до Москви в жовтні 1923 р. напівпаралізований В. Ленін об'їхав єврейську експозицію на вказаній виставці. Водночас, аналіз літератури, яку він замовляв у той час, також свідчить про його підвищений інтерес до єврейського питання та Криму [1].

Згодом А. Брагін подав у Політбюро ЦК КПРС проект рішення, згідно з яким до 10-річчя Жовтневої революції з метою переселення 500 тис. євреїв пропонувалося створити автономну єврейську область на території Північного Криму, південної степової частини України та Чорноморського узбережжя до кордонів Абхазії, загальною площею 10 млн. десятин. Пропозиція була частково підтримана, а для поселенців, які з'їжджалися з різних міст на півострів, було виділено 132 тис. га землі [4].

Проект неодноразово ставав чи не найголовнішою темою на обговореннях Політбюро. Його активними прихильниками були Л. Троцький, Л. Камєнєв, Г. Зінов'єв, М. Бухарін, а також О. Цюрупа та Г. Чичерін. Під час дискусій акцент поступово змістився на геополітичне місце Криму, оскільки в

Україні пам'ятали єврейські погроми часів громадянської війни та оцінювали небезпеку повторення трагічних подій [1].

У січні 1924 р. вже йшлося про «автономний єврейський уряд, об'єднаний із Росією», про що свідчить підготовлений проект декрету про створення в північній частині Криму Єврейської Автономної РСР. Єврейське телеграфне агентство 20 лютого 1924 р. розповсюдило за кордоном відповідне повідомлення. Для вирішення питань, що порушувались у зверненнях Ю. Ларіна та А. Брагіна щодо переселення євреїв з українських і білоруських міст, Президія ЦВК СРСР на засіданні 29 серпня 1924 р. постановила утворити Комітет із земельного устрою єврейських трудящих (КомЗЄТ) і Громадський комітет із земельного устрою єврейських трудящих (ГЗЄТ). КомЗЄТ очолив П. Смідович, ГЗЄТ – Ю. Ларін. КомЗЄТ скеровував свою діяльність на переселення 500-600 тис. осіб, що обґрунтовувалося «не пристосуванням єврейського населення до економічної структури Радянського ладу, з курсом на держторгівлю, кооперацію і концентрацію промисловості» [1].

У травні 1926 р. було визначено перспективний план переселення євреїв до СРСР на 10 років – 100 тис. сімей. У червні того ж року затверджується план на найближчі 3 роки – 18 тис. сімей. Відповідно до рішення ЦК ВКП(б) від 26 липня 1928 р. Кримська АРСР разом із Біробіджаном ставала основною базою єврейського переселення [1].

Виїзне засідання Бюро ОК ВКП(б) у Бахчисараї 21 квітня 1926 р. схвалило перспективний переселенський план по республіці, однак виявилося, що переселення євреїв до Криму суперечило постановам місцевої влади щодо земельного устрою татарського селянства. Це неминуче призвело до конфлікту між керівництвом кримських державних і партійних органів із Москвою. У столиці за справу взялися вищі чиновники. На підтримку «кримського проекту» із закликом до Заходу про збір коштів виступили 49 відомих письменників і поетів. До Америки та Європи прибували делегації з метою агітації за створення Єврейської Республіки в Криму. У Берліні на зустрічі з представниками фінансово-політичних кіл Європи народний комісар закордонних справ Г. Чичерін запевнив, що «кримський проект» посідає особливе місце в порядку денному уряду СРСР [1].

Лідери всесвітньої сіоністської організації включили «кримський проект» до порядку денного Єврейського конгресу Америки, що проходив у Філадельфії. Зі зверненням до учасників про збір коштів на «кримський проект» виступили 200 найбагатших людей Америки. Зокрема, обговорення питання вітали майбутні президенти Г. Гувер і Ф. Рузвельт, а дружина останнього, Елеонора, особисто взяла участь у його роботі. Напередодні конгресу від імені Радянського уряду П. Смідович повторно запевнив, що в обмін на фінансову допомогу «здійснюватиметься колонізація Криму євреями». Конгрес ухвалив підтримати «кримський проект» і виділити 15 млн. доларів [1].

На противагу проектові переселення євреїв у кримськотатарських комуністів виникла ідея створення на півночі Криму німецької автономної республіки. Одним із головних супротивників масового переселення євреїв до Криму став голова Кримського ЦВК В. Ібраїмов, який виступив зі статтею в кримськотатарській газеті «Єні-Дунья»: «Від нас вимагають землі на переселення в Крим 8000 єврейських господарств, однак наші надлишки не задовольняють навіть своїх внутрішніх потреб, а тому кримський уряд не може погодити дану вимогу. Нещодавно це питання ми поставили у Москві і сподіваємося, що воно буде вирішено на нашу користь». Його підтримала національна інтелігенція, яка раніше входила в партію «Міллі-Фірка» [1].

Комплекс заходів з облаштування єврейських переселенців у Криму 26 вересня 1927 р. запропонував Ю. Ларін. Одним із важливих пунктів була пропозиція НКВС Кримської АРСР «розробити план поділу земель на сільради з подальшим визнанням у них російської та єврейської мов на рівних правах». Пропозиція зустріла опір насамперед В. Ібраїмова. З огляду на це Ю. Ларін направив лист Й. Сталіну, у якому звинуватив голову Кримського ЦВК, після чого останнього викликали до Москви, де на початку 1928 р. заарештували за обвинуваченням у кримінальних злочинах у роки громадянської війни. За наявною інформацією, він зізнався в організації вбивства одного з татарських активістів і приховуванні зло-

чинців, після чого був розстріляний [1].

Після цього ГПУ сфабрикувало «закритий процес 63», згідно з яким за опір єврейській колонізації Криму було вислано на Соловки та розстріляно верхівку татарської національної інтелігенції. Жорстко було придушено маніфестації кримських німців. З метою звільнення земель під переселення євреїв до Криму Президія ЦВК СРСР у терміновому порядку затвердила спеціальний закон, який визнавав північнокримські фонди землями всесоюзного значення для переселенських потреб СРСР; одночасно на Урал було вислано близько 20 тис. кримських татар. Почалося масове вилучення земель для нових переселенців. Усього було реквізовано 375 тис. га, на які планували переселити 100 тис. євреїв і проголосити Республіку [4].

Після такого стрімкого розвитку подій 19 лютого 1929 р. між «Джойнт», яка представляла Уряд США, і ЦВК СРСР було підписано Угоду «Про Кримську Каліфорнію», яка передбачала щорічне виділення єврейською організацією 900 тис. дол. на рік протягом 10 років під 5% річних під заставу кримської території. У разі успішної реалізації проекту передбачалося виділення додаткових сум до 500 тис. дол. на рік. Виплата відсотків повинна була початися в 1945 р. і завершитися в 1954 р. (коли відбулася передача Криму зі складу Росії Україні). «Джойнт» залишав за собою виключне право без пояснень зменшити суму позики з 9 до 7 млн. доларів. До 1936 р. радянська сторона отримала 20 млн. доларів. Особливість проекту полягала в тому, що уряд СРСР випускав облігації на всю суму позики та передавав «Джойнту», які поширювалися за передплатою. Таким чином, власниками акцій земель у Криму стали відомі фінансові та політичні постаті Америки – Д. Рокфеллер, А. Маршалл, П. Варбург, Ф. Рузвельт, Д. Гувер та інші. [5].

У 1931 р. ОК ВКП(б) і Кримський уряд констатували, що єврейське переселення в Крим себе політично виправдало. У республіці було створено єврейський національний Фрайдорфський район, 32 єврейські національні сільради, засновано газету «Ленін Вег». Водночас, переселення євреїв співпало з «розкуркуленням» і насильницьким виселенням із Криму селян [1].

За інформацією С. Осипова, усі виділені кошти перераховувалися напряму до єврейських поселенців через «Джойнт», оминаючи при цьому радянську сторону. Несправедливість породила обурення місцевої громади, після чого Й. Сталін висловив занепокоєння щодо розвитку національних протестних настроїв і припинив співробітництво по проекту [6].

Єврейська автономна область у Хабаровському краї була створена 7 травня 1934 року. Відділення «Джойнт» у СРСР було ліквідовано Постановою Політбюро ВКП(б) від 4 травня 1938 року. За час проекту Д. Розенберг витратив на заходи щодо створення єврейських колоній у Криму 30 млн. доларів [6].

У підсумку проект

«Кримська Каліфорнія» допоміг відновленню економіки півострова, яка перебувала в занедбаному стані після завершення громадянської війни, оскільки разом із переселенням євреїв відбувалося інвестування та розвиток різноманітних сфер. Разом з тим стався розрив традиційних соціальних зв'язків у суспільстві, руйнування колишніх соціальних груп, що призвело до зростання маргіналізації населення.

«Кримська Каліфорнія – 2»

Вдруге для радянської влади «Кримська Каліфорнія» стала актуальною під час Другої світової війни, коли єврейське питання відігравало важливу роль у відносинах із союзниками. Сталін розраховував на отримання коштів на відновлення народного господарства під маскою надання допомоги єврейському населенню СРСР, яке постраждало під час війни. Було вирішено створити Єврейський Антифашистський Комітет на чолі з єврейськими літературними діячами – С. Міхоелсом, І. Фефером та Ш. Епштейном [3].

Одразу після створення ЄАК радянська влада використовує єврейську інтелігенцію для аналізу можливостей виділення додаткових коштів Заходом на допомогу в боротьбі з фашистським режимом. Таким чином, С. Міхоелс та І. Фефер повинні були встановити контакти з американським сіоністським рухом у 1943-1944 роках. Окрім цього, верхівка СРСР повертається до ідеї створення Єврейської Республіки в Криму [3].

За інформацією П. Судоплатова, вказаний документ було зареєстровано 15 лютого 1944 р. за № М-23314, але, за рішенням Молотова, пізніше дату змінили на 21 лютого. У червні 1944 р. Сталін зустрівся з президентом американської торгової палати Е. Джонсоном і Послом США А. Гарріманом з метою обговорення переселення євреїв у Крим та відновлення Республіки [5].

«Кримська проблема» обговорювалася практично на кожній поважній зустрічі. Йшлося про закритий проект «Кримська Каліфорнія», реанімований у 1943 році. Так, Д. Розенберг зазначив: «Крим цікавить нас не тільки як євреїв, але і як американців, оскільки Крим – це Чорне море, Балкани і Туреччина». Делегації ЄАК пояснили, що наближається час виплати боргу СРСР, але ситуацію можна змінити в разі повернення до ідеї створення в Криму Єврейської Республіки. Ішлося про виділення великої суми – 10 млрд. доларів [6].

Так, у 1944 р. керівники ЄАК надіслали Й. Сталіну прохання про створення в Криму Єврейської Республіки. На цей час ішлося вже не лише про північні райони Криму, а про весь півострів. Кримські татари

18 травня 1944 р. через зраду Батьківщини та перехід на бік супротивника, а за ними через місяць, вірмени, болгари і греки були депортовані з Криму [4]. Достовірних наукових джерел про передумови виселення кримських татар у зв'язку із заселенням території іншою народністю немає, отже, важко остаточно визначити послідовність та обґрунтованість вказаних історичних фактів.

Водночас, існує думка, що протестні настрої на міжнаціональному підґрунті, які поширювалися на півострові й унеможливлювали подальше втілення в життя проекту, стали однією з причин виселення кримських татар. Так, автор простежив паралель із подіями 1927 р, під час яких було сфабриковано «закритий процес 63» проти кримськотатарської еліти, яка чинила опір єврейській колонізації Криму, унаслідок чого було депортовано майже 20 тис. кримських татар. Через 17 років Москва у схожій ситуації висилає практично вдесятеро більше людей. Очевидно, радянська влада очікувала, що депортація кримськотатарського населення сприяє вирішенню конфліктів на міжнаціональному підґрунті та стабільній централізації влади.

«Кримський проект» упроваджувався до червня 1945 р., а в перспективі міг стати ключовою умовою поширення на СРСР «плану Маршалла». Окремі керівники ЄАК почали розподіляти між собою посади в майбутній Республіці. Президія Верховної Ради СРСР 30 червня 1945 р. прийняла Указ про перетворення Кримської АРСР у Кримську область РРФСР. Коли в листопаді 1945 р. А. Гарріман спробував зв'язатися з Й. Сталіним через В. Молотова, з метою обговорення питання економічного співробітництва, його прохання про особисту зустріч було відхилено: Й. Сталін уже змінив свою політичну лінію. СРСР став активно підтримувати створення держави для єврейського населення на частині території Палестини.

Створення Ізраїлю було проголошено 15 травня 1948 року. Нова країна де-факто відразу була визнана США та Радянським Союзом, а 18 травня 1948 р. СРСР першим встановив з Ізраїлем дипломатичні відносини. Американська сторона, зокрема А. Гарріман, продовжували з'ясовувати серйозність радянських намірів щодо політичних поступок в обмін на допомогу в рамках участі СРСР у реалізації «плану Маршалла».

Тим часом Й. Сталін кардинально змінив своє відношення до проекту та єврейського населення. Проти керівників ЄАК було розпочато судовий процес, а виплата відсотків за позику не планувалася.

Після смерті Й. Сталіна, його спадкоємцю М. Хрущову залишалося невирішеним «кримське питання», оскільки Єврейську Республіку створено не було, а борг залишався невиплаченим. Зобов'язання з виконання положень угоди покладалися на РРФСР, згідно з якими виплата відсотків мала бути здійснена до 1954 року. У цьому зв'язку, можна припустити, що передача Криму до складу УРСР, ініційована особисто М. Хрущовим, зумовлена не лише спільністю економіки, територіальною близькістю й тісними господарськими та культурними зв'язками між Кримською областю та УРСР, а бажанням ухилитися таким чином від існуючих на той час невиконаних домовленостей. Так, Крим переноситься в юридичну сферу УРСР, яка не має жодних зобов'язань по вказаній угоді.

Наразі, в контексті окупації Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, виникають нові національні виклики кримськотатарському населенню, яке порушило процес визначення його корінним народом після свого повернення на батьківщину. Досвід минулих радикальних дій Москви щодо останніх ставить під сумнів подальше стабільне співіснування в одній площині. Про це свідчить чимала кількість біженців з окупованого півострова та агресивна налаштованість російської влади, яка заборонила проводити зібрання кримським татарам у зв'язку з 70-річчям депортації 18 травня та святкувати День прапора 26 червня 2014 р., а лідера національного кримськотатарського руху М. Джемілєва взагалі не пропускають на територію півострова. Вказані дії призводять до погіршення взаємовідносин етнічних груп Криму та розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Список використаних джерел

1. *Горбачев С. Крымская Калифорния / С. Горбачев // Альманах «Остров Крым». — №.1, 2002.*
2. *Veidlinger J.: «Before Crimea Was an Ethnic Russian Stronghold, It Was a Potential Jewish Homeland [Електронний ресурс] // Tablet – 2014 – Режим доступу до статті: http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/164673/crimea-as-jewish-homeland*
3. *Осипов С. Как Крым чуть не стал Израилем [Електронний ресурс] // Аргументы и факты. – 2008 – Режим доступу до статті: http://www.aif.ru/society/history/6856*
4. *Ефимов П. «Крымская Калифорния», или По следам одной публикации [Електронний ресурс] // Одесские новости – № 1(72), 2009. — Режим доступу до статті: http://www.odessitclub.org/publications/won/won_72/won_72_10.pdf*
5. *Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997, С. 596.*
6. *Градировский С., Тупицын А. Диаспоры в меняющемся мире. Политика государства в отношении соотечественников за рубежом — важная часть геополитики / С. Градировский, А.Т упицын // «Содружество НГ». – №7 (8), 1998.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются исторические события 1922-1954 гг., связанные с созданием Еврейской Республики в Крыму; анализируются причины депортации крымскотатарского народа в 1944 г.; впервые основательно рассматривается проект «Крымская Калифорния».

Ключевые слова: геополитика, крымский вопрос, Крымская Калифорния, депортация крымскотатарского народа.

АНОТАЦІЯ

У статі досліджуються історичні події 1922-1954 рр. щодо створення Єврейської Республіки у Криму; аналізуються причини депортації кримськотатарського населення півострова 1944 р.; уперше ґрунтовно розглядається проект «Кримська Каліфорнія».

Ключові слова: геополітика, кримське питання, Кримська Каліфорнія, депортація кримськотатарського народу.

Підвищення професійної майстерності, модель ротації та кар'єрне зростання дипломатів США: досвід для України

УДК 94:327(73)

Вячеслав ЦІВАТИЙ,
перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС, кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, заслужений працівник освіти України

Summary
The article is dedicated to institutional and human resource issues and stages of becoming the Diplomatic Service of the USA, including current issues rotation model the US diplomats and improve their professional skills. It is the experience of the United States in many ways is a valuable and useful for the post-Soviet states in the context of the use of the United States experience, having established traditions and promptly and adequately respond to new threats and challenges of the globalized world of the XXI century in the context of the reform of the diplomatic service, which began in Ukraine.
Keywords: **foreign policy, diplomacy, diplomatic service, model of diplomacy, institutions of diplomacy, institutionalization, the USA.**

Глобальні зміни в суспільно-політичному житті США, що відбулися після горезвісних подій 11 вересня 2001 р., спонукали політичне керівництво країни до пошуку нових шляхів забезпечення національної безпеки в сучасному світі та, відповідно – до кардинального перегляду історично-традиційних підходів до забезпечення кадрової політики у сфері зовнішніх зносин і національної безпеки та оборони, а саме: переходу від традиційної до інноваційної моделі підготовки кадрів та ефективного кадрового менеджменту в дипломатичній службі та оборонній сфері США. Особливу увагу Сполучені Штати приділяють порядку здійснення кадрової ротації та системі підвищення кваліфікації (професійної майстерності) дипломатів, як відповіді на нові виклики і загрози XXI століття.

Необхідність кардинальних змін у системі зовнішньополітичних інститутів і доцільність реформування дипломатичної служби США були усвідомлені американською політичною та академічною елітою ще в середині 1990-х років. Події 11 вересня 2001 р. стали каталізатором оновлення моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів і кадрового менеджменту в зовнішньополітичній сфері країни.

Ця стаття продовжує попередні дослідження дипломатичної служби США, проведені автором.[1]

Отже, дипломатична служба Сполучених Штатів Америки – традиційно є відносно невеликою за чисельністю, але одночасно найбільш компетентною, кваліфікованою та ефективною частиною зовнішньополітичного механізму країни. Історично так склалося, що Державний департамент США розташований на відстані кількох кварталів від Білого дому у Вашингтоні в будинку імені Гаррі Трумена. Державний секретар США є головою Державного департаменту США і безпосередньо підпорядковується президентові країни. Держсекретар США організовує діяльність і керує департаментом і персоналом. Інституційне затвердження в 1980 р. закону «Про Закордонну службу США» визначило пріоритети цієї інституції. У законі зазначено: «Конгрес вважає, що кар'єрна Закордонна служба, заснована на високому професіоналізмі, служить національним інтересам держави і необхідна для здійснення підтримки Президентові й Державному секретареві у веденні ними зовнішніх справ Сполучених Штатів».

У Держдепартаменті є свій навчальний центр – Інститут Закордонної служби США. Дипломати і дипломатичні службовці проходять підготовку та перепідготовку (підвищення кваліфікації, підвищення майстерності) в Інституті, або в університетах і науково-дослідницьких центрах, як правило, тричі впродовж своєї кар'єри. Підвищення кваліфікації дипломатичних кадрів передбачено законом 1980 р., в якому зафіксовано так зване правило три з п'ятнадцяти, згідно з яким кар'єрний дипломат із п'ятнадцяти років своєї роботи не менше трьох повинен провести у США.

Дипломатична служба США та її інститути, у відповідь на нові виклики і загрози часу відповідно реформуються й інституціоналізуються. З метою своєчасної адаптації до нових умов, зокрема – умов екстремальних, відбувається вдосконалення дипломатичного механізму США в контексті перспективних напрямів дипломатичних ініціатив. Теракти 11 вересня 2001 року вплинули на впровадження й посилення безпекової складової в підготовці відповідних дипломатичних кадрів [2]. Обов'язковими стали спеціальні тренінгові курси щодо моделей поведінки дипломатів у кризових або надзвичайних ситуаціях. Для моделювання умов, наближених до реалій, у навчальному процесі використовуються спеціальні методики та відповідно – спеціальне технічне та мультимедійне обладнання, спеціальні технічні та імітаційні засоби навчання.

У відповідь на нові виклики та загрози XXI ст. в Держдепартаменті США особливу увагу акцентували на новаціях щодо порядку здійснення кадрової ротації в Держдепартаменті США[3]. Служба в зовнішньополітичному відомстві США, Державному департаменті, передбачає проведення регулярної кадрової ротації співробітників дипломатичної служби. Порядок проведення ротації регулюється низкою відомчих документів Держдепартаменту, передусім Інструкціями із зовнішньополітичної діяльності (Foreign Affairs Manual). Утім не поодинокі випадки, коли робляться винятки зі стандартного порядку ротації, якщо цього вимагає службова необхідність.

Термін перебування на посаді в апараті Держдепартаменту становить, як правило, два роки. Терміни перебування в закордонному відрядженні залежать як від посади співробітника, так і від країни, у якій він працює в закордонній дипломатичній установі. Стандартний термін перебування молодшого дипломата за кордоном становить два роки. Термін перебування дипломатів середньої та вищої ланок зазвичай становить три роки і більше в країнах з нормальними умовами праці, два роки в країнах із важкими умовами праці, з можливістю подовження відрядження за бажанням співробітника, і не більше одного року в країнах з небезпечними умовами праці. Терміни закордонних відряджень адміністративно-технічного персоналу залежать від контракту і становлять три-п'ять років. При визначенні ступеня умов праці враховується рівень безпеки в країні, кліматичні умови, особливості суспільства та традицій, наявність достатньої інфраструктури для навчання дітей, проведення відпочинку тощо.

Широко використовується так звана горизонтальна ротація. Так, після закінчення терміну закордонного відрядження співробітник може бути направлений на роботу в іншу закордонну дипломатичну установу, а не лише в центральний апарат Держдепартаменту. У будь-якому разі після закінчення закордонного відрядження співробітник повинен повернутися до Вашингтона щонайменш на 20 робочих днів для одержання інструкцій.

Більше того, законодавство США і внутрішні інструкції Держдепартаменту не зобов'язують співробітників працювати в центральному апараті Держдепартаменту в принципі. Дипломат може постійно переходити на нові місця роботи в ЗДУ. Переважна більшість кадрових адміністративно-технічних співробітників Держдепартаменту (specialists) постійно працюють у ЗДУ, не повертаючись до Вашингтона для служби в центральному апараті.

Кадрова ротація зазвичай здійснюється в зимовий і літній періоди. При цьому переважна більшість переїздів припадає саме на літній період. Водночас, із цього правила є багато виключень. Якщо цього вимагає ситуація, ротація співробітника може здійснюватись у будь-який час.

Оформленням ротації співробітників опікуються кадрові куратори. Молодшим дипломатам куратори пропонують закордонні відрядження в односторонньому порядку, і від цієї пропозиції небажано відмовлятися. Проте, за неофіційною інформацією, Держдепартамент намагається уникати примусових призначень, і пропозиції оформлюються офіційно вже після попередньої домовленості між співробітником і його куратором. Дипломати середньої та вищої ланок можуть самостійно обирати посади, на які вони хотіли б претендувати, і брати участь у відповідному конкурсі. Такі заявки подаються, як правило, за 12 місяців до планованого призначення. Протягом двох місяців приймається рішення щодо призначення. Якщо дипломат середньої та вищої ланок не пройшов конкурс на обрану посаду, куратор пропонує посаду з числа наявних.

Рішення щодо призначення приймається колегіальним органом у Держдепартаменті. До засідання комісії та прийняття кадрового рішення документи співробітника-кандидата проходять багаторівневе узгодження з питань безпеки та професійної відповідності.

Таким чином, здебільшого співробітник знає про наступне місце роботи вже за десять місяців до фактичного переведення. Протягом цих місяців співробітник, паралельно із виконанням поточної роботи, проходить відповідну мовну, культурологічну, політичну, безпекову підготовку в Інституті закордонної служби при Держдепартаменті США (Foreign Service Institute). У разі якщо співробітник знаходиться в ЗДУ, ця підготовка здійснюється дистанційно.

Для роботи у ЗДУ співробітник та його родина, що перебуватиме за кордоном, повинні підтвердити належний стан здоров'я та наявність необхідного щеплення. Для цього можна скористатися послугами відомчого медичного закладу Держдепартаменту або звернутися до будь-якого лікаря на свій вибір. Медичний «кліренс» має декілька ступенів. Так, співробітникові може бути заборонено працювати лише в певних країнах чи регіонах.

Зазвичай під час роботи в ЗДУ зі співробітниками перебувають члени їхніх родин. Додаткових виплат за перебування членів родин не передбачається, проте на них розповсюджується медичне страхування, дружини та чоловіки співробітників мають переважне право працевлаштування в ЗДУ за тимчасовим контрактом, членам родин забезпечується безкоштовний квиток до США під час відпустки та покриваються витрати на навчання, при чому не тільки шкільне для дітей, а й додаткове для дорослих (наприклад, мовні курси). Якщо співробітник не перебуває в офіційному шлюбі, але має партнера, із яким спільно проживає, Держдепартамент у контексті ротації розглядає такого партнера, як члена родини.

З початку 2007 р. середня тривалість довготермінових відряджень американських дипломатів та адміністративно-технічних працівників становить від одного до трьох років та обумовлюється рівнем стабільності внутрішньополітичної ситуації та кліматичними умовами країни призначення. Наприклад, термін відрядження до Японії становить три роки, до африканських країн – два роки, до Іраку та Афганістану – один рік.

До 2007 р. тривалість закордонних відряджень становила від одного до чотирьох років але, ураховуючи збільшення кількості країн з нестабільною політичною ситуацією, постало питання щодо прискорення процесу ротації, що зумовило скорочення цього терміну на один рік. Також на один рік скоротився максимальний термін роботи в центральному апараті Державного департаменту між довготерміновими закордонними відрядженнями, який на сьогодні становить п'ять років.

Перспективне планування ротації в Держдепартаменті США здійснюється на один рік. Як правило, остаточний план ротації на наступний рік затверджується в серпні поточного року. Такий механізм дає можливість пройти відповідну мовну та профільну (професійну) підготовку співробітникам, які направляються в довготермінове відрядження. Професіоналізм і висока фахова підготовка – головний лейтмотив моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів США до роботи на новому місці призначення. Головний акцент при цьому

робиться на знанні країни перебування, особливостях її зовнішньої політики, дипломатії, економіки, релігії та інших національно-культурних цінностях. Також увага приділяється знанню і розумінню мови країни перебування.

Щодо питання чергування «складних» і «престижних» місць призначення, то його врегульовано внутрішньою інструкцією Державного департаменту США, яка має назву «Правило справедливого розподілу» (Fair Share Rule). Відповідно до положень цього документа таке чергування є обов'язковим. Існують певні винятки для співробітників, що володіють специфічними мовами, які можуть бути направлені до тієї самої країни.

Слід також зазначити, що відповідно до проекту «Програма кар'єрного росту» (Career Development Program), запровадженого з 2005 р., при призначенні на посади вищого дипломатичного складу (починаючи з радника) однією з умов є необхідність попереднього перебування в довготерміновому відрядженні в одній із так званих складних країн.

На цей час у Державному департаменті США існує ефективна система заохочень для співробітників, які відряджаються до країн із важкими кліматичними умовами та нестабільною внутрішньополітичною ситуацією, основою якої є суттєве матеріальне заохочення.

Структура заробітної платні співробітника американського посольства включає суму, аналогічну тій, яку він отримує під час роботи на цій же посаді у Вашингтоні плюс надбавку, що формується відповідно до кліматичних умов і рівня стабільності внутрішньополітичної ситуації. Наприклад, для співробітника в Женеві це буде +0%, для співробітника в Мехіко +15% (екологічна ситуація), Африка +35%, максимальною є надбавка, яка сплачується в країнах, де на поточний момент відбуваються бойові дії (найвища надбавка +70% – виплачується співробітникам посольства США в Іраку).

Механізм планування та здійснення ротації передбачає, що кожного року протягом червня-липня Держдепартамент розповсюджує серед співробітників список вакантних посад для заповнення в наступному році. Співробітники, які бажають взяти участь у конкурсі (проводиться відповідно до «Правила справедливого розподілу» (Fair Share Rule), заповнюють необхідні документи, у яких вказують короткі відомості про себе та основні причини, чому саме вони повинні обіймати запропоновану посаду. Зазначені заявки розглядаються відповідними підрозділами та керівництвом Державного департаменту.

Особливості механізму полягають, з одного боку, у транспарентності всього процесу ротації – оскільки інформація про наявні посади є доступною всім кандидатам на посаду в закордонній установі, а з іншого – у дії «Правила справедливого розподілу» (Fair Share Rule), положення якого хоча й систематично уточнюються, але мають в основі необхідність чергування «складних» і «престижних» місць.

Щодо впливу думки керівника закордонної установи на проведення ротації, то слід зазначити, що на середньому рівні і нижче, формування складу посольства переважно здійснюється в Державному департаменті, точка зору посла враховується під час формування так званої команди, яка складається з керівників підрозділів. Зокрема, при призначенні заступників керівника місії послу на розгляд подаються кандидатури п'яти претендентів на посаду, з яких він обирає одного.

Щодо імперативності плану ротації та заходів адміністративного впливу на співробітників у разі їх незгоди бути направленими у довготермінове відрядження, слід зазначити таке.

Ураховуючи існування встановленого максимального терміну (на сьогодні п'ять років) роботи в центральному апараті, у тому разі, якщо кандидатура співробітника не проходить конкурс на певну посаду, він може спробувати знайти аналогічну посаду наступного року, або навіть через декілька років. Конкурс здійснюється відповідно до умов «Правил справедливого розподілу» (Fair Share Rule), положення якого передбачають, що в тому разі, якщо протягом п'яти років співробітник не пройшов конкурс на жодну з посад, його буде автоматично направлено в одну з країн на вибір керівництва. Це створює передумови для адекватного та реалістичного підходу під час вибору країни, в яку планує бути направлений співробітник. Однак за інформацією співробітників Державного департаменту, за часів існування цієї системи (з 1980 р.) випадків такого автоматичного направлення не зафіксовано.

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що метод проведення ротації в Сполучених Штатах є транспарентним механізмом, який забезпечує рівні та справедливі можливості всім співробітникам Державного департаменту щодо участі в конкурсі на заміщення посад у закордонних установах, за умови дотримання законодавства та внутрішніх інструкцій.

Слід зазначити, що в США механізм ротації безпосередньо пов'язаний зі специфікою країни перебування, де для більшості дипломатів привабливішою є робота в Держдепартаменті, аніж за кордоном, а також із сучасною ситуацією у світі, яка вимагає забезпечення постійної присутності американ-

ських дипломатів у країнах із нестабільною внутрішньополітичною ситуацією.

Система підвищення майстерності (кваліфікації) та модель ротації Держдепартаменту США увібрали в себе багатий історичний досвід американської дипломатії, довели на практиці свою функціональність і відповідність реаліям дипломатичної служби Сполучених Штатів і американського суспільства в цілому. Нормативна база, що регулює кадрові питання Держдепартаменту, постійно вдосконалюється і доповнюється новими нормами. Цілком закономірно, що зазначена практика і досвід підготовки дипломатичних кадрів США, принаймні окремі елементи з їх досвіду, які впродовж багатьох років довели свою дієвість і ефективність, могли б успішно бути впроваджені й в українській практиці підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби[4].

Таким чином, кажучи про фах дипломата і перспективи розвитку дипломатичної освіти, ми неминуче доходимо висновку щодо нагальної потреби вдосконалення існуючих інституційних моделей підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів. Високий професіоналізм дипломата в сучасному світі – найважливіша умова реалізації національних інтересів держави.

Підбиваючи підсумки вищевикладеного, можна говорити про те, що у XXI ст. особливий інтерес для держав світу становить саме досвід США, які мають усталені традиції та оперативно й адекватно реагують на нові загрози глобалізованого світу. Тому система підготовки та підвищення кваліфікації дипломатичних кадрів в Україні повинна зазнати інституційної, структурної та змістової трансформації, впровадити оновлену модель навчання дипломатів з урахуванням традиційних та інноваційних методів і засобів удосконалення організації дипломатичних служб провідних держав світу.

Зокрема, на погляд автора, варто, по-перше, розробити науково обґрунтовані базові засади глобальної реструктуризації закордонного та внутрішнього апарату та її бачення для майбутнього МЗС України, зокрема – основні засади реформування.

По-друге, кожен дипломат повинен знати своє місце роботи після ротації та готуватися до нього через систему підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби в Дипломатичній академії України при МЗС України.

По-третє, у плануванні кар'єри важливо перейти на одно-, дво-, трирічні плани та запровадити середньотермінове планування на конкурсних засадах.

По-четверте, професійні дипломати повинні мати юридично гарантовані перспективи кар'єрного зростання.

По-п'яте, дипломати повинні регулярно відвідували країни та регіони, за які відповідають, а тим самим безпосередньо використовувати свої аналітичні здібності та досвід за кордоном більш ефективно.

По-шосте, необхідно здійснити централізацію інформаційних технологій і комунікацій, аби гарантувати чітке та надійне розповсюдження інформації. Вважаємо за потрібне впровадити в ДАУ при МЗС України спеціальний тренінг для дипломатів: «Нові навички у вирішенні нових викликів».

По-сьоме, необхідно оновити навчальні програми та навчальні плани Дипломатичної академії України при МЗС з метою перефокусування від централізованого внутрішнього центру до закордонних посад і до кожного робочого місця, використовуючи технологію, задля тривалого дистанційного навчання. Локальне навчання та вивчення мови шляхом занурення в подальшому врівноважить досвід аудиторної роботи, і більша частина курсу буде пройдена безпосередньо дипломатами за кордоном.

По-восьме, необхідно запровадити постійно діючу систему тестування дипломатів для кореляції рівня їх підготовки та професійної майстерності через систему підвищення кваліфікації в Дипломатичній академії України при МЗС.

По-дев'яте, з метою кар'єрного зростання і відповідного просування на вищі посади дипломати повинні мати можливість на систематичній основі проходити підвищення кваліфікації та бути експертами принаймні по двох регіонах і володіти не менш як двома мовами.

І по-десяте, дипломати повинні мати відповідну фахову підготовку та змогу ефективно працювати на критичних перетинаннях дипломатичних справ, економічних реконструкцій і воєнних операцій.

Модель підготовки та підвищення професійної майстерності дипломатичних кадрів США підтвердила свою багаторічну дієвість і постійно оновлюється у відповідь на нові виклики XXI століття.

Список використаних джерел:

1 Див.дет: Ціватий В.Г. Пріоритети та принципи кадрового забезпечення дипломатичної служби США: досвід для України / В.Г. Ціватий // Зовнішні справи. – 2013. – № 01. – С. 22-25.

2 Цветков И.А. Дипломатическая служба США после 11 сентября / И.А. Цветков // Современные США: тенденции внутренней и внешней политики. – СПб., 2004. – С. 11-16.

3 Сайт Державного Департаменту США [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://careers.state.gov/officer/index.html – Назва з екрана. – 16.07.2014.

4 Ціватий В.Г. Сучасна дипломатична служба США: традиції, інновації та інституції // В.Г. Ціватий // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: DPI, 2014. – С. 117-121.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются институционально-кадровые вопросы и этапы становления дипломатической службы США, в т.ч. актуальные вопросы модели ротации дипломатов США и повышения их профессионального мастерства. Именно опыт этой старны во многом является ценным и полезным для государств постсоветского пространства в контексте использования практического опыта США, которые имеют традиции и оперативно и адекватно реагируют на новые вызовы и угрозы глобализированного мира XXI века в контексте тех реформ дипломатической службы, которые начались и в Украине.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, дипломатическая служба, модель дипломатии, институты дипломатии, институционализация, США.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена інституційно-кадровим питанням та етапам становлення дипломатичної служби США, зокрема актуальним питанням моделі ротації дипломатів США та підвищенню їх професійної майстерності. Саме досвід цієї країни багато в чому є цінним і корисним для держав пострадянського простору в контексті використання практичного досвіду США, які мають усталені традиції та оперативно й адекватно реагують на нові виклики й загрози глобалізованого світу XXI століття в контексті тих реформ дипломатичної служби, що розпочалися й в Україні.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, дипломатична служба, модель дипломатії, інститути дипломатії, інституціоналізація, США.

Сучасна модель економічної дипломатії та кадрова політика МЗС України

УДК321

Наталія ТАТАРЕНКО,
кандидат економічних наук, професор, проректор з наукової роботи і міжнародних зв'язків Дипломатичної академії України при МЗС

Summary

This article deals with particular tasks and methods of economic diplomacy in the framework of market economy. The author describes the parameters of the contemporary model of the world economic diplomacy and determines the list of professional requirements to be met by a diplomat involved in international economic relations; the necessity of shaping a school of economic diplomacy is explained.

Keywords: **national economic interests, economic diplomacy, contemporary model of economic diplomacy, private interests, economic security, school of economic diplomacy.**

Зовнішньоекономічна політика України потребує корегування, що зумовлено як базовими зрушеннями в розвиткові країни, так і позиціонуванням її у світовому економічному середовищі. Відповідно загострюється й проблема формування нової якості супроводу та просування економічних інтересів країни на світовій арені. Посилення відкритості національної економіки, що відбулося на тлі її ринкової уніфікації, превалювання індивідуалізму над комунітаризмом у внутрішньому економічному облаштуванні, стратегічне завдання поглиблення експортної експансії вимагають від держави розбудови нових засад економічної дипломатії – інноваційного напряму, що за формою та змістом відобразить сучасний її інституційний стан і сприятиме реалізації нової стратегії національного економічного розвитку.

При формулюванні концепції розвитку економічної дипломатії сьогодні природно маємо покладатися на два полярно різні підходи щодо просування національних інтересів на міжнародній арені – індивідуалістський («економічного дарвінізму») і комунітаристський (що відбиває загальносуспільні інтереси, функція захисту яких закріплена за державою).

Ринковий характер економіки вимагає послаблення корегуючої ролі держави також і в зовнішньоекономічній сфері, відкритих кордонів для вільного руху товарів і капіталів, а головне – вільного відтоку природних і набутих національних ресурсів. Саморегулювання цих процесів, як прийнято вважати, забезпечить їхній раціональний перерозподіл у масштабах світового економічного простору.

Відбитком такої концепції є сучасні підходи до бачення ролі економічної дипломатії як такої, що покликана просувати та захищати приватні інтереси суб'єктів національної економіки в міжнародному середовищі.

Дійсно, зовнішньоекономічна політика держав у всі часи існування дипломатичної служби була в основі своїй продовженням внутрішньої економічної політики – від заснування колоніальних торговельних компаній до нинішніх інтервенцій на підтримку «євро». Захист зовнішньоекономічних інтересів національного економічного суб'єкта завжди покладався на державу. Проте за умови, що ці інтереси вписувались у загальну концепцію національного економічного розвитку, сприяли йому (теорія економічного націоналізму), не ставали додатковим джерелом загроз і викликів.

Сьогодні українська держава, як і всі інші, захищає приватні інтереси національних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, не переймаючись проблемою субординації загальнонаціональних і приватних інтересів, і вибудовує економічну дипломатію на їхню вимогу. Водночас, паралельно приватний сектор формує свою службу економічної дипломатії, що, як правило, діє більш ефективно, оскільки на неї не покладається додаткове, обмежуюче свободу дій завдання – захист або хоча б урахування загальнонаціональних інтересів. У конкуренції приватної та державної економічної дипломатії завжди програє держава.

Слід брати до уваги, що, сформувавшись спочатку на базі двосторонніх відносин держав, сучасна «державна» економічна дипломатія трансформувалась у переважно багатосторонню. Це обумовлюється як глобалізацією ринків, так і тією обставиною, що практично всі країни є учасниками тих чи інших інтеграційних союзів і міжнародних організацій. Крім того, це обумовлюється неможливістю захищати свої інтереси за кордоном, розпорошуючи сили лише на двосторонні напрями. Така «багатосторонність» і зумовила появу нових наднаціональних інституцій економічної дипломатії, а саме міжнародних, наднаціональних економічних організацій, які перебрали на себе частину функцій національних держав з координації міжнародних економічних відносин. І дуже часто їхня діяльність

або суперечить національним інтересам, або не враховує їх.

На сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів державним інтересам також починає протистояти (і, як правило, дуже успішно) «корпоративна» дипломатія транснаціональних корпорацій.

Водночас, сучасна економічна дипломатія має ще й колективні форми прояву, непідконтрольні державі.

Відкрита ринкова українська економіка сьогодні втягує в орбіту прийняття міжнародних рішень, крім зовнішньополітичного, ще й широке коло загальногосподарських або спеціалізованих відомств, міністерств. Звичайно, за таких умов існує загроза, що економічна дипломатія може бути роздробленою і багатовідомчою. На щастя, усе, що стосується відомств і міністерств, які часто просувають вузьковідомчі інтереси, економічна дипломатія на цьому рівні залишається координованою, оскільки роль координатора покладено державою на Міністерство закордонних справ, і з цією роллю воно поки що справляється.

Уже очевидно, що розшарування економічної дипломатії на державну, приватну, корпоративну, відомчу, колективну, так звану народну та інші види, не призводить автоматично (як наслідок саморегулювання) до синергетичного ефекту, що забезпечив би успішне просування національних інтересів країни на зовнішній арені, навпаки – таке розшарування часто справляє серйозний деструктивний вплив на їхню презентацію за кордоном, і, швидше, супроводжується ослабленням потенціалів усіх учасників зовнішньоекономічної діяльності. Більше того, економічна дипломатія доповнюється різного роду консультативними радами, політичним лобіюванням найбільших проектів та угод, а то й своєрідними формами «унії» працівників цих сфер, що часто виходить не лише за рамки представництва національних інтересів, а й за межі вимог до дипломатичного статусу.

З точки зору визначеності успіхів розвитку національної економіки, країна і суспільство неодмінно рано чи пізно постануть перед питанням щодо кінцевої мети такого розвитку: задоволення потреби врівноваженої наділеності ресурсами всього глобального простору, чи добробут нації, яка цими ресурсами вже забезпечена. Тому другою, протилежною концепцією, на яку необхідно зважати при формуванні засад і завдань економічної дипломатії, є економічний націоналізм, що вимагає у зовнішньоекономічній діяльності керуватися загальнонаціональними економічними інтересами, віддаючи їм пріоритет перед інтересами приватними. І ця обставина також вимагає корегування та координації з боку держави засобами економічної дипломатії багатосторонніх зовнішньоекономічних процесів і проектів, зовнішньоекономічної діяльності приватного та корпоративного бізнесу: її основне завдання — не допустити відтоку національних ресурсів і, водночас, забезпечити експортну експансію на всіх напрямах міжнародної взаємодії.

Ця надзвичайно важлива функція повинна бути покладена на Міністерство закордонних справ України, як основного координатора зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, оскільки суть зовнішньої політики саме й полягає в тому, щоб забезпечити успіхи власної держави в першу чергу на економічному напрямі.

Нині для України, яка стрімко інтегрується в зовнішній світ, однією з ключових засад її зовнішньої політики є завдання подолання і традиційних, і нових загроз своїй економічній безпеці. Саме створення надійної системи безпеки потребує розроблення нових підходів і нового інструментарію, урахування великої кількості складових і, серед іншого – інноваційної системи економічної дипломатії, яка вимагає нового бачення ролі людського фактору.

Основним завданням економічної дипломатії сьогодні повинно стати просування і захист національних економічних інтересів.

Щодо змісту національних економічних інтересів у контексті безпекових вимог – це, перш за все, у своїй діяльності дипломатичний корпус повинен виходити з потреб формування потужного економічного потенціалу, який дасть змогу країні гідно позиціонувати себе в глобальному економічному середовищі, потреб підняття рейтингів конкурентоспроможності, відтак, убезпечення від наслідків жорсткої конкуренції, а саме: від скочування на периферію світового економічного розвитку до моделі виживання, до ролі обслуговуючої економіки. Адже периферійна, уніфікована економіка є вразливою до набагато ширшого кола викликів і загроз.

Отже, це завдання нерозривно пов'язане з формуванням стратегічно-самодостатньої структури національної економіки, що у свою чергу вимагає посилення координуючої ролі держави. Саме на державу, як свідчить економічна історія – історія успішних економік, – покладено функцію захисту національних інтересів.

Стратегічна перспектива забезпечення національної економічної без-

пеки нашої держави сьогодні часто пов'язується з її входженням у європейську систему колективної безпеки. Проте слід пам'ятати, що ці процеси породжують нові виклики та загрози, підсилені глобалізацією, і ставлять перед країнами питання про їхню ідентичність, про їхнє місце у транснаціональних проектах і системах колективної безпеки. Зокрема, загострюється необхідність дотримання балансу між колективними економічними інтересами та національними економічними інтересами, які за своєю природою завжди є егоїстичними і кінцевим підсумком яких є економічна експансія. Ми прагнемо відкритості та інтеграції в зовнішній світ на паритетних умовах, однак такі умови забезпечуються лише нашою економічною спроможністю. Тому виважена та координована зовнішньоекономічна політика держави – потужний інструмент захисту від зовнішніх викликів і шоків.

Саме у світлі цих особливостей повинні формулюватися завдання для відповідних державних інституцій, у нашому разі – для Міністерства закордонних справ України, яке

уповноважене здійснювати контрольну і координуючу функції у сфері зовнішньоекономічної безпеки, і з цією метою зобов'язане просувати та захищати національні економічні інтереси у світовому економічному середовищі методами сучасної економічної дипломатії.

На жаль, і це є суттєвою загрозою економічній безпеці, на вимогу ліберальної економіки сьогодні суттєво послаблена корегуюча роль держави, а відтак і Міністерства закордонних справ, у зовнішньоекономічній сфері, у сфері економічної дипломатії. З одного боку, досі вважається, що саморегулювання зовнішньоекономічних процесів забезпечить раціональний перерозподіл ресурсів у масштабах світового економічного простору, однаково багатими зробить усі країни, у тому числі й Україну, а з іншого – нерозуміння того, що в розвинених країнах існуюча модель дипломатії є відбитком особливої синергії урахування державних і приватних інтересів, і функція захисту зовнішньоекономічних інтересів національного економічного суб'єкта виконується державою, якщо ці інтереси сприяють її посиленню.

Нині, як ніколи, перед українською дипломатією дійсно постає завдання захисту приватних економічних інтересів вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, але, водночас, з не меншою силою постає й завдання подолання проблеми відновлення субординації, підпорядкування цих інтересів загальнонаціональним.

Тут доречно акцентувати увагу на тому, що, як зазначає класик теорії і практики французької економічної дипломатії Г. Кар'єр, «сучасна світова модель економічної дипломатії, ефективність якої підтверджено міжнародним досвідом, базується на принципах пріоритетності захисту і просування загальнонаціональних інтересів; координації економічних інтересів держави та приватних економічних інтересів; а також координації державною діяльності багаторівневих суб'єктів економічної дипломатії» [1, с. 245]. Вона передбачає:

— урахування позицій національного бізнесу при розробленні засад зовнішньоекономічної політики держави;

— надання підтримки вітчизняним бізнес-структурам – забезпечення рівних і недискримінаційних умов міжнародної торгівлі;

— надання вітчизняними дипломатичними установами фахової допомоги бізнесу, зокрема консультацій та аналітичної інформації про політичне і ділове середовище країни перебування;

— сприяння встановленню контактів із ключовими іноземними державними та приватними центрами прийняття рішень;

— надання кваліфікованої підтримки участі в міжнародних торгах;

— надання допомоги в розв'язанні інвестиційних і ділових спорів, а в разі експропріації – допомоги в отриманні швидкої та повної компенсації тощо.

Така модель забезпечення зовнішньої економічної діяльності вимагає й відповідного кадрового забезпечення.

Сучасний дипломат – фахівець, повинен діяти від імені держави і захищати економічні інтереси суспільства. Проте в Україні за часи незалежності так і не було сформовано школу підготовки дипломата – державного діяча, який поєднував би знання концептуальних засад зовнішньоекономічної політики зі специфічними, дипломатичними навиками і вміннями та компетенціями просування і координування національних економічних інтере-

сів: протягом усіх років незалежності України школи економічних кадрів – фахівців-міжнародників навчали своїх слухачів обстоювати приватні інтереси, абстрагуючись від інтересів загальнодержавних, у зв'язку з чим держава останніми роками повністю втратила можливість захисту національного економічного простору засобами дипломатії. Тим часом, ускладнення світової системи загроз і викликів, нинішній характер міжнародної економічної та політичної взаємодії, що часто полягає в економічних формах вирішення політичних питань, потребують для їхнього аналізу й моделювання не тільки поглибленої економічної спеціалізації дипломатичних працівників, а й більш широких фахових і наукових знань з економічної дипломатії, які не завжди можуть дати звичайні вищі навчальні заклади.

Водночас, у зв'язку з цим сьогодні особливо гостро постає питання про те, чи потрібні сучасній економічній дипломатії кадри, до фаховості та компетенцій яких висуваються особливі вимоги, чи, можливо, достатнім є залучення до цього виду діяльності корпусу професійних економістів. Очевидно, що дипломатичний корпус може і повинен підживлюватися фахівця-економістами, і дипломати зобов'язані опановувати економічні знання, володіти загальноприйнятими прийомами економічного аналізу. Проте, лише цими вимогами до фаховості дипломата-економіста саме сьогодні обмежуватися не можна.

Зважаючи на це, Міністерство закордонних

справ України ставить завдання укомплектування дипломатичної служби висококваліфікованими кадрами, які б на фаховому рівні, поряд зі знанням іноземних мов, опанували засади економічної дипломатії, оволоділи прийомами та методологією аналізу зовнішньоекономічної ситуації, знаннями з міжнародної економіки, міжнародного права, PR-технологіями, методами дипломатичної роботи та іншими, визначеними МЗС України, компетенціями, і, поряд з цим, мали б державне бачення світових процесів. А це означає, що дипломат-економіст повинен бути наділений стратегічним баченням, володіти методами міждержавного економічного протистояння.

Цієї специфіки не враховує жодна економічна школа України. Саме тому ключовим інструментом формування сучасного дипломатичного корпусу України, який максимально відповідав би вищезазначеним складним вимогам, що стоять також і перед світовою дипломатією, визначено Дипломатичну академію України, яка покладає в основу концепції економічної освіти пріоритетність захисту і просування загальнонаціональних інтересів відповідно до вимог розбудови сучасної моделі економічної дипломатії та створення в Україні школи економічної дипломатії.

У Дипломатичній академії вже з наступного року планується відкриття нової спеціальності «Зовнішньоекономічна політика», що дасть можливість нашим випускникам здобути навички оцінювання міжнародного економічного середовища та його впливу на національний розвиток, визначати адекватні зовнішнім загрозам і викликам цілі та завдання зовнішньої або внутрішньої політики України та пропонувати відповідні ефективні інструменти боротьби з ними. Саме тому основою сучасної професійної підготовки у сфері зовнішньоекономічних зносин стане вивчення засад формування національних економічних стратегій розвитку, стратегічного планування й управління, захисту національної економіки від зовнішніх загроз і викликів, основ володіння методами і прийомами адекватних відповідей.

Необхідно зазначити, що професія дипломата ніколи не була масовою – вона в усі часи була елітарною, тобто відносилась до специфічної, державної сфери діяльності. Засадам такої діяльності фахівці – дипломати і державні службовці, задіяні в зовнішньоекономічній галузі, і будуть навчатися в Дипломатичній академії.

Список використаних джерел

1. *Guy Carron de la Carriere. La diplomatie economique: le diplomate et marche. – Paris: Economica, 1998.*
2. *Баш Х. Национальная экономическая модель. – Баку, 2006*
3. *Вербер М. Избранные произведения: Пер. з нем. – М., 1998*

АННОТАЦИЯ

В статье речь идет об особенностях задач и методов экономической дипломатии в условиях рыночной экономики. Автор характеризует параметры современной мировой модели экономической дипломатии и определяет перечень профессиональных требований, которым должен отвечать дипломат, задействованный в сфере международных экономических отношений, обосновывается необходимость формирования школы экономической дипломатии.

Ключевые слова: национальные экономические интересы, экономическая дипломатия, современная модель экономической дипломатии, частные интересы, экономическая безопасность, школа экономической дипломатии.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про особливості завдань і методів економічної дипломатії в умовах ринкової економіки. Автор характеризує параметри сучасної світової моделі економічної дипломатії та визначає перелік фахових вимог, яким повинен відповідати дипломат, задіяний у сфері міжнародних економічних відносин, обґрунтовується необхідність формування школи економічної дипломатії.

Ключові слова: національні економічні інтереси, економічна дипломатія, сучасна модель економічної дипломатії, приватні інтереси, економічна безпека, школа економічної дипломатії.

Contemporary Models of Economic Diplomacy and Personnel Policy at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

УДК321

Nataliya TATARENKO,
Ph.D. in Economics, Professor,
Vice-Rector in Charge of Research Projects and International Cooperation,
Diplomatic Academy of Ukraine,
Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

Foreign trade policy of Ukraine needs to be adjusted, which is caused both by fundamental changes in the development of the country and its position in the global economic environment. Correspondently, the problem of shaping a new quality of support and promotion of the country's economic interests on the world arena becomes escalated. Increased openness of the national economy , which has occurred on the background of the market unification, prevailing of individualism over communitarianism in domestic economic regeneration and strategic objectives of the deepening of export expansion require the development of new state principles of economic diplomacy - an innovative direction, that will display, in its form and content, its current institutional status and will facilitate the implementation of a new national strategy for economic development.

In formulating the concept of economic diplomacy today we obviously have to rely upon two diametrically different approaches in the promotion of national interests on the international arena - individualistic ("economic Darwinism") and communitaristic (reflecting common social interests, the protecting function of which is fixed by the state).

Market-based economy requires weakening of the state's correcting role also in foreign trade, open borders for the free movement of goods and capital, and most importantly - the free outflow of natural and acquired national resources. Self-regulation of these processes, as it's believed, will ensure their rational redistribution within the world economy

The reflection of this concept is the current approaches to the vision of the role of economic diplomacy as the one that aims at promotion and protection of private interests of the national economy entities in international environment.

In fact , foreign policy of states at all the times of diplomatic service existence, in its essence, is a continuation of domestic policy – starting from the foundation of colonial trading companies to the current intervention in support of the "euro ". Protection of foreign economic interests of a national economic entity has always been vested on the state. However, provided that these interests fitted into the overall concept of national economic development, promoted it (the theory of economic nationalism), did not become an additional source of threats and challenges.

At present, the Ukrainian state, as all other, protects private interests of the national foreign economy operators without taking into consideration the problem of subordination of national and private interests, and builds economic diplomacy upon their request. At the same time, simultaneously, the private sector forms its own service

of economic diplomacy, which, as a rule, works more efficiently because it isn't loaded with additional, limiting the freedom of action, task – to protect, or at least to take into account national interests. In the competition of private and state economic diplomacy the state always loses.

In addition, it should be taken into account having been generated initially on the basis of bilateral relations between the countries, the current "state" economic diplomacy transformed into mostly multilateral. This is due to both the globalization of markets and the fact that almost all countries are members of some kind of integration units or international organizations. In addition, it is caused by the inability to protect state's own interests abroad, spraying the forces only in bilateral directions. This «multilateralism» led to the emergence of new supranational institutions of economic diplomacy, namely international, supranational economic organizations, which took over the functions of national states in the sphere of international economic relations. And very often their activities either contradict to national interest, or ignore them.

At the current stage of globalization "corporate" diplomacy of transnational corporations also begins to resist (and usually very successfully) to the public interest.

However, the current economic diplomacy has also collective forms which lie beyond the control of the state.

Open market Ukrainian economy today is involved in the international decision-making orbit as well as in a wide range of general or specialized agencies and ministries. Certainly, under such conditions, there is a danger that economic diplomacy can be divided and multi-institutional. But fortunately, regarding departments and ministries, which often promote narrow interests, the economic diplomacy at this level is still coordinated and the coordinating role is assigned by the State to the Ministry of Foreign Affairs, and it still fulfills this role successfully.

It is already clear, that separation of economic

diplomacy into the public, private, corporate, institutional, collective, so-called "people " and other kinds does not lead automatically (as a result of self-regulation) to a synergistic effect that would ensure the success of the country's national interests in the international arena, on the contrary - a separation like this often creates a serious destructive influence on their presentation abroad, and soon is accompanied by a weakening of the potential of all the participants of foreign economic activity. Moreover , economic diplomacy is complemented by all sorts of advisory councils , political lobbying of major projects and transactions, and even by some kinds of "unions" of the operators in these areas , which often goes not only beyond the representation of national interests, but also beyond the requirements of diplomatic status.

In terms of certainty of success of the national economy, the country and society will inevitably sooner or later face questions of the ultimate goal of this development: meeting the needs of well-balanced assets of total global resource space, or the welfare of the nation, which is already endowed with these resources. The other, opposite concept that should be taken into account in formulation of the principles and objectives of economic diplomacy is economic nationalism, which requires being governed by national economic interests in foreign economic activity, giving them priority in comparison to private interests. And these circumstances also require adjustment and coordination by means of economic diplomacy, of multilateral foreign trade processes and projects , foreign trade of private and corporate business from the state side: its main task is to prevent the expel of resources and, at the same time, to ensure export expansion in all areas of international cooperation .

This extremely important function should be entrusted to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine as the main coordinator of foreign political and economic activity, as the essence of foreign policy lies in ensuring the success of its own country first of all in the economic sphere.

Today in Ukraine, which is rapidly integrated into the outside world, one of the key elements of its foreign policy is the task of overcoming and traditional and new threats to its eco-

nomic security. The creation of a reliable security system requires new approaches and new tools, taking into account the large number of components and, among other things - an innovative system of economic diplomacy, which requires a new vision of the role of a human factor.

The promotion and protection of national interests is to become the main objective of economic diplomacy today.

Regarding the content of national interests in the context of security requirements, primarily in its activity diplomatic corps must be ruled by the need to form a strong economic potential, which will ensure the country's decent position in the global economic environment, the needs of raising competitiveness ranking, thus, securing of negative effects of stiff competition - namely, from rolling to the periphery of global economic development to the survival model, to the service economy. Being confined, unified economy is vulnerable to a much wider range of threats and challenges.

Consequently, this task is closely associated with the formation of strategically self-sufficient structure of national economy, which, in its turn, requires strengthening of the coordinating role of the state. It is the state - as the economic history, the history of successful economies, claims – is in charge of protecting national interests.

The strategic perspective of national economic security of our country today is often associated with its entry into the European system of collective security. However, it's necessary to remember that these processes give rise to new challenges and threats, reinforced by globalization, and pose questions of their identity, their place in transnational projects and systems of collective security. In particular, the need to respect the balance between collective economic interests and national economic interests, which by their nature are always selfish and its ultimate outcome is economic expansion, are escalated. We are committed to openness and integration to the outside world on equal terms, but those terms are provided only by our economic power. Therefore, a state's balanced and coordinated foreign policy is a powerful tool of protection from external shocks and challenges.

It is in the light of these features, objectives for the relevant state institutions, in this case - for the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, which is empowered to exercise control and coordination functions in the sphere of external security, are to be formulated, and with this aim the economic interests in the global economic environment must be promoted and protected by modern methods of economic diplomacy.

Unfortunately, this is a significant threat to economic security, at the request of liberal economy, the correcting role of the government and, therefore, of the Ministry of Foreign Affairs, is now considerably weakened within the foreign sector in economic diplomacy. On the one hand, and it is still believed that self-regulation of foreign economic processes provides a rational reallocation of resources in the world economy scale, will make all the countries, including Ukraine, equally rich, on the other hand – the lack of understanding that in developed countries, the existing model of diplomacy is the reflection of special synergy of taking into consideration public and private interests and foreign economic interests protection function of national economic entity is performed by the state, if those interests contribute to its strengthening.

Nowadays, more than ever before Ukrainian diplomacy really faces the task of protecting private economic interests of domestic economic agents, but at the same time with not less power there is the task of overcoming the problem of restoration of subordination, and accordance of these interests to national ones.

Here, it is appropriate to emphasize that, the classic author of the theory and practice of French economic diplomacy G. Carriere said, «the new global model of economic diplomacy, whose effectiveness is confirmed by international experience, is based on the principles of the priority of the protection and promotion of common national interests; coordination of the economic interests of the state and private economic interests; as well as state coordination of the activities of multi- level economic diplomacy entities» [1, p. 245]. It includes:

— regarding the position of national business entities in the process of foreign policy development;

— supporting domestic business structures – providing equal and non-discriminatory conditions of international trade;

— providing business entities with professional help from national diplomatic missions, including consultation and analysis of information on the political and business environment of the host country;

— promoting contacts with key foreign public and private decision-making centers;

— providing professional support for participation in international trade;

— assisting in resolving investment and business disputes, and in the case of expropriation – assistance in obtaining prompt and full compensation, and the like [1, pp. 246–251].

Hence, this model of maintaining foreign economic activity requires proper staffing.

A contemporary diplomat is a specialist who is to act on behalf of the state and to protect economic interests

of the society. However, in Ukraine, since the independence was gained, the school of professional training of diplomats has not been yet formed: a diplomat as a statesman who would combine the knowledge to conceptual foundations of foreign policy with specific diplomatic skills and ability and competence to promote and coordinate national economic interests. During the years of Ukraine's independence schools of professional training in the field of international economic relations taught their students to protect private interests regardless national interests, due to this, to a considerable extent, the state has recently completely lost its ability to protect national economic interests by means of diplomacy. Meanwhile, the increasing complexity of the system of global threats and challenges, the current nature of international economic and political interaction, that often lies in economic ways of resolving political problems, requires for their analysis and modeling not only deeper economic knowledge of diplomatic agents, but also broader professional and scientific knowledge of economic diplomacy, which may not always be provided in ordinary higher educational establishments.

However, in this regard, now the question which becomes especially important is whether modern economic diplomacy needs personnel, whose professionalism and competence are challenged by specific requirements, or whether it is sufficient to engage in this activity the corps of professional economists.

Obviously, the diplomatic corps can and should be strengthened by professional economists as well as diplomats are required to master economic knowledge, to operate generally accepted methods of economic analysis. However, we cannot be limited only by these requirements to the economic diplomacy agents today.

Taking into account the abovementioned, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine poses the task of staffing the diplomatic service with highly qualified personnel who, at their professional level, along with the knowledge of foreign languages, have mastered the principles of economic diplomacy, the techniques and methodology of analysis of foreign trade situation , knowledge of international economics, international law, PR technologies, methods of diplomatic work and other competences specified by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, and, in addition, have the state vision of the processes taking place in the world. This means that the economic diplomacy agent should have strategic vision, use interstate economic confrontation methods.

These peculiarities are not on the curricula of any school of economics in Ukraine. Therefore, a key instrument of modern Ukraine's diplomatic corps that fits best with the above complex requirements, that global diplomacy also faces, is defined as the Diplomatic Academy of Ukraine, which lays to the basis for the concept of economics education a priority of protection and promotion of national interests in accordance with the requirements of the building of a contemporary model of economic diplomacy and the establishment of economic diplomacy schools in Ukraine.

From the next year on the Diplomatic Academy plans to open a new specialty «Foreign Economic Policy», which will allow our graduates to gain skills of assessment of the international economic environment and its impact on national development, to determine the goals and objectives of foreign or domestic policy of Ukraine corresponding to external threats and challenges and to offer adequate effective tools to overcome them. That is why in the foundation of modern professional training in the field of foreign economic affairs will be the principles of national economic development strategies, strategic planning and management, protection of national economy from external threats and challenges the foundations of mastering methods and techniques of appropriate responses.

It is necessary to note that the profession of a diplomat has never been mass; it has always been elite, i.e. related to a specific, state activity. Diplomatic agents and government officials involved in the foreign economy will study the principles of such activity at the Diplomatic Academy.

References:

1. Guy Carron de la Carriere. La diplomatie economique: le diplomate et marche. – Paris: Economica, 1998.

Сучасні міжнародні відносини та виклики класичній дипломатії

УДК 94:321

Ігор ЖАЛОБА,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри дипломатичної та консульської служби Дипломатичної академії України при МЗС

Summary

The article deals with specific features of contemporary international relations and evolution of forms and methods of diplomacy. The author illustrates the use of methods of the traditional diplomacy or its modified forms by the leading world powers in modern conditions as well as the impact of new information and communication technologies on the diplomatic service. The article also presents new conceptual generalizations concerning the nature of modern world globalization processes, as well as international relations and related diplomacy connected to such processes.

Keywords: **international relations, diplomacy, e-diplomacy, megadiplomacy, information society.**

Сьогодні, незалежно від того, чи нам до рук потрапить теоретична розвідка про сучасні міжнародні відносини, чи міркування дипломата-практика, усі вони будуть так чи інакше говорити про турбулентність сучасного світового порядку, усієї системи міжнародних відносин, а разом з ними і традиційних форм дипломатії. Причому фактом є те, що середовище міжнародних відносин, як воно склалося понад 360 років тому, цілком природно змінилося. Однак, традиційна дипломатія, зовнішньополітичний інструментарій, як вважається, не достатньо адаптувалися до нових умов.

Як й інші форми суспільного буття, дипломатія нерозривно пов'язана з цивілізаційним поступом людства. Епоха аграрного суспільства з її ранніми формами державності, дискретністю політичного й комунікаційного простору мала три складові класичної дипломатії – переговори, інформування та представництво – і не знала постійного дипломатичного представництва й інформування. Зародження та розвиток індустріального суспільства з його масовим виробництвом і масовим споживанням, транспортно-комунікаційною революцією зумовили становлення в Західній Європі сучасного типу держави з відповідним розумінням суверенітету, національного інтересу тощо. У сфері міжнародних відносин це вилилося в незаперечне домінування державо-центричної моделі. Розквіт класичної дипломатії – XIX ст., коли, за словами одного з найяскравіших політичних представників того часу Отто фон Бісмарка, панував «das Primat der Außenpolitik».

Перехід до інформаційного суспільства призвів до транснаціоналізації міжнародних відносин. Дослідники ведуть мову про «вестфальський парадокс» сучасності, коли внаслідок процесів глобалізації й інтеграції відбувається «розмивання» національних держав [1, с. 244-249]. Вплив нової епохи позначився як на самій дипломатії, так і на її формах. На сьогодні теоретики та практики дипломатії ведуть мову про необхідність адаптації класичної дипломатії до нових умов постбіполярного світу. Думки різняться, часто навіть висловлюються вкрай радикальні погляди, як-от знаменита пропозиція З. Бжезинського про те, щоб віддати приміщення Посольства США в Лондоні під студентський гуртожиток [2, с. 467].

Утім, ерозія Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, з одного боку, та потраплянння дипломатії під усе більший контроль громадськості (це відбувається завдяки більшим можливостям ЗМІ, завдяки необхідності ратифікації багатьох документів і, нарешті, завдяки тому, що на міжнародну арену все частіше виходять недержавні структури) – з іншого, призводять до такого явища, яке в наукових колах позначають як «другий напрям дипломатії» (Track Two Diplomacy), на відміну від її «першого напряму» (Track One Diplomacy), тобто офіційної дипломатії. У зв'язку з появою «другого напряму дипломатії» постало питання про взаємини неурядових організацій з офіційними структурами, виник новий напрям — «багатоканальна дипломатія» (Multi-Track Diplomacy), тобто співробітництво офіційних осіб («першого напряму дипломатії») з неофіційними представниками [3, с. 28].

Автор прагне знайти відповіді на три запитання: по-перше, яким чином провідні країни світу використовують методи традиційної дипломатії або її модифікованих форм у сучасних умовах; по-друге, як новітні інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) можуть слугувати дипломатичній справі та, по-третє, якими є новітні концептуальні узагальнення щодо суті сучасних світових глобалізаційних процесів, похідних від них міжнародних відносин і пов'язаної з ними дипломатії.

Традиційна дипломатія і сучасні міжнародні відносини

На прикладі двох провідних партнерів-конкурентів США і КНР продемонструємо сьогоднішні роль і завдання дипломатії. Зазначимо лише, що попри критику, яка лунає на адресу адміністрації Б. Обами з вуст молодого американського політичного теоретика і соціолога спеціаліста П. Ханна, який вважає, що зовнішня політика нинішніх США позбавлена доктринального наповнення і здійснюється в режимі ad hoc – ця країна залишається еди-

ною наддержавою. Щодо Китаю, то він, попри постійно зростаючу міць, протягом останніх 40 років показав також приклади гнучкої адаптації традиційної дипломатії до нових умов, увівши такі поняття, як «дипломатія «настільного тенісу» (чи «пінг-понгова дипломатія») та «дипломатія панд».

а) Чотирирічний огляд дипломатії та розвитку США

Попри пропозицію Бжезинського, сьогодні ніхто в американській адміністрації не має наміру перетворювати посольські приміщення на гуртожитки. Свідченням зворотного є нова будівля Посольства США в Україні. І, звичайно ж, перше укладання в липні 2009 р., а 15 грудня 2010 р. публікація Чотирирічного огляду дипломатії та розвитку (QDDR), який включав рекомендації з підвищення ефективності функціонування дипломатичної служби «для вирішення проблем у світі в найближчі роки».

Перший Чотирирічний огляд дипломатії та розвитку стосується трьох сфер: «модернізації та координації дипломатії між закладами уряду США»; зміцнення зв'язків дипломатії та розвитку; «поліпшення координації з партнерами серед військовослужбовців, у зоні конфлікту та нестабільних державах» [4].

Головним напрямом першого в історії Чотирирічного огляду дипломатії та розвитку є вдосконалення роботи Держдепартаменту й Агентства США з міжнародного розвитку та їх реформування з метою ефективнішого просування американських інтересів за кордоном за рахунок постановки чітких пріоритетів. У зв'язку з цим у документі підкреслюється необхідність, поряд із військовою міццю, підвищення ролі громадянської сили, яка складається не лише з дипломатів і експертів розвитку, а й цивільних фахівців у таких галузях, як охорона здоров'я, правосуддя, сільське господарство. Підкреслюється також важливість використання у вирішенні глобальних проблем концепції «розумної сили».

На думку авторів, XXI ст. ставить перед дипломатією нові вимоги. Уже недостатньо використовувати старі дипломатичні прийоми для ефективного просування американських інтересів. Так, наприклад, якщо раніше дипломатія зачіпала лише виборчі округи, то Чотирирічний огляд пропонує розширити сферу впливу та поширити американську дипломатію на все громадянське суспільство, використовуючи всі сучасні засоби і технології.

Значна увага приділяється підвищенню якості роботи дипломатів. Зокрема, окрім традиційного забезпечення їх необхідними засобами, передбачається спрощення звітності, доступ до комунікаційних технологій і розробка нового глобального стандарту для управління ризиками [4].

б) Від пінг-понгової дипломатії до дипломатії швидкісних залізниць

Розвиток КНР після знаменитого грудневого пленуму 1978 р., яким було започатковано поступове відкриття Китаю світові, є вражаючим. Однак, цьому передував поступовий вихід КНР із політичної ізоляції завдяки зусиллям дипломатів і таких її форм, як дипломатія настільного тенісу та дипломатія панд. Стосовно першої йшлося про політичне зближення між КНР і США в 1970-х роках з допомогою настільного тенісу, а саме: обмін спортивними делегаціями з настільного тенісу як передумовою налагодження політичних контактів і візиту Р. Ніксона до Китаю в лютому 1972 року. Саме під час цього візиту було започатковано й дипломатію панд, коли Р. Ніксону подарували пару бамбукових ведмедів для Вашингтонського зоопарку. Традиція дарування тварин відома з часі Давнього Сходу (дарування Єгиптом Салманасару III (858-824 рр. до н.е.) двох верблюдів, бегемота та інших дивовижних звірів). Однак важко було повірити в те, що її відтворення наприкінці XX ст. н.е. допомагатиме формуванню позитивного іміджу сучасного Китаю і використовуватиметься ним для дипломатичного тиску. Тим не менш, започаткована 1972 р. традиція розвинулася і з того часу було подаровано або ж передано в оренду 23 пари панд. Протягом минулого і позаминулого року дипломатія панд була знову на слуху. Пов'язана вона була з австрійсько-китайськими відносинами, а саме: чи буде продовжена оренда китайських панд у віденському зоопарку через невдоволення офіційного Пекіна прийняттям канцлером та віце-канцлером Австрії тибетського далайлами у травні 2012 року. І лише у вересні 2013 р. вдалося продовжити договір оренди на радість усім відвідувачам зоопарку.

Однак, зростаюча економічна міць Китаю давала йому змогу започатковувати новий рівень дипломатії, перейшовши від символіки до прагматики. На сьогодні Європа з певним занепокоєнням спостерігає за розвитком відносин КНР із 16-ма країнами Центральної та Східної Європи, зокрема, за просуванням ним власних інфраструктурних проектів, які в основі мають цілком новітні технології. Цю дипломатію на Заході вже охрестили дипломатією швидкісних залізниць.

Таким чином, наведені приклади засвідчують, що про повне відмирання

форм традиційної дипломатії говорити, принаймні, зарано. З іншого боку, дипломатія і дипломати не можуть залишатися осторонь технічного прогресу. Нові ІКТ вже дозволили ввести в обіг такі терміни, як «публічна дипломатія», «віртуальна дипломатія», «цифрова дипломатія», «інноваційна дипломатія», «твіттер-дипломатія» тощо. Однак, ми хотіли б скористатися поняттям «електронна дипломатія», яке перегукується з попередніми або включає в себе деякі з них.

Дипломатія та інформаційна революція

Серед викликів, які постають перед дипломатією (розмивання монополії держави на зовнішньополітичну діяльність, поява нових гравців, тиск неурядових організацій тощо), найбільшим є високі технології. Цей тиск був започаткований ще в індустріальну епоху. Так, на початку XIX ст. від американського посла в Іспанії протягом майже двох років не надходило жодних відомостей. Тоді Томас Джеферсон запропонував: зачекаємо ще рік і якщо не буде новин, то напишемо послу листа. А вже через декілька десятиріч, у середині XIX ст., поява телеграфу спровокувала справжню революцію. Уперше отримавши телеграму, англійський прем'єр лорд Генрі Пальмерстон вигукнув: «Усе, це кінець дипломатії!» У 70-х роках XX ст. канадський прем'єр-міністр П'єр Трюдо зауважив, що все міністерство закордонних справ цілком можна замінити передплатою «Нью-Йорк таймс» [5].

Однак прогрес в інформаційних технологіях, прискорене зростання ролі кіберпростору та соціальних мереж породжує нову реальність не тільки для організацій і громадян, а й для держав. Бурхливий розвиток ІКТ пропонує державним і зовнішньополітичним структурам такі виклики, про більшість із яких якихось 10-15 років тому вони не мали ясного уявлення, або ж не вважали за потрібне сприймати їх серйозно. Одна лише справа «WikiLeaks» змусила знову заговорити про кінець дипломатії [6]. Утім, поряд із викликами нові технології пропонують і нові можливості. Ось чому заговорили про «цифрову дипломатію» (digital diplomacy), «мережеву дипломатію» (net diplomacy), «дипломатію Web 2.0», «твіттер-дипломатію» тощо. Однак із 2012 р. найбільш популярним стає термін «електронна дипломатія».

Широкого поширення він набув після друку навесні 2012 р. праці співробітника австралійського Інституту Лові Ф. Хансона «Революція і держдепартамент: поширення Е-дипломатії», який був запрошений до американського Інституту Брукінгса. Через півроку він опублікував другу частину дослідження: «Свіжоспечений і відправлений: Е-дипломатія і держдепартамент». Ф. Хансон першим спробував систематизувати програмну роботу, яка вже декілька років проводилася Держдепом і називалася там «електронною дипломатією» — точніше, «Е-дипломатією» (ediplomacy). Під цим терміном дослідник розуміє використання всесвітньої павутини і нових ІКТ для сприяння в реалізації зовнішньополітичних цілей. За його висновками, структури Держдепу, дотичні до «електронної дипломатії», працюють у восьми робочих напрямах: управління знанням; публічна дипломатія; управління інформацією; консульське сприяння; реагування в надзвичайних ситуаціях; свобода Інтернету; зовнішні ресурси та політичне планування [7].

Концепція «нового середньовіччя» і мегадипломатії

Про те, що людство поступово прощається з епохою індустріального суспільства та поступово переходить до певної нової якості, одним із перших у 70-х роках XX ст. заговорив Д. Белл. Не маючи прийнятного терміна для означення нової епохи, він повів мову про постіндустріальне суспільство [8, с. 43-80]. Практично у цей же час Дж. Розенау стає одним із активних учасників так званої другої великої дискусії в теорії міжнародних відносин, пов'язаної з концептуальним осмисленням транснаціоналізації міжнародних відносин і поступової втрати державою монопольної ролі у здійсненні зовнішньої політики. Він також не віднайшов якогось нового терміна і повів мову про «постміжнародне поле» міжнародних відно-

син, у якому діяли нові актори (символічними фігурами якого були турист і терорист) і яке існувало паралельно з традиційним «міжнародним полем» (символічні фігури якого визначив Р. Арон – солдат і дипломат).

Протягом кінця XX – початку XXI ст. парадигмальні дискусії про суть нових міжнародних відносин в епоху інформаційного суспільства, форму і суть нового світопорядку, який постав чи постає в постбіполярну епоху, продовжувалися і видали на-гора значну кількість різноманітної наукової та науково-публіцистичної літератури. Ми ж хотіли б зупинитися на ідеях Параґ Ханна, американського вченого індійського походження, провідного наукового співробітника фонду «Нова Америка» та Європейської ради з міжнародних справ. Попри молодий вік, він здобув реноме видатного вченого з оригінальними ідеями. Його друга одноосібна монографія «How to Run the World: Charting a Course to the Next Renaissance» (у російському перекладі «Как управлять миром: Власть в XXI веке. Кому она будет принадлежать?» [9], у якій він представляє свої візії сучасних міжнародних відносин і ролі в них дипломатії.

За баченням П. Ханна, дипломатія нині полягає насамперед у кризовому менеджменті, тому вона є набагато важливішою, оскільки відображає наш світоустрій і визначає правила гри. Глобалізація руйнує владу та перерозподіляє її між різними акторами. Разом зі зростанням економіки, падінням відсотків і розширенням глобальної торгівлі пов'язане піднесення мультинаціональних фірм. Одночасно відбулася технічна революція, а світ відкрився завдяки завершенню епохи холодної війни. І виявляється, що за цих умов вирішальним є авторитет, який ґрунтується на визнанні. Фірми визнаються в усьому світі як економічні авторитети, університети є духовними авторитетами, церква є релігійним, моральним авторитетом. Ми вважаємо, що дипломатія відбувається тільки між державами. Насправді ж вона базується на обміні між авторитетами. Тобто, кожен, кого можна означити як авторитета, є дипломатом. Тому Параґ Ханна порівнює наш час із середньовіччям, останньою епохою перед постанням держави-нації. Ми повертаємося назад до середньовіччя, за якого є багато різноманітних акторів і між якими є більше дипломатії, ніж будь-коли до цього. Це, за Параґ Ханна, є часом мегадипломатії, у якій беруть участь підприємства, НДО, великі фонди, товариства, профспілки, громадські актори – усі на субнаціональному рівні. І в цьому беруть участь також малі актори. Звичайно, це є викликом для держави. Нині є 200 країн — не всі є рівними, компетентними і відповідальними. Багато з них керуються не стільки своїми урядами, скільки спільно різними акторами. Є приклади, коли зовнішня політика держави постає з приватних зусиль фірм. Наприклад, Канада, Бразилія й Індія є великими, важливим державами, які, утім, не мають жодного дипломатичного впливу на світ, за винятком того, що роблять їхні приватні фірми. Кожному байдуже, що каже Канада. Але таке технологічне підприємство як Research in Motion має вплив. Колишній бразильський президент Лула міг прагнути бути крутим хлопцем, але те, що говориться гірничим підприємством, наприклад, Vale, шанується. Великі фірми, такі як Tata, Mahindra і Infosys визначають індійську зовнішню політику.

Постає питання – у який спосіб в цьому поліакторному світі можна скеровувати процеси. Відповідь П. Ханна проста: «Дипломатія» – ось висловлене одним словом вирішення проблеми управління світом, і ключ до цього – вдосконалення глобальної дипломатичної структури» [5]. Таким чином, «Дипломатія померла! Хай живе дипломатія!»

Список використаних джерел:

1. Современные глобальные проблемы мировой политики / Под ред. М. М. Лебедевой. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 256 с.

2. Современные международные отношения и мировая политика / Отв. ред. А. В. Торкунов. – М.: Просвещение, 2004. – 990 с.

3. Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання / Борис Гуменюк // Світогляд. – 2009. – № 1. – С. 23-33.

4. Солянова М.А. Американская дипломатия и развитие (Четырехлетний обзор дипломатии и развития) / Мария Солянова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusus.ru/?act=read&id=305

5. Ханна П. Новое Средневековье / Параг Ханна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/Novoe-Srednevekove-15530

6. Сондерс Р. «WikiLeaks» не зіллє дипломатію / Роберт Сондерс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krytyka.com/ua/articles/wikileaks-ne-zillie-dyplomatiyu

7. Кулик С.А. «Электронная дипломатия». Начало. Аналитический доклад / Сергей Кулик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.insor-russia.ru/files/EDiplomacy.pdf

8. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

9. Ханна П. Как управлять миром: Власть в XXI веке. Кому она будет принадлежать / Параг Ханна. – М.: Астрель, 2012. – 320 с.

АННОТАЦИЯ

В статье речь идет об особенностях современных международных отношений и эволюции форм и методов дипломатии. Автор иллюстрирует использование ведущими странами мира методов традиционной дипломатии или ее модифицированных форм в современных условиях и влияние новейших информационно-коммуникативных технологий на дипломатическую службу. Представлены также новейшие концептуальные обобщения о сущности современных глобализационных процессов, производных от них международных отношениях и связанной с ними дипломатии.

Ключевые слова: международные отношения, дипломатия, электронная дипломатия, мегадипломатия, информационное общество.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про особливості сучасних міжнародних відносин та еволюції форм і методів дипломатії. Автор ілюструє використання провідними країнами світу методів традиційної дипломатії чи її модифікованих форм у сучасних умовах і вплив новітніх інформаційно-комунікативних технологій на дипломатичну службу. Подано також новітні концептуальні узагальнення щодо суті сучасних світових глобалізаційних процесів, похідних від них міжнародних відносин і пов'язаної з ними дипломатії.

Ключові слова: міжнародні відносини, дипломатія, електронна дипломатія, мегадипломатія, інформаційне суспільство.

Modern International Relations and Challenges for the Classical Diplomacy

УДК 94:321

Igor ZHALOBA,
PHD in History, Professor,
Head of the Diplomatic and Consular Service Department,
Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

If one examines today a theoretical study of modern international relations or an opinion of a practicing diplomat, it will be noticed that in one way or another they both mention turbulence in the modern world order, entire system of international relations system and traditional forms of diplomacy. It may be assumed as a fact is that the environment of international relations, which formed over three hundred and sixty years ago, has quite naturally changed. However the traditional diplomacy and foreign policy tools are deemed to be not sufficiently adapted to such new conditions.

Like other forms of public activity the diplomacy is inseparably linked to the progress of human civilization. The era of agrarian society with its early forms of statehood, discrete political and communication space made up of three components of the classical diplomacy – negotiating, informing and representing – was not aware of permanent diplomatic representation and information. The birth and development of the industrial society with its mass production and mass consumption, transport and communications revolution led to the establishment of the modern type of state in Western Europe with relevant understanding of sovereignty, national interest etc. This resulted in unquestioned dominance of state-centric model in the field of international relations. Thus the nineteenth century, when according to the brightest political figures of the time, Otto von Bismarck, “das Primat der Au enpolitik” dominated, became the Golden Age for the classical diplomacy.

Transition to the information society led to the transnationalization of international relations. Researchers speak of the modern "Westphalian paradox", when nation-states become ‘diluted’ as a result of globalization and integration. The new era had an impact on the diplomacy itself as well as on its forms. Today both theorists and practitioners of diplomacy are discussing the need of adaptation of the classic diplomacy to the new conditions of the post-bipolar world. The opinions differ, and often we may hear very radical views, such as the famous proposal of Z. Brzezinski on transforming the U.S. Embassy premises in London into a students’ hostel.

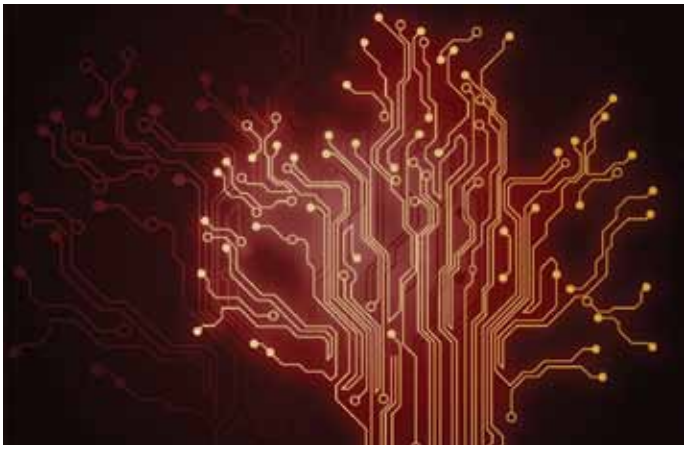
However, the erosion of Yalta-Potsdam system of international relations on one hand, and the diplomacy falling under more and more control by the public (which happens due to the greater power of the media, the necessity of ratifying many documents and finally due to the increasing presence of nongovernmental institutions on the international arena) on the other hand - both lead to the phenomenon designated by the scientific community as Track Two Diplomacy as opposed to Track One Diplomacy (the official diplomacy). Due to the rise of Track Two Diplomacy the issue of the relationships of NGOs with official structures arose, and a new direction was born under the name of the Multi-Track Diplomacy, i.e. cooperation of the officials (from the Track One Diplomacy) with unofficial representatives.

The purpose of this

research is to show, firstly, the way how world's leading powers use methods of the traditional diplomacy or their modifications in modern conditions; secondly, to show how the new information and communication technologies (ICT) can serve diplomatic matters and, thirdly, what are the new conceptual generalizations concerning the nature of the modern world globalization processes, international relations arising from them and diplomacy related to such relations.

Traditional Diplomacy and Modern International Relations

The new textbook of T. Zonova, a famous Russian researcher of history and theory of diplomacy, "Diplomacy: Models, Forms, Methods", was published last year. It contains summary the historical development of diplomacy and shows how the traditional diplomacy is trying to adapt to the new conditions (please see review of this textbook by the Vice-Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine Assoc. V. Tsivatyj at). In this article we want to show how two of today's leading competing partners - the United States and China - assess the role of diplomacy and what tasks they assign to it. It shouldn't probably be explained in detail why these two states were chosen as examples. We must only note that despite the criticism towards the administration of Barack Obama – e.g. Parag Khanna notes that the current U.S. foreign policy is devoid of doctrinal content and is carried out on ad hoc basis – this state remains the only world superpower. As for China,

despite its ever-increasing power, in the last 40 years it has shown examples of flexible adaptation of traditional diplomacy to the new conditions by introducing such concepts as "ping-pong diplomacy" and "panda diplomacy".

a) Four-year review of the U.S. diplomacy

Notwithstanding the mentioned words of Z. Brzezinski, nobody in the U.S. administration is going to eliminate the embassy premises today. The new building of the U.S. Embassy in Ukraine stands as a clear evidence of the contrary.

And, of course, there is the Quadrennial Diplomacy and Development Review (QDDR), first drafted in July 2009 and published on December 15, 2010, which contains recommendations on increasing the efficiency of the diplomatic service both for resolving today's problems and "for resolving the problems in the world in the coming years."

The First Quadrennial Diplomacy and Development Review covers three areas: "modernization and coordination of diplomacy between the institutions of the U.S. government"; strengthening ties of diplomacy and development; "improvement of coordination the partners among militaries in the conflict areas and fragile states".

The main focus of the First Quadrennial Diplomacy and Development Review is to improve performance of the State Department and the U.S. Agency for International Development as well as to reform them in order to promote U.S. interests abroad more effectively through setting clear priorities. In this regard, the document stresses on the need to increase, along with the military power, the role of the civil power consisting not only of diplomats and development experts but also of civilian experts in areas such as health, justice and agriculture. The importance of using the concept of "smart force" when solving global problems is also emphasized.

According to the authors, the twenty-first century provides new demands for the diplomacy. Old diplomatic methods are deemed to be insufficient to effectively promote American interests. For example, if earlier the diplomacy involved only constituencies, the QDDR proposes to expand the reach of U.S. diplomacy and extend it to the whole civil society, using all the latest tools and technology. A special attention is paid to improving quality of diplomats. In particular, in addition to traditionally providing them with necessary facilities, the review proposes simplification of reporting, access to communication technology and the development of a new global standard for risk management.

b) from ping pong diplomacy to diplomacy of high-speed railways

The development of China after the famous CPC plenum in December, 1978, which launched gradual opening of China to the world, is spectacular. However, this was preceded by a gradual recovery of China's political isolation due to the efforts of diplomats and through such forms of diplomacy as ping pong diplomacy and panda diplomacy. The first case involved political rapprochement between China and the U.S. in the 1970s with the help of ping pong, namely mutual visits of ping pong teams as a prerequisite for establishing political contacts and organizing Nixon's visit to China in February 1972. It was during this visit when panda diplomacy was initiated through a donation of a couple of pandas to R. Nixon for further transfer to the Washington Zoo. The tradition of giving animals is known from the era of the Ancient East (e.g., donation of two camels, a hippopotamus and other strange beasts to Shalmaneser III (858-824 BC) by Egypt).

It was hard to believe that in the end of the twentieth century this would help modern China in creating a positive image and would be used by it for diplomatic pressure. But tradition founded in 1972 has evolved, and twenty three pairs of pandas have been given or leased since then. Within

the past two years the panda diplomacy was again in the news. This time it was mentioned in relation to Austrian-Chinese relations, namely, whether the lease of Chinese pandas at Vienna Zoo would or would not be extended due to dissatisfaction of the official Beijing with Chancellor and Vice-Chancellor of Austria meeting Dalai Lama in May 2012. It was only in September 2013 when the lease was extended to the joy of all visitors of the Zoo.

However, the growing economic power of China allows it to achieve a new level of diplomacy switching from symbolic to pragmatic approach. Europe is currently observing with a certain concern the development of China's relations with sixteen countries of Central and Eastern Europe, in particular through promoting its own infrastructure projects based entirely on new technologies. This kind of diplomacy has been dubbed in the West as the diplomacy of high-speed railways.

Thus, the examples show that considering complete extinction of the traditional forms of diplomacy is at least premature. On the other hand, diplomacy and diplomats may not stay away from technological advances. New ICTs have allowed putting into circulation such terms such as public diplomacy, virtual diplomacy, digital diplomacy, innovative diplomacy, Twitter diplomacy etc. However, we would like to use the term "e-diplomacy", which is interconnected with the mentioned terms or encompasses some of them.

Diplomacy and information revolution

Among the challenges faced by diplomacy (erosion of the state monopoly on foreign policy, emergence of new players, pressure of NGOs etc.), the advanced technologies are the strongest. This pressure goes back to the Industrial Age. Several cases have become 'textbook examples'. When at the beginning of the nineteenth century a U.S. Ambassador to Spain did not send any news for almost two years, Thomas Jefferson proposed to wait another year and, if no news arrived, to write a letter to the ambassador. But in several decades, in the mid-nineteenth century, emergence of the telegraph sparked a revolution. Having received a telegram for the first time, the British Prime Minister Lord Palmerstone exclaimed: "This is the end of the diplomacy!". In the 1970s the Canadian Prime Minister noted that the whole Department of External Affairs may be replaced by a subscription to the "New York Times".

However, advancement in information technology, increasing importance of cyberspace and social networks create a new reality not only for organizations and individuals, but also for the states. The rapid development of ICT offers national and international entities challenges, that were neither clearly obvious to the majority or were taken seriously ten of fifteen years ago. 'WikiLeaks' alone reintroduced discussion about the end of diplomacy.

But along with challenges the new technologies offer new opportunities. This was the reason for debating over 'digital diplomacy', 'network diplomacy', 'Diplomacy 2.0', 'Twitter – diplomacy' and so on. But since 2012 the 'e-diplomacy' became the most popular term. It became widespread upon printing of a study "Revolution at the U.S. Department of State: the spread of Ediplomacy" by Fergus Hanson, an employee of the Australian Lowy Institute for International Policy invited to the U.S. Brookings Institute. Six months later, he published the second part of the study: "Baked in and Wired: Ediplomacy @ State". Fergus Hanson was the first to try to organize the work conducted by the State Department for several years, which was referred to as 'electronic diplomacy' or rather 'Ediplomacy'. This term was understood by the researcher as using the World Wide Web and new ICTs for assistance in the implementation of foreign policy objectives. The character of this article does not allow highlighting all concepts of F. Hanson. It can only be noted that based on his findings the units in the State Department dealing with 'Ediplomacy' are currently working in eight areas: knowledge management; public diplomacy; information management; consular assistance; emergency response; Internet freedom; external resources and political planning.

The concept of "the new Middle Ages" and Megadiplomacy

Daniell Bell was the first to point out in 1970s the fact that humanity is gradually bidding farewell to the era of industrial society and moves to some new state of existence. Without an acceptable term for such a new era, he spoke of the post-industrial society. Almost at the same time James Rosenau became one of the most active participants in the so-called second Great Debate in international relations theory related to the conceptual understanding of

transnationalization of international relations and a gradual loss of state monopoly in the implementation of foreign policy. He also discovered a new term and spoke of 'post-international field' of international relations, which had new actors (represented symbolically by a tourist and a terrorist) and which existed in parallel to the traditional 'international field"" (symbolic figure of which are identified by Aron as a soldier and diplomat).

During the late twentieth and early twenty first century the paradigmal debate about the nature of new international relations in the era of information society, the form and nature of the new world order, which appeared or appears in the post-bipolar era, continued and thus produced a great number of different scientific and journalistic material (we can note as examples sites of two periodicals – the English language classical "Foreign Affairs" (http://www.foreignaffairs.com/) and Bogaturov's journal of the theory of international relations and world politics "International Trends" (http://www.intertrends.ru/)). We like to focus on the ideas Parag Khanna, an American scientist of Indian origin, a leading researcher in the New America Foundation and in the European Council on Foreign Affairs. Despite his young age, he gained the reputation of an outstanding scientist with original ideas. In his third monograph completed in co-authorship, he defends the idea that the humanity is currently experiencing a transition from an era of the information society to an era of hybrid society. We are mostly interested in his second monograph written alone:"How to Run the World: Charting a Course to the Next Renaissance" (the Russian translation is "How to rule the world: power in the XXI century. Who will hold it?", in which he presents his vision of contemporary international relations and the role of diplomacy in them. Mr. Khanna believes that contemporary diplomacy lies primarily in crisis management and thus it is much more important: it reflects our world order and defines rules of the game. Today the globalization destroys power and redistributes it among various actors. The rise of multinational corporations is connected to the growth of the economy, the decline in bank interest and expansion of global trade. At the same time there was a technological revolution, and the world opened after the end of the Cold War. And it turns out that under such conditions an authority based on recognition is decisive. Corporations are recognized throughout the world as economic authorities, universities are spiritual authorities, and church is a religious and moral authority.

We believe that diplomacy takes place only between states when, in fact, it's based on the exchange between authorities. This means that anyone who can be defined as an authority is a diplomat. Therefore Parag Khanna compares our time with the Middle Ages, the last era before the rise of the nation-state. We return to the Middle Ages in which there are many different actors and there is more diplomacy between them than ever before. This, according to Parag Khanna, is an era of megadiplomacy where businesses, NGOs, major foundations, associations, trade unions, and civil society actors participate at the sub-national level. And this involves quite small actors. Obviously this is a challenge for the state. Currently, there are 200 countries, not all of which are equal, competent or responsible. Many states are guided not so much by their governments as by various actors acting together. There are instances where foreign policy of the state is based on the efforts of the private corporations. For example, Canada, Brazil and India are large, important states, which, however, do not have any diplomatic influence in the world, with the exception of influence created by their private corporations. No one cares about what Canada says. But such a technologically advanced company as Research in Motion has an impact. Former Brazilian President Lula could aspire to be a cool guy, but things said by a mining company (for example, Vale), is respected. Large companies such as Tata, Mahindra and Infosys define Indian foreign policy. The question is - in what way can the processes be directed in this multi-actoral world. Mr. Khanna's answer is simple: 'Diplomacy' - that's the solution for the problem of ruling the world defined in one word, and the key to this is improving global diplomatic structure.

Проблеми трансформації інтеграційного об'єднання РФ і Білорусі

УДК 339.98 (470)

Олександр ВАСИЛЬЄВ,
доктор технічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Summary
The initial ideas, principles of unifying association of Russian Federation and Republic of Belarus are analyzed in this article, the modern state and problems of social-political transformation of the association are considered.
Keywords: **integration, transformation, social, political.**

Вступ

Практика самостійного існування Нових незалежних держав показала, що пострадянський простір не є єдиним економічним полем, а егоцентризм і національний прагматизм правлячих еліт став визначальним фактором взаємовідносин країн-членів СНД. У цих несприятливих внутрішніх і зовнішніх умовах для економічної реінтеграції пострадянського простору спроба об'єднання Білорусі та Росії, а також створення в перспективі єдиної державності на новій двосторонній основі може мати певний інтерес стосовно досвіду соціально-політичної трансформації.

Росія і Білорусь займають особливе місце в інтеграційних процесах у рамках СНД. При утворенні різних субрегіональних угруповань ідеться, як правило, тільки про економічну інтеграцію. Це означає в першу чергу не політичний і навіть не військовий союз, а інтеграцію національних економік, встановлення інтеграційних зв'язків між економічними галузями окремих країн. Економічна інтеграція вимагає об'єднання ринків, формування єдиного економічного простору на базі такої форми державності, яка відповідає інтересам учасників міждержавного утворення. Необхідною передумовою об'єднання країн є сумісність економічних і політико-правових систем, певна синхронність і одночасність економічної та соціально-політичної трансформації держав, що об'єднуються [1; 2]. Особливості сучасної геополітичної та геоекономічної ситуації на пострадянському просторі визначають специфічний зміст стану соціально-політичної трансформації як безпосередньо Росії та Білорусі, так і їх міждержавного об'єднання.

Розрив господарських зв'язків колись єдиного народногосподарського комплексу після утворення Нових незалежних держав на теренах колишнього Радянського Союзу вимагав від їхніх правлячих еліт продекларувати визнання необхідності координації економічної політики на пострадянському просторі як ключової умови виживання нових державних утворень в умовах фактичної дезінтеграції. Реінтегруватися в Євразійський і Митний союз Росія фактично примусила Білорусь. Опинившись у міжнародній ізоляції, керівництво Білорусі в умовах політичного, енергетичного й економічного тиску з боку РФ було змушене заради збереження власного авторитарного режиму погодитися на російські інтеграційні проекти.

Принципи створення інтеграційного об'єднання

При формуванні російсько-білоруського союзу сторони заявили про об'єднання двох країн у Союзну державу. Об'єктивними передумовами інтеграції двох країн є геополітичні, економічні та історичні фактори.

Росію та Білорусь можна характеризувати як різномасштабні та різнопланові економічні суб'єкти світового господарства, які мають свої національні пріоритети. Однак вони відчувають спільні реальні загрози їх внутрішньому розвиткові, подолання яких, як свідчить світова практика, може бути успішно вирішене в рамках інтеграційного об'єднання. Підписанням 21 лютого 1995 р. в Мінську Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво терміном на десять років президенти Республіки Білорусь і Російської Федерації відкрили першу сторінку міждержавної інтеграції в їх пострадянській історії. У Москві 2 квітня 1996 р. було підписано Договір про створення Співтовариства Білорусі та Росії з метою об'єднання матеріального та інтелектуального потенціалів двох держав з метою підйому економіки, створення рівних умов для підвищення рівня життя народів і духовного розвитку особистості [3].

У Договорі держави-учасниці задекларували готовність створити єдиний економічний простір із спільним ринком і вільним пересуванням товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Сторони погодилися створити єдину нормативно-правову базу з метою усунення міждержавних бар'єрів і обмежень у здійсненні рівних можливостей для вільної економічної діяльності, завершити створення спільного митного простору з об'єднаною службою управління, уні-

фікувати грошово-кредитні та бюджетні системи для створення умов щодо введення єдиної валюти.

У соціальній сфері передбачалося забезпечення рівних прав громадян Росії та Білорусі в отриманні освіти, працевлаштуванні й оплаті праці, придбанні майна у власність, володінні, користуванні та розпорядженні ним. У країнах-учасницях передбачалося також введення єдиних стандартів соціального захисту, вирівнювання умов пенсійного забезпечення, призначення допомоги та пільг для ветеранів війни і праці, інвалідів та малозабезпеченим сім'ям.

Ключове місце в економічній стратегії Союзу відводиться забезпеченню динамічного економічного розвитку держав-учасниць, формуванню єдиного економічного простору, створенню рівних умов господарювання, у тому числі для вільної конкуренції та гарантій діяльності господарюючих суб'єктів на території Союзу, створенню і розвиткові спільної інфраструктури (зокрема, об'єднання транспортної та енергетичної систем, системи зв'язку, формування єдиного науково-технологічного та інформаційного простору). З метою ефективного використання економічного потенціалу двох країн передбачалось узгодження структурної політики, створення умов для діяльності спільних транснаціональних компаній тощо. В економічній стратегії Союзу декларується необхідність розроблення та реалізації узгодженої програми проведення ринкових реформ з урахуванням особливостей економічного розвитку кожної держави-учасниці.

Соціальні завдання Союзу передбачають головним чином уніфікацію систем соціального захисту населення двох країн, сприяння розвитку освіти, взаємозбагачення культур, здійснення рівних умов збереження і розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності народів. Установчі документи Союзу не внесли принципових змін до державного устрою Росії та Білорусі, оскільки кожна держава зберігала свій державний суверенітет, незалежність і територіальну цілісність, конституцію, державний флаг, герб та інші атрибути державності.

Держави-учасниці зобов'язалися проводити тісно узгоджену політику в міжнародних справах, у сфері оборони, безпеки і боротьби зі злочинністю, у соціальній і культурній сферах, тобто виконувати всі функції, притаманні найбільш розвиненому типові інтеграційного об'єднання. Таким чином, можна констатувати, що новий етап інституційного оформлення інтеграції Росії та Білорусі передбачає створення саме нової держави, а не якісь складні перехідні форми інтеграції.

Однак інтеграційні процеси характеризуються непослідовністю та неконкретністю, зокрема, через протидію з боку деякої впливової частини правлячої еліти Росії. На етапі розвитку Союзу стала також виразно виявляться різниця в підходах до регулювання соціально-економічних і політичних процесів у кожній із держав-учасниць, що не тільки відсувало строки досягнення, а й поставило під сумнів здійснення декларованих цілей Союзу. Аналіз становлення Росії та Білорусі як незалежних держав показав, що в рамках розвитку Союзу багато негативних факторів переважували інтеграційні зусилля обох країн і працювали на расходження їх економік, фінансових систем, законодавств і гальмували розвиток господарчих зв'язків.

Роль науково-технічного прогресу в соціально-політичній трансформації об'єднання

Історичний досвід говорить, що будь-яка інтеграція – це багатосторонній і тривалий процес. Для формування взаємовигідного об'єднання двох країн у нових історичних умовах необхідно в першу чергу налагодити ефективне торгово-економічне співробітництво, забезпечити зближення курсів реформ, уніфікацію законодавства. Без створення необхідних економічних, політичних, соціальних, правових передумов передчасно і безперспективно ставити питання про об'єднання двох держав.

Головним зовнішньоекономічним завданням двох країн в умовах Союзної держави визначено всебічне стимулювання можливостей підвищення національної конкурентоспроможності Росії та Білорусі, адаптації їх зовнішньоторговельних операторів до норм і правил глобального ринку, щоб у перспективі якісно змінити теперешній так званий периферійний тип участі двох країн у світогосподарських зв'язках. Для Росії та Білорусі розвиток реального сектору економіки є єдиним шляхом зміцнення своїх позицій у світовій економіці. Пріоритетне значення у формуванні промислової політики в рамках Союзної держави повинна набути стратегія інноваційного розвитку як єдино можливої форми економічного прогресу в умовах глобалізації [4].

Зміцнення та розвиток експортного потенціалу двох країн набуває особливого значення на сучасному етапі економічних перетворень, як фактор підтримки багатьох галузей виробництва та джерело надходження валюти для задоволення виробничих і соціально-економічних потреб. Цілеспрямований розвиток експортного виробництва стає важливим елементом структур-

ної перебудови економіки, спрямованої на технологічну модернізацію та підвищення конкурентоспроможності двох країн.

Побудова постіндустріальної економіки можлива тільки на базі повноцінної індустріальної економіки. Науково-технологічний підйом можливий на базі потужного конгломерату білорусько-російських інноваційних взаємодій, зокрема, в рамках академій наук, галузевих організацій і підприємств, окремих учених і підприємців.

Важливу роль у соціально-політичній трансформації кожної з країн Союзу відіграє науково-технічний прогрес. Особливо це стосується РФ як головної держави в цьому об'єднанні. Однак сировинне спрямування Росії не дає основи для інноваційного розвитку економіки. До зазначеного додамо, що основні проблеми російської науки закладено не в академічному секторі, який достатньо ефективно виконує свою функцію генерації нових фундаментальних знань, а в слабкості прикладної ланки внаслідок практично повного знищення галузевої науки та її проектної частини. Незадовільні й дорогі експерименти у сфері НТП (зокрема, проекти «Роснано» та «Сколково») фактично свідчать про системний провал державної функції стимулювання інноваційної активності.

Складнощі інтеграційного об'єднання

Інтеграційне об'єднання Російської Федерації та Республіки Білорусь перебувають у стані суперечливої соціально-політичної трансформації, стикаючись із перепонами, пов'язаними з нерівними ваговими характеристиками геополітичного, економічного та соціального характеру. Гальмівним фактором є різнопланові економічні моделі розвитку обох держав: у Росії – ліберально-ринкова, а в Білорусі – централізовано-державна.

Концептуальне та стратегічне положення щодо створення союзних органів державної влади й управління, яким Росія та Білорусь делегують широкі повноваження в соціально-економічній сфері, у сферах зовнішньої політики, забезпечення оборони і безпеки, покликане об'єднати зусилля двох країн і народів для ефективної відповіді викликам XXI століття.

Реалізація проекту євразійської економічної інтеграції, початок якому було покладено у 2010 р., показує його позитивні результати. Однак Митний союз є об'єднанням трьох держав, а не двох – РФ+РБ. Одним із важливих показників є те, що Росія, Білорусь і Казахстан, які створили Митний союз, продемонстрували випереджаючі темпи росту взаємного товарообігу порівняно із загальними темпами своєї зовнішньої торгівлі (зростання за три роки на 45% і на 36% відповідно). Слід вказати також, що структура взаємного товарообігу в ці роки була більш якісною, ніж структура їх торгівлі з третіми країнами. Так, за даними Євразійської економічної комісії, на паливно-енергетичні товари у взаємній торгівлі членів МС припадає тільки 37% порівняно із 72% в загальному обсязі їх зовнішньої торгівлі, а частка машин і обладнання перевищила 20% [5].

Аналіз заяв і дій керівництва РБ говорить про те, що білоруська сторона на цьому історичному етапі зробила геополітичний крок у напрямку Євразійської інтеграції в першу чергу завдяки тому, що РФ витрачає значно більші ресурси, ніж ЄС у конкуренції за вплив на регіон Східної Європи. Так, зокрема, субсидії Білорусі з боку Росії дорівнюють близько 10 млрд. дол. на рік тільки за рахунок низьких цін на енергоресурси. Водночас ЄС виділив на підтримку шістьох країн – учасниць «Східного партнерства» приблизно 600 млн. євро. Можна прогнозувати, що поки ЄС не вийде з кризи і не зможе надавати відповідні інвестиційні ресурси, у нього не буде ефективної стратегії впливу на Білорусь. Водночас РБ не відмовляється від торговельно-економічного співробітництва з Європейським Союзом, який є її другим за вагомістю партнером після РФ. Керівництво Білорусі вважає, що робити вибір між Сходом і Заходом для РБ є неприйнятним рішенням.

Поки що процеси співробітництва між членами МС не мають всеосяжного характеру та не призвели до створення крупних багатосторонніх торгово-промислових комплексів, які здатні успішно протистояти в конкурентній боротьбі із закордонними ТНК. Залишаються обмеженими їх досягнення у створенні спільними зусиллями сучасних науково-технічних розробок і технологій. Однак без рішучого зрушення в цьому напрямі учасникам євразійської інтеграції не вдасться домогтися структурної перебудови їх національних економік і забезпечити відхід від нині діючої моделі паливно-сировинного розвитку. А це означає подальше їх відставання та неможливість перспективного розвитку в глобальній системі світового господарства і відповідній соціально-політичній трансформації.

Для України, як і для Білорусі, важливо знайти варіанти взаємодії як із Європою, так і з Євразією, шукати позиції, що об'єднують, а не

роз'єднують країни, активно використовуючи взаємну зацікавленість у розширенні торговельно-економічного співробітництва, створюючи своєрідний міст із двостороннім рухом в обох напрямках.

Висновки

1. Життєздатність російсько-білоруського об'єднання в першу чергу залежить від стратегічного забезпечення політичної та економічної безпеки РБ і РФ у глобалізованому світі. Наявність таких спільних для Росії та Білорусі структур, як Митний союз, Євразійський Союз дає змогу вирішувати економічні питання в більш широкому обсязі, ніж у двосторонньому форматі, що значною мірою нівелює перспективні цілі інтеграційного об'єднання в матеріальному плані. Зростаюче прагнення білоруської громади до всебічного розвитку своєї культурної ідентичності (зокрема, мови) не сприяє прискоренню процесу створення уніфікованої держави, у якій роль Білорусі буде знівельовано. Негативний досвід створення багатокультурного суспільства в країнах Європи також зумовлює додаткові остороги на шляху створення такого інтеграційного об'єднання.

2. Позиція керівництва РБ у російсько-українському конфлікті, зокрема, щодо анексії Росією АРК, а також у питаннях, пов'язаних з експортом українських товарів до країн МС, говорить про ознаки небажання Білорусі беззастережно йти у фарватері політики РФ. Це дає можливість керівництву України будувати перспективну політику щодо подальшого налагодження плідних відносин із РБ як в економічній, так і в політичній сферах, зокрема, в рамках проекту ЄС «Східне партнерство».

Список використаних джерел:

1. Пахомов Ю.М. та ін. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов. – К.: Україна. 1997. – 237 с.

2. Людмила Чекаленко Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): Підручник для студентів вищих навч. закл. 2 вид. – К.: Кондор, 2011. – 290 с.

3. Годин Ю.Ф. Россия и Белоруссия на пути к единению. Проблемы экономической безопасности союзного государства. – М.: Междунар. отношения, 2001. — 304 с.

4. Васильєв О.А. Міжнародне співробітництво в інноваційно-технологічній сфері в контексті подолання економічної кризи / О.А. Васильєв: [антологія творчих досягнень] Вип.6.- К.: ІСЕМВ НАН України. 2012. – С. 86-91.

5. Чуфрин Г. Достижения и проблемы евразийской интеграции / Россия и новые государства Евразии, Вып.IV (XXI). — М.: ИМЭМО РАН. 2013. – С. 5-17.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются первоначальные идеи и принципы интеграционного объединения Российской Федерации и Республики Беларусь, рассмотрено современное состояние и проблемы оциально-политической трансформации объединения.

Ключевые слова: интеграция, трансформация, социальный, политический.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються вихідні ідеї та принципи інтеграційного об'єднання Російської Федерації та Республіки Білорусь, розглянуто сучасний стан і проблемні питання соціально-політичної трансформації об'єднання.

Ключові слова: інтеграція, трансформація, соціальний, політичний.

Hong Kong: Southern window to China

УДК 321:94

АНОТАЦІЯ

У статті, яка базується на особистому досвіді автора, а також китайських масмедійних джерелах, зроблено аналіз глибинних чинників економічного успіху Гонконгу. Особливу увагу в дослідженні приділено розвиткові бізнес-зв'язків Спеціального адміністративного району з КНР.

Ключові слова: **Китай, Гонконг, торгівля, інфраструктурні послуги, перевалочний порт, інвестиції.**

Pavlo IGNATIEV,
professor, doctor of political science

Частина I

The main aim of the article is to analyze the evolution of Hong Kong from small fishing village into hub of international finance, trade and services industries. It was pointed out that whereabouts of Hong Kong close to delta of Pearl River in Southern China along with prudent economic reforms made the region one of the most prosperous in country. Research steps proceed with personal experience of the author, who describes peculiarities of Hong Kong infrastructure and work force, than unfolds a brief analysis of changes in region during British colonial times, in years of openness of China in 80-es and after 1997, when Hong Kong finally joined the mainland. Chinese and Hong Kong news outlets along with publications of economic weeklies were used as main sources of information for the research.

Hong Kong – special administrative region (SAR) with land area of 1,1 thousand square kilometers situated near South China Sea not far away from the mouth of the Pearl River Delta in Southern China, where 56 million people reside. It consists of islands Hong Kong and Lantau, peninsula Kowloon and New territories. Only 30 per cent of terrain is settled by the man due to dominance of hills and rocky soil near the coastline. As a result, the region with 7,2 million people suffers from overpopulation. The width of strip of land between mountains and piers of Victoria Bay on the main island of Hong Kong does not exceed 1,3 kilometers and it is heavily occupied by high-rise buildings. SAR remains the world's leader by the number of skyscrapers: there are 1223 of them that rise to more than 100 meters and in general 6500 tall structures. Around 40 per cent of people in the region live above the 14th floor in condominiums. The density here constitutes 6480 dwellers on square kilometer and this index relates Hong Kong to the ranks of most populated districts of the world together with Singapore, Monaco and Macau [1]. On the other hand, high standards of life along with busy lifestyle of local residents cause rapid aging of the population. Together with overcrowding and exorbitant price of land this forced the government to abandon burials of deceased people in 1980s and go ahead with cremations and creation of offshore burial sites on artificial islands.

The skyscrapers are typical for island of Hong Kong, in Kowloon they occupy only relatively small part of terrain, mainly dominated by smaller buildings and street markets, but Lantau, which has the size of almost twice of Hong Kong island, is well-known for extensive green fields, rocky hills, temples and beaches, looks like relatively deserted area. Hong Kong is considered a business centre of the region with thousands of high-rise structures, whereas Kowloon – as museum and bazaar capital together with prestigious Golden Mile on the Nathan Road, which leads to New territories. Many travellers call Kowloon «The jungles of advertisement» since local streets are oversaturated with neon signs in Cantonese language. The name Hong Kong can be translated as «Fragrant harbor» in honor of local merchants who brought spices and sandal wood through port Aberdeen to nearby incense factories. Kowloon means «Nine dragons» after 8 hills and emperor-dragon Ping that saw them for the first time. Locals claim that the nickname of Lantau, known as an «Island of broken head», can be referred to huge stones scattered in it's northern part. New territories, considered as a continuation of Kowloon in direction to continental China, received this name because British authorities occupied them relatively late – only in 1898. Local people usually use Cantonese dialect of Chinese language along with English, what can be explained by years of British colonial rule and highly developed service economy connected to catering of huge airport, container seaport, hotels and exhibition halls. But due to inflow of Chinese tourists and businesspeople from the continent since 2003 Mandarin dialect (Putonghua) becomes increasingly widespread in the city. Mainlanders call Hong Kong Xianggang, but this name is not popular among local residents.

The symbol of SAR is Bauhinia Blakeana or Hong Kong evergreen Orchid Tree named in 1893 in honor of British governor Sir Henry Blake, who found it near his house. Her yellow flowers

with five petals can be seen on flag, banknotes and coins and also in the form of Golden Statue with red granite foundation in front of Exhibition and Convention Center near Queen Victoria harbour. Bauhinia is widespread in all parks of the region and as popular among local people, as huge banyan tree, which provides shade for them during lunch break. Many hotels, condominiums and beauty parlors are named after this flower. Despite overpopulation and overcrowding the authorities traditionally preserved green areas in Kowloon and Hong Kong in order to give people from the high-rise buildings the place to rest in natural environment away from heavily contaminated air.

Hong Kong, well known as «Asia's World city», is one of the most picturesque places on the continent. Special interest among tourists evokes Victoria Peak 552 meters high, were passengers are transported by funicular railway with two carriages, which remains in service from XIX century. At the top they enjoy panoramic view over the bay of Victoria, Hong Kong and Kowloon with highest skyscrapers in their vicinity – International Commerce Centre, Two international Finance Centre, Central Plaza and Bank of China tower. After the sunset city is lightened by neon advertisements and fireworks. Every evening at 20.00 Hong Kong's skyline is illuminated by laser show, known as a «A Symphony of Lights», which is included in the Guinness Book of World Records as biggest in the world. Many tourists prefer to watch at bay, criss-crossed by green-bottomed «Star» ferries and old boats with red sails, from 400-meters long Avenue of stars, dootted with handprints and autographs of famous movie stars. The Avenue is modelled after Hollywood's Walk of Fame and was open for visitors in 2004. Local movie industry produced around 40-50 movies each year, but many studios already relocated their equipment to China, because producers in that country collected whopping 2,74 billion of dollars in 2012.

Hong Kong is known as s vertical city of skyscrapers with bright evening illumination. Many have lucky Feng shui numbers of last floors: 8 – a symbol of harmony and rich life, 6 – success, 2 – doubling of good luck, nine –longevity and durability. The number 4 is not included in the list since it symbolizes death and misfortune. Lucky license plates for cars also purchased at the special auctions. The building must be erected with front side towards water in order to correspond with ideas of Feng shui. The government took care of pedestrians and as a result many skyscrapers are connected to 10 piers near Victoria bay or to other high-rise offices and malls by so called sky bridges and walkways decorated with tropical flowers and equipped with roofs protecting people against fiery sun and rain. Despite this many local women carry umbrellas for protection from the sunrays, because white skin is considered a symbol of beauty in China and Hong Kong. Umbrella vending machines also can be found around every corner due to threat of heavy rains during typhoon season.

Unfortunately, there are almost no places to seat in the huge city and many local residents are spending their lunch time on the cardboard on pavements or standing in queue in overcrowded food outlets. The abundance of huge shopping malls with air conditioning allows Chinese to tolerate heat and high humidity of spring and summer relatively easily. Life in limited space forces many people to go for shopping during weekends since for recreation they have to travel to distant Lantau or New territories. Hong Kong's season of celebration, combining numerous British and Chinese holidays, gives ample opportunitis to shopping activity in the region. High per capita of local residents of around 44,7 thousand American dollars together with constant visits to SAR of people from continental China made this region one of the most promising in Asia for retailing shopping. SAR universal stores are open till late at night since locals work hard and long hours and like to go for a shopping after the work. Usually they combine small shops, sporting facilities, cinemas, restaurants and plazas for musical performances thus being centers of entertainment for a weekend.

A tourist can notice not only Chinese residents on the streets of Hong Kong. Combined population of citizens from Anglo-Saxon countries exceeds here 100 thousand people. There are many British and Americans who are working in the banks or came to visit local financial institutions with an audit. SAR is considered an important financial centre of the world, because 70 out of 100 biggest banking institutions are represented here. Rich region is also popular among teachers and university lecturers of English language from the Great Britain and the USA, who teach at the universities or language schools. British colonial heritage can be seen in widespread language, mass-media, red double-deckers and old cathedrals in the shadow of skyscrappers, therefore foreigners feel themselves here relatively at home.

It's important to say that proximity of Hong Kong to Philippines led to the abundance of young girls from this country in profession of house helpers since 1970-es. This was easily accomplished because Philippines is situated at distance of 2-hour flight from the region and local women speak decent English due to American colonial past. They are also considered obedient, hard-working and never interfere with private matters of their hosts. In order not to depend excessively on Philippines the government decided to invite approximately the same number of Indonesian women-workers. However, foreign domestic helpers from both countries receive relatively small wage of 515 American dollars each month and should find a new job during two weeks after leaving the previous one. In general 324 thousand of citizens of Philippines and Indonesia work on temporary basis in Hong Kong [2].

Many of they have to live together with their hosts in small flats, but tens of thousands of domestic workers even don't have a decent place to sleep and spend nights on kitchen floor, in bathrooms or hallways. Sometimes they have to rely on tiny store-rooms without

windows. Usually during lunchtime those women occupy parks, gardens and crossings between skyscrapers, sitting on the pavements and eating their favourite food or dancing to their music. So many of them can be seen around island of Hong Kong during Sundays, when the city looks like a typical region of South-East Asia. There are at least 10 million Philippinos workers abroad with majority of them temporary residing in the Persian Gulf, remitting home around 20 billion dollars. The constant scandals with women from South East Asia force authorities to consider the invitation of blue-collar workforce from Southern China on daily basis and their return home each evening.

The relations of Hong Kong with Philippines are strained despite the fact that SAR remains among biggest providers of humanitarian assistance to the Catholic country during season of tropical typhoons. This natural phenomenon first torments Philippines and later moves towards Southern China. It still demands an apology and compensation for Quirino Grandstand hostage crisis in 2010, when eight Hong Kong tourists were killed and seven wounded by former Philippines' senior inspector Rolando Mendoza in August near central Rizal Park in Manila. Many people in Hong Kong believe that their compatriots could have been saved before Mendoza was provoked to open the fire after arrest of his brother. The President of Philippines Benigno Aquino III states that his country can not be hold responsible for actions of sole individual with physical disorder, what led to visa sanctions for high-ranking Philippines' officials and diplomats visiting Hong Kong in 2014. The strain in bilateral relations also evident between China and Philippines since both sides are striving to control strategic islands of Spratli.

Hong Kong is very expensive place to live what concerns the prices of hotel rooms. One can not find a room to sleep in central area for less than 120 American dollars, but average price constitutes 200 dollars. The posh hotels with a spectacular panoramic view on fragrant harbor from their high floors, charge tens of thousands of dollars. Hospitably industry of Hong Kong remains top customer of prestigious cars, food and luxury items for their clients. The only exception from the rule is Chunking mansions – a group of five 17-story towers for 4000 guests in Kowloon, where tourists live in very small rooms with basic amenities in several connected together condominiums. Chunking – first place of residents for refugees, who want to stay in Hong Kong. Petty crimes are rampant on first floor of mansions, where one can meet the representatives of South Asia, Africa and Middle East, but majority of people here hail from India and Pakistan. In general the city considered 6th most expensive in the world and first in China by hotel prices [10]. The land is premium and subsequently Hong Kong is not very profitable place to operate office or average shop. For example, the middle-sized premises for 14 salespersons can be let for as much as $1,63 million. As a result many small businesses had to cease their operations. The discounts in hotels are appearing during powerful typhoons, because many airlines limit their flights and booking of rooms from far countries are also cancelled. On the other hand, the city has a high season in April and October when majority of international exhibitions takes place.

Despite this, expensive Hong Kong is famous for well-developed and relatively cheap transport infrastructure, which makes unnecessary personal vehicles (by the end of 2013 only 516 thousand of private cars were in the use in SAR), because there are 306 mode of transportation for each square kilometer of road. The taxis, whose numbers exceed 18,000, have distinct colors in order to show their

final destination to perspective passengers. For example, urban red ones (urban) bring the customers around the island Hong Kong, green – travel to New territories, blue – circle around Lantau, nearby airport and Disneyland. The subway of Hong Kong, better known as a System of Mass Transit, belongs to 10 busiest in the world, because it carries 5,1 million of residents and travelers on daily basis using 193 kilometers of tracks. Local stations are huge and well illuminated with railway tracks reliably isolated from a platform by glass wall. Despite average price of ticket, MTR is highly successful operator, who buys land on market prices from the government, but has a right to develop this area commercially or ask for a share of property from local developers, erecting condominiums or department stores here. Substantial part of the company's revenue is derived from property rent and development and it is considered a biggest owner of usual and underground shopping malls in whole Hong Kong.

SAR is also famous for it's double-deckers and trams. British buses on the streets of Hong Kong have special baggage areas, air-conditioning, electronic timetable with names of bus stops in 2 languages. One also can see old colonial trams – huge vehicles with wooden seats, which look exactly like in the beginning of XX century. The city has the biggest number of such trams in the world – 163 and local residents enjoy the opportunity to borrow some of them for festivities or holidays. Locals call them «Ding Dings», for the sound of their warning ring. Those tall vehicles are very popular among advertisement companies due to large surface of their bodies. The helicopters constantly hover over Hong Kong and Kowloon in order to fly rich passengers to helipads on the roofs of skyscrapers to beat the street traffic or deliver high-rollers to the casinos of Macau, situated 15 minutes of flight away. In general the use of one route by several modes of transport, affordability of tickets, strict regulation of prices, punctuality and convenience of services define world leadership of Hong Kong in quality of transport infrastructure. This allows foreign companies to open offices in distant and relatively cheap places of SAR and move away from city's most expensive districts while remaining within short reach for employees and clients. The mobile connection in Hong Kong is considered one of the best in the world since mobile phones work everywhere.

Local residents also don't suffer from food shortages, since Hong Kong is occupying first place in the world by the number of Japanese - American food shops «7-Eleven», with 600 of them situated virtually on every corner, and has around 11 500 restaurants. Except for western products of British origin, customers can order here traditional dishes of Chinese and South East Asian cuisine of Indonesia or Philippines. The region is well-known for it's cold refreshing ice tea from green leaves and oolong from continental China, Taiwan or Japan. The name Kowloon is synonymous with the seafood and many rich businessmen attend this corner of the city to eat expensive dishes from shark fins, soup from swallow nests or snakes, fried abalones, but representatives of middle class prefer such street food as sweet and sour pork, fish balls, dimsum, noodles and fish. In order to beat the traffic jams street vendors still extensively use hand carts and bicycles – like their predecessors centuries ago. Local hotels routinely invite famous European cooks, luring them with higher salaries, but asking instead to share experience with local work force.

Usually tourists are staying in Hong Kong for 3-4 days and then depart on ferries for capital of Asia's gambling Macau, situated 60 kilometers westward. On the contrary, foreigners that visit Macau casinos first, than leave for Hong Kong for a couple of days to enjoy the panoramic view of skyscrapers and countless opportunities for shopping. Both regions have much in common – they are overpopulated, their residents use Cantonese dialect and houses in sleeping districts look unattractive in the same way. If to take into consideration Chinese temples, banyan trees and the net of shops «Seven-Eleven», the resemblance goes even deeper. It's important to say that SAR uses the neighborhood with a «City of sins» to it's advantage. For example, the businesspeople from Hong Kong opened a number of floating casinos, which drift every evening in international waters and give gamblers an opportunity to play. Chinese state servants are afraid to visit Macau on the background of sweeping anticorruption campaign, initiated by new leadership of Communist Party, therefore they choose SAR, trips to were not so closely monitored by the central government [3]. Hong Kong-owned casinos are also quite successful in Macau as well since their owners take into consideration Chinese traditions of gambling.

Endnotes

[1] Crerar S. "No place for claustrophobics! Hong Kong's forest of skyscrapers", News com.ua, February 14, 2013. — http://www.news.com.au/travel/world/hong-kong-forest-of-skyscrapers/story-e6fr-fqb9-1226577724134;

[2] "The facts", Government of Hong Kong. — http://www.gov.hk/en/about/abouthk/facts.htm;

[3] Vinicy Chan. "Floating Casinos From Hong Kong Stealing Macau Gamblers", Bloomberg, September 16, 2013. — http://www.bloomberg.com/news/2013-09-15/floating-casinos-from-hong-kong-stealing-macau-gamblers.html;

Завершення статті в наступному номері «З.С.»

АННОТАЦИЯ

В статье, основанной на личном опыте автора, а также китайских масс-медийных источниках, сделан анализ глубинных факторов экономического успеха Гонконга. Особое внимание в исследовании уделено развитию бизнес-связей Специального административного района с КНР.

Ключевые слова: Китай, Гонконг, торговля, инфраструктурные услуги, перевалочный порт, инвестиции.

SUMMARY

The article, which is based on personal experience of the author and Chinese mass-media sources, analyses in depth the factors of Hong Kong economic success and makes special emphasis on business connections of Special Administrative Region with China.

Key words: China, Hong Kong, trade, infrastructure, entrepot port, investment, services.

Дипломатична кухня

Надзвичайний і Повноважний посол України Олександр СЛІПЧЕНКО перебував на дипломатичній службі з 1966 року, пройшовши всі щаблі кар'єрної драбини. З 1991 р обіймав посади Постійного представника України при ЮНЕСКО, першого повіреного в справах незалежної України у Франції, першого Посла України в Швейцарії, Постійного представника України при Європейському відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. Він також був Послом України у Швеції (вперше з резиденцією в Стокгольмі) і за сумісництвом — у Данії та Норвегії, потім Послом України в Державі Ізраїль, а з 2005 р. — у відставці. Має державні нагороди України, Франції, Швеції, Литви, Португалії.

Олександр Сліпченко — автор декількох книг з історії дипломатії: «От имени страны», «Служба царская и комиссарская», «И был им всякий почет», а також мемуарів «Это было недавно...». Зараз працює над новою книгою, в якій його улюблена професія постає в не зовсім звичному ракурсі...

Основою дипломатії одвіку було особисте спілкування. А що може краще служити цій меті, ніж спільна їжа. Ще Володимир Мономах повчав дітей своїх: *«Чтите гостя, откуда бы к вам не пришел; если не подарком, то пищей и питием...»*.

Але київський князь, попри всю його мудрість, придумав це не сам. Ще з незапам'ятних часів урочиста трапеза була неодмінним атрибутом посольської справи. Недарма приховані від стороннього погляду переговорні подробиці та не дуже зрозумілі непосвяченим протокольні ритуали прийнято називати «дипломатичною кухнею». Щось десь вариться, булькає і пахне — до тих пір, поки готову «страву» не представлено громадській увазі у вигляді важливого міжнародного документа.

Хроніки часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства сповнені повідомлень про княжі бенкети, у тому числі й ті, що пов'язані з дипломатичними контактами. Ще за часів Володимира і Ярослава київських, які приєднали Русь до візантійської культури, увійшли в кулінарний ужиток заморські плоди та овочі — лимони, кабачки, солодкі перці тощо, рис («сарацинське пшоно»), волоські горіхи та гречана крупа, які вже самими назвами говорять про своє походження.

Трапеза у Києві за участі послів від степняків. Іпатіївський літопис, XV ст.

Та й чимало нових рецептів тут дізналися від майстрів із Царгорода, *«мужей искусных, многоопытных не только по части писания икон, но и кухонного искусства»*.

У літописі за 996 рік описується бенкет, на якому було багато м'яса та дичини, а по місту возили і роздавали народу хліб, м'ясо, рибу, овочі, меди та кваси. Дружина нарікала, що їсти їй доводиться дерев'яними ложками, і князь Володимир велів дати їм срібні.

Раніше ми вже говорили про візантійську традицію прийому зарубіжних послів. Але щоб домогтися настільки ж поважного ставлення до своїх посланців, київському князеві Олегу майже за сто років до згаданого бенкету довелося здійснити потужний набіг на Константинополь. Його аргументи (2000 лодій по 40 воїнів у кожній) виявилися настільки переконливими, що укладений в 907 році договір включав, крім іншого, й зобов'язання Візантії надавати російським послам щедре утримання: *«Да приходячи Русь слебное (тобто транспорт, прокорм, притулок – О.С.) емлют, елико хотячи»*. І крім того – *«мовь (тобто доступ у державні бані – О.С.) елико хотят»*. Цим своєрідним доповненням до умов договору ми, можливо, зобов'язані тій обставині, що переговори вів не сам князь, а його представник Карл — професійний дипломат, який добре розумів потреби посольської служби.

Зі свого боку, греки не залишилися в боргу і включили в договір вимогу: *«да запретить князь послом своим приходящим Руси зде, да не творять пакости в селех в стране нашей»*.

Від прибулої сюди ж через п'ятдесят років княгині Ольги «капостей» не очікувалося, і зустрічали її з пошаною. Більше того, абсолютно безпрецедентним було те, що під час обідів на її честь вона сиділа за одним столом з імператрицею та її дітьми, а за десертом до них приєднався сам імператор. Під час трапез співали півчі, розігрувалися театральні сцени. Весь церемоніал спілкування з правительською Русі настільки виходив за рамки встановлено-

го протоколу, що імператор Костянтин спеціально описав його у своєму творі «Про церемонії».

Чого конкретно Ользі вдалося домогтися, достеменно не відомо. Але прийом був воістину царський. У головному імперському соборі Святої Софії її хрестив сам Костянтин; вона отримала багаті дари і вельми почесний титул імператорської «дочки». Мабуть, у цьому й полягало «надзавдання» візиту. Що ж до сина Ольги Святослава, то про його дипломатичні прийоми нам нічого не відомо, а перед усіма кулінарними хитрощами він віддавав перевагу в'яленому м'ясу, яке брав із собою в походи. І вже там вирішував проблеми міждержавних відносин своїми засобами. В основному, мечем, по-лицарськи попереджаючи ворогів про свої наміри: «Иду на вы!»

Така прямодушність у ті часи була не тільки незвичайною, а й небезпечною. І тепер ми всі знаємо, що його обдурив Іоанн Цимісхій за допомогою печенізького хана Курі, який зробив чашу з черепа вбитого ним із засідки Святослава і пив потім з неї на своїх бенкетах.

... Усім відомо, що з алкогольними напоями у Швеції (і ще подекуди по сусідству) ситуація непроста — дорого і важко. І навіть коли пляшка вже, нарешті, на столі, її все одно розпити не так уже й просто. Стара традиція вимагає дотриматися цілої церемонії. Її починає господар: він піднімає чарку до грудей, десь на рівень серця, і по черзі повертається до кожного гостя, вітально йому киваючи, а потім вимовляє «Сколь!» Присутні відповідають тим же, і щоразу, коли звучить цей тост, усі обмінюються поглядами, випивають і знову дивляться в очі один одному. Працюючи у Швеції, я не раз виконував цей ритуал, беручи участь у різних дипломатичних застіллях. (Іноді, коли обстановка менш формальна, може вживатися розширена формула: «*Мин сколь, дин сколь, а ля вакра фликуш сколь*» («За мене, за тебе, за прекрасних дам»). Зі зрозумілих причин, цим виразом слід користуватися з обережністю хтозна, як досвідчені дипломати можуть витлумачити в поєднанні з цією фразою ваші усмішки і кивання?)

І ось одного разу мене осінила здогадка: «сколь» — це ж від спільного кореня з англійським «scull», тобто «череп». Чому ж це? Тут же пам'ять нагадала про зрадницьки вбитого князя Святослава та печенізьку чашу. А наш Святослав теж нібито з вікінгів. Чи немає тут якихось історичних слідів? Але коли я намагався поділитися цією здогадкою зі шведськими колегами, вони лише стримано усміхалися і від коментарів утримувалися. А я, за місцевим етикетом, не наполягав. Ми воліли послуговуватися швидко засвоєним терміном «скольмо!» (від шведського «сколь!» і нашого «будьмо!»), який одразу ж встановлював приязну атмосферу українсько-шведського спілкування.

Попри те, я вирішив пошукати витоки цих історико-лінгвістичних паралелей. З'ясувалося, що Куря не був винахідником — подібну чашу вже використав лангобард Альбоін, який жив за чотири століття до печенізького хана.

Перемігши короля східнонімецького племені гепідів Кунімунда, він не тільки вбив його і зробив з черепа чашу. І не тільки взяв у дружини доньку покійного Розамунду. А й одного разу на бенкеті змусив її пити вино з цієї чаші, сказавши принизливе: «Випий разом зі своїм батьком». Ображена Розамунда організувала змову і вбила чоловіка-лиходія. Цей сюжет, яскраво описаний візантійським хроністом Павлом Діаконом, справив на європейців настільки глибоке враження, що послужив основою багатьох творів живопису й театру.

... Та й об'єднувач Японії жорстокосердий Ода Нобунага теж був не проти попити саке з черепів своїх ворогів. Причому, на відміну від представників інших «культур», у нього в справу йшли лише злегка увігнуті, найвищі частини черепів. Відлаковані й оправлені в золото, вони потім ставилися на основну частину «материнських» черепів, і вже в такому вигляді Нобунага демонстрував їх своїм васалам. Щоб було зрозуміло, яка доля на них чекає в разі непокори чи зради.

По смерті Святослава печеніги не відмовилися від своїх капостей і в 997 році обложили місто Білгород. Військ князя Володимира для відсічі ворогові було недостатньо, почався голод. І тоді стався цікавий епізод, у якому їжа була використана в якості засобу дипломатичного впливу. Літописець Нестор описав його у своїй «Повісті минулих літ»:

«И собрали вече в городе, и сказали: «Вот уже скоро умрем от голода, а помощи нет от князя. Разве лучше нам так умереть? Сдадимся печенегам — кого оставят в живых, а кого умертвят; все равно помираем от голода». И так порешили на вече. Был же один старец.., и сказал им: «Послушайте меня, не сдавайтесь еще три дня и сделайте то, что я вам велю... Соберите хоть по горсти овса, пшеницы или отрубей»... И повелел женщинам сделать болтушку и велел выкопать колодец и вставить в него кадь, и налить ее болтушкой. И велел выкопать другой колодец и вставить в него кадь, и повелел поискать меду.., сделать из него пресладкую сыту (разварной мед на воде – А.С.) и вылить в кадь в другом

Болгарському хану Круму підносять чашу, виготовлену з черепа вбитого ним імператора Візантії Никифора, IX ст.

колодце. На следующий же день повелел он послать за печенегами...

Печенеги же обрадовались, подумав, что хотят им сдаться, взяли заложников, а сами выбрали лучших мужей в своих родах и послали в город, чтобы проведали, что делается в городе. И пришли они в город, и сказали им люди: «Зачем губите себя? Разве можете перестоять нас? Если будете стоять и 10 лет, то что сделаете нам? Ибо имеем мы пищу от земли. Если не верите, то посмотрите своими глазами». И привели их к колодцу, где была болтушка для киселя, и почерпнули ведром, и вылили в латки. И когда сварили кисель, взяли его, и пришли с ними к другому колодцу, и почерпнули сыты из колодца, и стали есть сперва сами, а потом и печенеги. И удивились те и сказали: «Не поверят нам князи наши, если не отведают сами». Люди же налили им корчагу кисельного раствора и сыты из колодца и дали печенегам. Они же, вернувшись, поведали все, что было. И, сварив, ели князья печенежские и подивились. И взяв своих заложников, а белгородских пустив, поднялись и пошли от города восвояси» (Переклад Д. Ліхачова).

Перенесемося ще на сто п'ятдесят років уперед, у той день, коли Анна Ярославна готувалася відбути до Франції до свого нареченого Генріха Першого. Про її надії та сумніви написав відомий свого часу український драматург Іван Кочерга в драматичній поемі «Ярослав Мудрий», за яку був удостоєний Сталінської премії. Автор створював поему під час війни, і киянка Анна у своїх думках і почуттях була особливо патріотичною — у Париж їй зовсім не хотілося. Ще б пак:

Нет у французского народа
Ни хлеба доброго, ни меда,
Ни осетрины, ни блинов,
Ни наших сладких арбузов.

Не знаю, як ішли справи в Парижі в ті стародавні часи, але Русь дійсно славилася як процвітаючий край високої культури, у тому числі й кулінарної. Уже в тому самому XI столітті приготування їжі виділилося в особливу ремісничу спеціальність, представники якої на постійній основі обслуговували князівські бенкети й урочисті застілля. Є літописна згадка, що особисті кухарі з'явилися у князів ще раніше: у сина хрестителя Русі Володимира — Гліба був «старійшина кухарем» на ім'я Торчин. Його ім'я (швидше, прізвисько) говорить про те, що він був тюркського походження, із так званих чорних клобуків — торків, що проживали на окраїнах Русі. Щоправда, про кулінарні здібності Торчина літопис нам відомостей не дає.

Здобув він популярність зовсім іншим: за наказом Святополка «Окаянного» він зарізав його зведеного брата і свого господаря Гліба. Тим же самим кухонним ножем. Гліб став святим, і Торчин таким чином увійшов в історію.

...Перервана на кількасот років державна традиція Київської Русі повертає нас до розмови про український дипломатичний церемоніалі лише в епоху Запорізької Січі. Звичаї «кулінарній дипломатії» тут спочатку відрізнялися простотою. Рідкісних послів, що з'являлися в Січі, запорожці приймали насторожено і жодними витребеньками подане їм частування не вирізнялося. Однак посланців то польського короля, то московського царя, то турецького султана або кримського хана зустрічати вміли. (Я не кажу про тих, кого просто вбивали — таке теж траплялося). Здебільшого, стріляли з гармат і рушниць — кому по разу, а кому і багаторазово, залежно від бажаності приїзду гостей.

Цікавою, однак, є драматична історія одного з шести синів краківського кашеляна Самуїла Зборовського, який утік на Січ зі свого Золочева після вбивства в запалі гніву знатного придворного польського короля Генріха Анжуйського. Відомо, що із собою він захопив, крім своїх гайдуків та інших шукачів пригод, також улюбленого кухаря. Буйна вдача Зборовського, очевидно, полонила козаків, і вони навесні 1583 року обрали його своїм гетьманом. І він тут же затіяв переговори з посланцями турецького султана про умови участі запорожців у плановану поході на Персію. Козаки намагалися відрадити його від цієї авантюри, але Зборовський упирався. І коли він уже було зовсім зібрався сісти на коня, щоб піти за султанськими послами, втрутився той самий кухар: *«Пане мой, верно я тебя уже больше не увижу; есть у меня хорошая щука – покушай на дорогу»*.

Як повідомляє Д. Яворницький в «Історії запорізьких козаків», скориставшись цією затримкою, козаки раптово підскочили до гетьмана, схопили його за руки і перевезли через Дніпро. Начебто вони отримали відомості, що Зборовському турки готували неволю, а його супутників збиралися посадити на кіл. Чи було це правдою, сказати важко, але, принаймні, дипломатичні контакти, що не влаштовували козаків, перервалися. Співпраця з турецько-татарськими «сусідами» для козаків була неможливою з багатьох причин, у тому числі й тому, що ті перешкоджали їх вилазкам у пониззя Дніпра за сіллю, якої вони постійно потребували, *«имея полное изобилие в рыбе и птице»*.

Дійсно, усі дипломати або просто мандрівники, які відвідували в різні часи Січ, незмінно відзначали надзвичайну родючість навколишніх земель і багатство місцевої фауни. Ще Геродот назвав Борисфенес (Дніпро) рікою «самой богатой полезными продуктами», яка дає «прекраснейшие пастбища для скота и превосходную рыбу в большом изобилии». І через дві тисячі років картина змінилася мало: Христофор Манштейн, який побував тут у середині XVIII століття, вважав цю землю «прекраснейшей в Европе». Усякої дичини, як писав він, — як-от: зайців, куріпок, тетерок, глухарів та іншого в тамтешніх місцях багато; воїнство ловить їх руками, а крім того стільки там перепілок, що кожного дня походу «можно иметь их, сколько хочешь». А ще повно було диких свиней і всякої іншої живності. Рибу у великій кількості солили і в'ялили, із трьохсаженної білуги, севрюги й осетрів добували ікру, яку вживали в їжу свіжою або висушеною до твердості.

Імператор Василій I приймає бенкет для сенаторів

Усе це становило основу козацького меню. І, звичайно, «хліб» — різноманітні мука і крупи, традиційно одержувані як «платню» від польських королів чи московського царя.

...Що ж до запорізької дипломатії, то в записках деяких послів, які приїздили на Січ, можна зустріти згадку, що, крім гарматних і рушничних залпів, їх «вшановували» й обідом. Німецький посол Еріх Лясота повідомляє, що гетьман Богдан Мікошинський, перед тим, як зібрати Раду (це відбувалося в 1594 році), запросив його до себе й почастував обідом. Також вважає за потрібне спеціально згадати про це й московський посол Василь Тяпкін, що слідував тим же шляхом через майже сто років. Тому можна говорити вже про певну протокольну традицію, хоча запорожці в цій частині не дуже мудрували.

Меню таких обідів, якщо зважати на ці скупі записки, нічим особливо послам не запам'яталося. Але з розрізнених відомостей, що до нас дійшли, можна припустити, що набір страв був хоча і простий, однак досить різноманітний: «соломаха» (густо зварене житнє борошно), «тетеря» (те ж борошно, але зварене на квасі та з додаванням жиру й молока), «щерба» (борошно таке ж, але на рибній юшці) або «братки» (вариво з пшеничного борошна). Курінні кухарі вміли робити ще вареники, сирники, гречані галушки з часником, рубці, усіляку рибу, «свинячу голову до хріну та локшину на переміну», мамалигу з бринзою або «пастремою» (сушеною на сонці бараниною), смажену дичину. Усе це, природно, щедро запивалося горілкою, медом, пивом, наливкою та іноді «ренським» вином. Але особливо шанована була «варена» — напій на основі горілки та меду, зварених зі свіжими або сушеними яблуками, грушами, із додаванням родзинок, імбиру та інших прянощів.

Пізніше, вже за Хмельницького, у гетьманському Чигирині застільні дипломатичні ритуали стали більш «просунутими». За своїми діловими можливостям, організацією офіційного протоколу гетьманська дипломатична служба цілком відповідала загальним європейським стандартам тієї пори. У тому числі, з точки зору інтенсивності дипломатичних контактів. Як спеціально відзначала в березні 1651 року офіційна «Gazette de France», *«Хмельницкий тратит много денег, чтобы содержать многочисленные посольства, которые пребывают при нем»*.

Явно зі звичаїв європейських дворів ним була, зокрема, запозичена практика парадних обідів для послів, основою яких, тим не менш, як і раніше була народна кухня. Ну, а питво залишалося «родзинкою програми», не тільки розв'язуючи язики приїжджим, а й даючи можливість самому гетьманові висловлюватися з набагато більшою відвертістю, ніж за «тверезим» столом переговорів.

Так було, наприклад, після його перемог під Пилявцями та біля Замостя, коли новообраний король Ян Казимир направив до нього на переговори посла Адама Киселя. Надамо слово російському історикові С. Соловйову: *«Хмельницкий выехал к ним навстречу в поле с полковниками, есаулами, сотниками, военною музыкою, с бунчуком и красным знаменем; при въезде выпалили из двадцати пушек. Гетман позвал комиссаров обедать, и тут сейчас же горелка начала выводить наружу то, что было на сердце у Богдана и его товарищей, полковников...*

- Нечего много толковать!.. Выбью из польской неволи народ русский весь. Сперва воевал я за свою обиду, теперь стану воевать за веру православную нашу... Не останется ни одного князя, ни одного шляхтича на Украйне, а который захочет с нами хлеб есть, пусть будет послушен Войску Запорожскому».

Цікаво, що трохи раніше, коли Хмельницький тільки-но одержав відомості про обрання на трон Яна Казимира, посла Смяровського, який повідомив йому про це, він прийняв набагато привітніше: йому було організовано урочисту зустріч, при згадуванні імені короля гетьман і старшина низько кланялися, знімали шапки, а потім було дано обід «козацьким звичаєм — шість страв дано і вина доброго. Кождого разу як гетьман пив здоров'є й. кор. милости, завсіди бито з гармат страшенно». Зрозуміло, що місію Адама Киселя, яка прибула через три місяці по тому з вельми жорсткими умовами договору, Хмельницький розцінив як відхід короля від колишніх обіцянок — звідси і його лють на переговорах з польськими комісарами. Однак, при цьому дипломатичного етикету він усе ж дотримує.

...Ще більш докладно церемоніал прийому посольства описаний Н. Рибаком у романі «Переяславська рада». У цитованому уривку йдеться про посольство думного дяка Григорія Унковського, направленого до Хмельницького навесні 1649 року з відповіддю (вельми стриманою!) на пропозицію гетьмана про перехід під заступництво московського царя.

«В полуверсте от Чигирина царского посла встречали: сын гетмана Тимофей, генеральный писарь Иван Выговский, есаул Михайло Лученко, чигиринский городовой атаман Лаврин Капуста. Пятьдесят трубачей трубили в трубы. В шесть рядов стояли казаки в алых жупанах, в высоких серых смушковых шапках с красными шлыками. Солнце блестело на обнаженных саблях. За Тясмином в крепости гремели пушки. Малиновый звон колоколов плыл в воздухе...

Посольство переправилось через Тясмин и разместилось в доме Лаврина Капусты... На подворье к

царскому посольству завезли от гетмана десять пшеничных караваев, десять ржаных хлебов, двух поросят жареных, гусей жареных, кур, творогу, яиц, барана, пятьдесят черенков соли, большую сулею венгерского вина, сулею мальвазии (мадери по-нашому – О.С.), три ведра меда, пять ведер пива, корм для лошадей...»

Після приєднання України Москва виявляла занепокоєння з приводу контактів Богдана Хмельницького з королем Швеції, що стали їй відомими. Щоб висловити невдоволення, у Чигирин прибули московські дипломати Ф. Бутурлін і В. Михайлов. За традицією, гетьман запросив послів пообідати з ним. Але вони демонстративно відмовилися: «По милости его царского величества изготовлен у нас обед дома!» Однак важко хворий Хмельницький усе ж наполіг на своєму, справедливо надаючи цьому акту важливого дипломатичного значення. Він приймав їх лежачи, а гостей пригощали його дружина і донька, а також генеральний писар Іван Виговський. Лише одного разу за допомогою слуг Хмельницький підвівся, щоб виконати обов'язковий переговорний ритуал: випити за здоров'я царя...

Надалі й самі гетьмани, і, особливо, запорожці, будучи строго обмежені у своїх зовнішніх зв'язках, воліли під різними приводами самим споряджати багатолюдні делегації до столиці, де вони могли розраховувати на достатньо привабливе утримання і подарунки.

Це робилося там неспроста і не від царської щедрості, а з прозорою політичною метою. Про неї відверто написав дяк Посольського приказу Григорій Котошихін, який утікг до Швеції: *«Ис той Малой Росии для всяких дел присылаются посланцы, от гетманов полковники, от полковников сотники и ясаулы и казаки, по 20 и по 30 и по 50 и по 100 человек, и даетца им на Москве корм и питье царское и конской корм и дрова, поденно.., а на отпуске даетца им жалованье... А даетца им жалованье и поденной корм для того, что еще они учинились в подданство внове, и тем бы их к вечному подданству постояннее приманить, а как в подданстве позастареют, и им такой чести и жалованья убудет (підкреслено мною — О.С.)».*

Тим не менш, витрати Малоросійського приказу на такі цілі довго ще залишалися досить значними, оскільки козацькі «делегації» ставали все більш численними. Довелося вживати заходів: гетьмани з Москви регулярно отримували вказівки не пропускати запорізькі посольства числом більше 10 осіб. Але це допомагало мало, і тільки Мазепі начебто почало щось вдаватися. Уже наступного року після свого обрання гетьман пропустив до Москви лише чверть (11 осіб) із запорізького посольства, що прямувало до царя, аби повідомити про отримані в результаті набігу на Крим відомості про військові плани турецького султана. За повідомленням Яворницького, трьом курінним отаманам і восьми простим козакам, що дісталися Москви, було видано з розрахунку на день («добові» по-нашому): *«атаманам по 2 алтына и по 2 деньги, вина по 3 чарки, меду и пива по 3 кружки, козакам по 10 денег, меду по 2 чарки, пива по 2 кружки... да в дорогу поденного корму на три недели по тому ж, по чему давано им в Москве да, купя в ряду, дать два полтя ветчины; кроме того, с даточного двора дать два ведра вина, четыре ведра пива.*

Назначенное по росписи содержание показалось запорожским посланцам очень скудным, и потому они подали челобитную о при¬бавке царского жалованья... Великие государи по той челобитной приказали выдать коза¬кам сверх поденного корма и питья 5 ведер вина, 10 ведер меду и 10 ведер пива, 2 полтя ветчины да 1 стяг говядины и после этого запорожцы, по-видимому, остались довольны царской к ним милостью»[1].

Тим паче, що, за традицією, і подарунки вони отримали грошима та соболями.

Тому легко зрозуміти, що спроби «прориву» в Москву багатолюдних запорізьких делегацій на цьому не припинилися. Після взяття Азова за нагородами відправилися вже 600 осіб. Петро відмовився їх прийняти в столиці і за допомогою Мазепи ще з Батурина завернув їх назад, виплативши їм «премію» на місці — по рублю на людину і по п'ять аршинів англійського сукна. Але не встигли вони повернутися, як до Москви прибула нова делегація у складі 110 осіб. Мазепа отримав черговий наганяй, але ні це, ні суворе послання царя Петра не допомогло втихомирити «дипломатичну активність» січових отаманів. Багатокінні походи на Москву тривали й надалі. Можна уявити, що творилося тоді на Малоруському обійсті біля самих стін Кремля...

Після Полтави дипломатія Глухова вимушено вироджувалася в провінційну чиновницьку спритність, завдяки якій останнім гетьманам вдавалося хоча б тимчасово стримувати процес повної інтеграції Гетьманщини в структуру Російської імперії. У цілому ж малоросійська старшина воліла особливо не загострювати відносини з петербурзьким «начальством», а використовувати наявні владні можливості для особистого збагачення.

Іван Скоропадський, розпочавши свою кар'єру військовим канцеляристом з «одним челядником, четверкой коней и возком» «голубцом», превратился в одного из богатейших украинцев-малороссов. Помогала ему в этом милость царя Петра, которому он нравился «своею простотою». Тобто тим, що жодної небезпеки для нього не становив. Однак після Полтави він приставив до гетьмана двох своїх радників, а потім практично скасував гетьманську самостійність, заснувавши Малоросійську колегію.

Останньою «дипломатичною» місією Скоропадського була його поїздка до царя з вітанням з нагоди укладення Ніштадського миру зі Швецією. Він пробув у столиці близько півроку, але жодних послаблень «режиму» виговорити не зміг. Довелося знову-таки втішатися своїми

1 Деньга — 1/200 частина рубля, алтин — 6 деньог; чарка — сота частина відра, кружка — 10 чарок, відро — 13 літрів; полть - півтуші, разрубаної вздовж (тут, імовірно, йдеться про солонину — О.С.), стяг – м'ясная туша.

кулінарними шедеврами, у яких гетьман був набагато вправнішим, ніж в управлінні Україною. За це він отримав прізвисько «ясновельможного гетьмана борщів», кілька рецептів яких дійшли до нас як «гетьманські».

Особливо був шанований його пісний борщ. У спогадах знаменитого співака Олександра Вертинського знаходимо: *«Гетманский борщ подавали в холодном виде... В нем плавали «балабушки» — маленькие шарики из молотого щучьего мяса, начиненные рубленными сухими грибами, потом маслины и оливы, потом жареные опять же в подсолнечном масле небольшие карасики, вываленные в муке. Еще к борщу подавались жареные постные пирожки с кислой капустой, или с кашей, или с грибами»...*

Хто не знає казкової історії козелецького півчого Олешки Розума, який став морганатичним чоловіком дочки Петра Першого — імператриці Єлизавети? Відправлений до Петербурга для забави веселої княжни, він зумів стати для неї необхідним і, зокрема, взяв найсерйознішу участь у перевороті, що привів її на трон. У Малоросії ця подія була зустрінута з радістю. На коронаційні торжества до Петербурга в січні 1742 р. вирушила представницька делегація, яка була тепло прийнята новою імператрицею і «допущена к ручке».

«Депутатов ласкали, часто приглашали по вечерам во дворец на оперы, «где девки италианки и кастрат пели с музыкою». Бывали у земляка Разумовского, у которого выпивали по 10 бокалов венгерского...

Безпосередня і від того вельми дохідлива «кулінарна дипломатія» переконливо зафіксована в прекрасних ілюстраціях Анатолія Базилевича…

Поедут к архиерею черниговскому, тверскому, все это свои же, и покуликают довольно. И у себя депутаты могли поить и кормить гостей: к ним из Малороссии приходили обозы, привозили горелку двойную, анисовую, вишневку, тютюн, сало, ветчину, гусей, уток, индюков, пшено, свечи восковые и сальные, розу-варенье, прянички, сыры, пригоняли волов, овец...»

Це була, мабуть, остання українська делегація до московському престолу. Подальші поїздки малоросійських представників «ко двору» до дипломатії відношення вже практично не мали, нагадуючи, скоріше, буденні справи провінціалів у столиці...

Але уявлення про те, як слід організовувати дипломатичне спілкування, включаючи і його гастрономічний компонент, міцно закріпилося в народному уявленні. І нехай у досить іронічному, навіть дещо карикатурному, однак глибоко національному вигляді дійшли до нас у прекрасному викладі Івана Котляревського в його безсмертній «Енеїди». Згадаймо, як посольство від Енея прибуває до царя латинян Турна. Як водиться, царю підносять щедрі дари: килим-літак, чоботи-скороходи і, само собою, скатертину-самобранку. Абсолютно зачарований Турн запрошує послів до столу, і тут уже нічого казкового — усі ці наїдки добре засвоєні, як і весь застільний ритуал:

Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кав'яр;
Був борщ до шпундрів з буряками,
А в юшці потрух з галушками,
Потім до соку каплуни;
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з часником свинина,
Крохналь, який їдять пани.
В обід пили заморські вина,
Не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать:
Пили сикизку, деренівку
І кримську вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть[2].

На віват — з мущирів стріляли,
Туш — грімко трубачі іграли,
А многоліт — дяки ревуть...

Після такого обіду Турн не міг не розщедритися, і його подарунки Енею аж ніяк, на думку автора, не поступаються розкоші отриманих ним казкових дарів. До того ж вони цілком реальні і здобули заслужену славу, втілюючи в очах іноземця природне багатство місцевого краю:

Латин по царському звичаю
Енею дари одрядив:
Лубенського шмат коровяю,
Корито опішнянських слив,
Ґоріхів київських смажених,
Полтавських пундиків пряжених
І гусячих п'ять кіп яєць;
Рогатого скота з Лип'янки,
Сивухи відер з п'ять Будянки,
Сто решетилівських овець.

2 Назва «сикизка» походить від грецького «секаріє» — червона ягідна настоянка для причастя. «Деренівка» – настоянка на кизилі, «дулівка» – на айві.

Професія будівельника на службі іміджу України

Традиція відзначати День будівельника зародилася ще 1956 року. З цієї нагоди 8 серпня генеральний директор ГДІП

Павло Кривонос привітав співробітників дирекції «Рембудексплуатація» із професійним святом, відзначивши вагомий внесок у загальну справу забезпечення надійного функціонування дипломатичних представництв, що працюють у Києві.

— Ваша копітка, високоякісна робота отримала чимало схвальних відгуків і подяк від багатьох посольств іноземних держав, зокрема Киргизької Республіки, Єгипту, Німеччини та інших. Завдяки старанності керівників підрозділів, інженерних працівників, робітників «Рембудексплуатація», імідж Генеральної дирекції утримується на стабільно високому рівні, – зазначив П. Кривонос.

Підтвердження цьому – промовиста статистика. За 22 роки існування 513 працівників дирекції «Рембудексплуатація» були удостоєні почесних відзнак та нагород ГДІП і вищих органів влади.

Від імені всього трудового колективу П. Кривонос побажав будівельникам наснаги та міцного здоров'я, підкресливши, якою заслуженою шаною овіяна професія тих, хто зводить житло, лікарні, офіси, торговельні центри, дитячі майданчики, дарує радість домашнього затишку та комфортних побутових умов у роботі. Будівельна галузь є одним із головних індикаторів розвитку та стабільності економіки країни, її візитівкою для тих, хто з миром приїздить в Україну жити та працювати.

Ойвінд Нордслеттен:
«Там, де інші бачать проблеми, — я бачу потенціал»

Тимчасовий повірений у справах Королівства Норвегія в Україні пан Ойвінд Нордслеттен 7 серпня зустрівся зі співробітниками Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв і журналістами. Він дав розгорнуте інтерв'ю про стан економічної та політичної взаємодії між нашими країнами для наукового щорічника «Україна дипломатична», обговорив питання культурного співробітництва.

Пан Ойвінд Нордслеттен, який протягом 1992-1996 рр. був першим Надзвичайним і Повноважним Послом Норвегії в Україні, докладно розповів про те, як розпочиналася його місія в Україні, пригадав тогочасну кризу, відсутність приміщення для посольства та інші труднощі, які супроводжували початок його місії. Зрештою, спільними зусиллями при вирішальній допомозі фахівців ГДІП, відбудували старовинний історичний особняк, у якому свого часу мешкала видатна українська поетеса Леся Українка і в якому донині працює норвезьке посольство.

— Коли я приїхав, в Україні було складне становище, полиці магазинів були напівпорожніми. Тут не було нічого, — пригадав О. Нордслеттен. — Моє посольство розміщувалося в рюкзаку. Та все ж Київ був красивим, а відчуття відродження, відчуття того, що розпочинається нове життя, відчуття українського характеру — це перше, що я пережив в Україні. Тому ми не зважали на кризу, головним для нас було дихати повітрям відродження і свободи. Там, де інші бачать проблеми, — я бачу потенціал.

Будинок Посольства Королівства Норвегія в Україні на вул. Стрілецькій, 15

Під час зустрічі (зліва направо): Ойвінд Нордслеттен, завідувач видавничого сектору дирекції «Дипсервіс» Інна Хоменська, головний редактор та генеральний директор інтернет-видання про світ THEOUTLOOK.COM.UA Дарія Карякіна, радник генерального директора ГДІП із соціальних і політичних питань Валентин Савицький та заступник директора дирекції «Дипсервіс» ГДІП Олексій Кийков

Фото на згадку в подвір'ї посольства

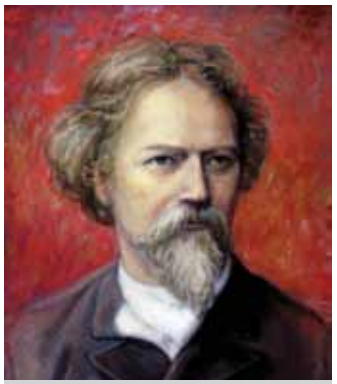
Ойвінд Нордслеттен із радістю познайомив гостей з інтер'єром його резиденції та показав автентичну стіну будинку, у якому проживала Леся Українка

Говорив Ойвінд Нордслеттен і про складні питання — агресію Російської Федерації щодо України. Він висловив глибоке співчуття нашому народові, згадавши підтримку уряду Королівства Норвегія України.

— Ви переживаєте досвід кровопролитних боїв на сході, це дуже трагічно. Прикро, що це відбувається. Сподіваємося, що розум візьме гору. Україна ж у серці Європи! Норвегія неодноразово заявляла, що не підтримує анексію Криму та вважає це серйозним порушенням міжнародного права. Ми ввели санкції проти Росії та сподіваємося, що спільно зможемо знайти вихід із цієї складної ситуації. Дуже хочеться, щоб запанував мир, — висловив сподівання Ойвінд Нордслеттен.

Повну версію інтерв'ю Тимчасового повіреного у справах Королівства Норвегія в Україні Ойвінда Нордслеттена буде надруковано в науковому щорічнику «Україна дипломатична», випуск XV 2014 року.

Художник Вільгельм Котарбінський – поляк з українським серцем

Автор портрету
В. Котарбінського
І. Гончарова-Мнішенко

Summary
Course of life and creative development of W. Kotarbinski according to polish and Ukrainian sources have been considered, memories of the artist from his contemporaries have been given.

Планета расплачивается листопадом,
Планету голуби унесли с орбиты.
Планете ангелов более, чем не надо,
С этой планетой на Вы вы говорите!..
У нее глаза Котарбинского!
И не выплакать ей глаза.
У нее музыка – полонез Огинского,
У нее небо высокое – Божие образа!..
Она «соборян» укрыла землею легкою,
Она с небом на ты их душами.
Она до сих пор дышит их легкими,
Она кровью из своих пор их слушает…

Володимир Мнішенко

Видатного майстра Вільгельма Олександровича Котарбінського (1848-1921) можна цілком вважати полько-українським художником. Народившись у Польщі, він значну частину свого життя – більше тридцяти років — присвятив Києву, тільки іноді від'їжджаючи на виставки або до свого маєтку в Кальськ.

У відомостях про В. Котарбінського – багато суперечностей і неточностей. На сьогодні серед дослідників немає єдиного погляду на його біографію. Ще за життя художника йому приписували роботи та деякі факти з життя двоюрідного брата Мілоша[1]. Навіть його могилу неодноразово намагалися знести, але, на щастя, місце її вдалося відстояти спочатку колекціонерові В. Єфремову та художникові Д. Корсуню, а згодом київському народно-культурному товариству поляків «Згода» на чолі з Вікторією Радик (із 1995 р. місце поховання живописця — під опікою товариства)[2].

Вільгельм Олександрович Котарбінський народився 30 листопада 1848 р. в місті Неборові Ловичівського повіту Варшавської губернії, де пройшли перші роки його дитинства[3]. Він був другим сином польського шляхтича Олександра Котарбінського, управляючого майном князя Радзивілла, та його дружини Леокадії Вейсфлок. Як зазначено в приходській книзі за 1849 р., через недомагання обох батьків малюка хрестили лише через три місяці після народження – 7 лютого 1849 року. Хрещеними батьками були Кароліна та Леопольд Джон (Johnowie)[4].

Освіту майбутній художник здобув у Варшавській гімназії в 1867-1871 роках. Вечорами після занять відвідував уроки рисунка у Рафала Хадзевича у школі Товариства заохочення красних мистецтв (ТЗКМ). Згодом вступає до Варшавського університету, однак не закінчує його.

Художник і мистецтвознавець М.А. Прахов пише, що у дев'ятнадцять років Вільгельм закохується у свою кузину й остаточно вирішує стати художником. Однак їде до Рима лише в 1871 р., коли мав уже понад двадцять років. Зробити ці обидва кроки раніше забороняв батько, адже одружитися з кузиною не дозволяла католицька церква, а бути художником — «не шляхетська це справа».

До Італії В. Котарбінський їхав, знаючи лише польську та латину, яку вивчав у гімназії. Саме остання допомогла йому якнайшвидше засвоїти італійську мову, якою згодом оволодів бездоганно.

ТЗКМ надало допомогу в розмірі 500 рублів.[5] Однак юнакові не вистачало грошей на життя, тому довелося найняти скромну майстерню, у якій були лише стіл, поламаний стілець і погризений мишами великий манекен. На ніч він перевертав стіл, прив'язував до його ніжок своє єдине простирадло і так спав. Про це ніхто не здогадувався, навіть господиня й натурник. Заощаджуючи, йому доводилося не їсти по кілька днів[6]. Такі злидні В. Котарбінського призвели до голодного тифу. Врятували його лікар Вендт (німець російського чи прибалтійського походження), а також брати Олександр і Павло Свєдомські, до яких на ношах трунаря й принесли хворого Вільгельма[7]. Відтоді їх пов'язала довга творча дружба. Якийсь час В. Котарбінський працював у їхній майстерні на via Margutta №5. Згодом Свєдомські допомогли обладнати власну майстерню на Віа сан Базіліо. І саме вони згодом запросили художника до Києва. Цей творчий тріумвірат являє собою приклад дружньої співпраці, якої практично не знала історія світового образотворчого мистецтва. Наприклад, у роботі П. Свєдомського «Вулиця в Помпеї», що експонується у Третьяковській галереї, фігури рабів було написано В. Котарбінським. Забігаючи наперед, відзна-

1 Мілош Котарбінський (1854-1944) – польський художник, критик. У 1871-1875 рр. навчався у Варшавському класі рисунка у В. Герсона, 1875-1882 рр. – в Імператорській Академії мистецтв у Петербурзі, де отримав золоту медаль за картину «Вулкан приковує Прометея до скелі». За виконання іншої програми – «Хворий князь Пожарський приймає послів» визнаний класним художником 1-го ступеня. З 1883 р. мешкав у Варшаві. 1887-1891 рр. – керівник «Tygodnika Illustrowanego»; заснував приватну школу малярства. З 1905 р. – професор класу рисунка, того ж року отримав звання академіка, а з 1923 р. – професор і директор Варшавської школи красних мистецтв.

2 Галькевич Т.А. Нові сторінки до творчої біографії В.О. Котарбінського / Українська біографістика. — С. 140.

3 Słownik malarzy polskich. Tom 1. – W.: Arkady, 2003. – S. 91.

4 ks. Maciej Danecki: Nieborów [akt urodzenia nr 9/1849]. W: AKTA Religijno Cywilne dla Parafii Nieborów na Rok 1849.[on-line]. Projekt indeksacji metryk parafialnych metryki.genealodzy.pl > łódzkie > łowicki - Łowicz > 1597/D- > 1849 > Urodzenia > 07-10, 1849-02-07. [dostęp 2014-01-19].

5 Гроші були виділені із зібраних виставок Товариства. Wiercińska J. Towarzystwo zachęty sztuk pięknych w Warszawie. Zarys działalności. – Wrociaw – Warszawie – Krakow: Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wudawnictwo polskiej Akademii Nauk, 1968. – S. 132.

6 Прахов Н.А. Страницы прошлого. Очерки – воспоминания о художниках. – К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – С. 296.

7 Там само – С. 297.

чимо, що й більшість розписів Володимирського собору в Києві вони виконали разом.

Утім, повернемося до Рима. Місцева Академія святого Луки, яка щороку організовувала творчий конкурс, у якому брали участь в основному досвідчені художники старшого віку, давала змогу кожному бажаючому за п'ять франків витягти жереб із номером місця, зайняти його і творити. В. Котарбінський ризикнув. Місце, яке він отримав, було зовсім не виграшним, із важким ракурсом і далеко від натури[8]. Однак попри це Вільгельм отримав перший приз — срібну медаль і звання «першого римського рисувальника».

Окрилений успіхом, у 1872 р. В. Котарбінський вступає до римської Академії мистецтв святого Луки і вчиться під керівництвом Франческо Подесті. Після її закінчення з великою золотою медаллю у 1875 р. ще на деякий час залишається в Римі. Пише з натури, створює картини на античні сюжети.

На початку XX ст. більшість цих картин зберігалася в Італії у спадкоємців Кедива Ісмаїла, А. Депретиса та у польських колекціонерів Л. Сапеги, В. Замойського і В. Пуйсловського. Також твори В. Котарбінського купували і в Російській імперії – К. Солдатенков, Н. Терещенко. А картину «Оргія» (п., о., 300х500) придбав музей імператора Олександра III[9]. Вона була настільки популярною свого часу, що її залюбки репродукували не лише в російських, а й європейських періодичних виданнях. Зокрема, ксилографію з цього твору на своїх сторінках розмістив німецький журнал «Moderne Kunst». Про популярність картини свідчить і той факт, що автор неодноразово вдавався до її копіювання – одна зі зменшених авторських копій зберігається в постійній

Оргія. Зменшена авторська копія однойменної картини. П., о. 69х109 см. Донецький обласний художній музей

експозиції Донецького обласного художнього музею, куди вона потрапила в 1975 р.[10]

Слід зазначити, що В. Котарбінський також займався викладацькою діяльністю. Серед його учениць була Марія Башкирцева (з 1876 р.), із якою він познайомився в Неаполі. А в останні роки життя – Олена Прахова, яка навчалася у нього акварельного живопису в 1920-х роках. Прахова також вишивала картини за проектами Котарбінського[11].

...Поступово приходить успіх. Одним із перших меценатів художника стає Йозеф Строссмайєр із Хорватії. У 1875 р. він закупив для своєї приватної галереї в Загребі картини «Мучеництво Святого Калікста» та «Втеча до Єгипту», яку пожертвував у 1884 р. Хорватській Академії наук.

Відомо, що вже у римський період творчості, а саме з 1880 р., В. Котарбінський був знайомий із видатним критиком В.В. Стасовим, який у листі до І.Я. Гінцбурга від 23 квітням 1887 р. написав: «У Римі намагайтеся зустрітися з Котарбінським (Вільгельмом). Це мій старий знайомий, прерозумний, преоригінальний і якого я дуже поважаю. Він Вам все покаже і розповість як ніхто! Кланяйтеся йому дуже низько від мене і скажіть, що я його люблю і поважаю як і раніше. Окрім Рєпіна й Антокольського, я нікого з усіх наших художників не знаю такого сильного і оригінального розумом! Постарайтесь, постарайтесь побути з ним весь час у Римі. Залишитеся задоволені і вдячні»[12].

На прохання критика Вільгельм протягом року робив копії у Ватиканському музеї з рукопису XIV ст. А в серпні 1895 р., коли В. Стасов приїхав до Києва, він знову зустрівся з В. Котарбінським. Критик написав про це в листі до рідних: «У вівторок зранку він (А. Прахов) привіз [...] Котарбінського, дуже мені милого і приємного живописця поляка [...]. Того самого вівторка він щойно повернувся з Варшави... — значить, знову мені приємна зустріч. Ми наговорилися тут про живопис і живописців російських чимало»[13].

У 1888 р. художник приїздить на батьківщину; згодом таки одружується на кузині, котра стала вдовою після першого шлюбу. Весілля справили у Варшаві й оселилися в маєтку

О. Прахова. Замріяна. Виконана за малюнком В. Котарбінського. 1903. 47х31см. Шовкові нитки, гладь. Приватна збірка

Кальськ у Слуцькому повіті Мінської губернії.

Утім, художника тягне до Києва, де він проживає в номерах Кане на Фундуклеївській (вул. Хрещатик, 40/1), а згодом – у готелі «Прага» (нині один із корпусів готелю «Санкт-Петербург» на вул. Володимирській, 36). По якомусь часі його шлюб став фіктивним, кузина залишилася у своєму маєтку поблизу Вільно[14], а Вільгельм Олександрович у Києві оселився назавжди.

Ще в маєтку В. Котарбінський обладнав велику, простору майстерню, з якої майже не виходив, забуваючи про їжу. Вечорами, коли не можна було працювати фарбами, малює вугликом або олівцем ескізи.

У цей період разом із І. Селезньовим, П. Свєдомським і В. Васнецовим пише розписи у храмі в ім'я Олександра Невського, що був зведений 1883 р. та на території Рубежівської колонії (9-а верста Житомирського шосе. Нині це – територія житлового поселення станкозаводу)[15]. У 1934 р.

8 Там само. – С. 298.

9 Дедловъ В.Л. Кіевскій Владимірскій соборъ и его художественніе творцы. – М.: Гросманъ и Кнебель, 1901. – С.16.

10 До Великої Вітчизняної війни картина зберігалась у колекції Сталінської міської картинної галереї. У 1941-1945 рр. — у місцевого художника Е.Е. Грейліха, у 1945 р. потрапила до Київського музею російського мистецтва.

11 Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки. – К.: Мистецтво, 2008. – С. 144, 146-147.

12 Стасов В. Письма к деятелям русской культуры. Том 1. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1962. – С. 261.

13 Стасов В. Письма к родным. Т. 3, ч. 1. 1895–1899. – М.: Гос. муз. изд-во, 1962. – С. 74-75.

14 Прахов Н.А. Страницы прошлого. Очерки – воспоминания о художниках. – К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – С. 304.

15 Ковалинский В. Меценаты Киева. – К.: Кий, 1998. — С. 276.

церкву було закрито, а згодом знищено.

У 1888 р. Вільгельм Олександрович, на запрошення братів Свєдомських, яких у свою чергу покликав А. Прахов, приїздить до Києва. У 1889-1894 рр. працює над розписами Володимирського собору разом із В. Васнецовим, М. Нестеровим, П. Свєдомським та іншими художниками школи М. Мурашка (С. Костенко, В. Замирайло, М. Пимоненко та інші). Ескізи до цієї грандіозної роботи виникли ще в Римі, звідки В. Котарбінський та П. Свєдомський привезли цілих 9 картонів. Цікава деталь – як католик художник не був допущений до самостійних робіт у соборі, а працював під наглядом П. Свєдомського.

У майстерні В. Котарбінського. Фото надруковано в журналі Живописное обозрение. №12. 1902.

Усі внутрішні роботи й освячення храму здійснили у 1896 р. (хоча медальйон на знак цієї події позначено 1895 роком)[16]. Усього В. Котарбінський та П. Свєдомський написали 18 картин і 84 окремі фігури. Допомагав їм і О. Свєдомський. Також за малюнками В. Васнецова та за його участі художниками були написані всі орнаменти центральної частини Володимирського собору. За ці розписи В. Котарбінський був нагороджений орденом Станіслава II ступеня.

Одночасно було збудовано храм Святителя Миколи Чудотворця в Радомишлі (1883, Житомирська область), що його розписували за ескізами київського храму В. Котарбінський та П. Свєдомський. А допомагали їм київські художники-іконописці.

Після закінчення цих робіт Вільгельм Олександрович не переставав працювати в галузі монументально-декоративного живопису. Його запрошували прикрасити будинки, де зараз розміщуються Національний музей імені Т.Г. Шевченка та Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків. Для першого В. Котарбінський виконав на плафоні над сходами великі чотири панно на билинні теми, а в залі – «Амур і Психея» значно меншого розміру; для другого було створено понад двадцять панно, а саме бокові частини плафона, живописні панно над дверима (так звані десюдепорти) та композиції фризу з алегоричними зображеннями чотирьох цивілізацій стародавнього світу – Індії, Єгипту, Греції та Риму, які розмістили у «червоній» вітальні, названій так за колір шпалер.

У 1895 р. художник отримав ряд запрошень із Москви. Маємо припущення, що завдяки цьому з'явився плафон «Скифія» у московського мільйонера Морозова, про що згадується в тижневику «Живописное обозрение» за 1902 рік.[17] Для іншого московського замовника (його прізвище невідоме) В. Котарбінський у своїй майстерні виконав плафон у стилі рококо[18]. Ще відомі невеличкі панно, що зображують квіти, метеликів і композицію троянд із лілеями на тлі пейзажу. Вони зберігаються у приватній колекції та були репродуковані в «Хроніці-2000» за 2009 рік[19].

Також В. Котарбінський створив низку релігійних образів для приходського костелу у Starczycach Слуцького повіту Білорусії та інші.

У 1890 р. Вільгельм Олександрович став членом «Південноросійського союзу художників», створеного за ініціативи В. Васнецова, А. Прахова, І. Рашевського. За спогадами безпосередніх учасників, це Товариство виникло з ідеї В. Васнецова, який запропонував художникам, що збиралися в домі Прахових, організувати в Києві щорічні виставки. Першу з них влаштували в актовому залі університету, наданому для експозиції безкоштовно. Зала була занадто просторою для невеликої кількості учасників і дещо віддаленою від центру міста. Задля подальшого комерційного успіху, наступні виставки проводили в біржовій залі (на розі Хрещатика та вул. Інститутської)[20].

Крім того, В. Котарбінський брав активну участь у культурному житті Києва. Так, у 1893 р. разом із В. Галімським, Є. Вжещем, Я. Станіславським та Я. Урсин-Замараєвим він заснував Товариство київських художників, яке значно збагатило культурне життя міста.

У 1894 р. на національній виставці у Львові Вільгельм Котарбінський виставив три твори, виконані олійними фарбами – «Оргію», «Смерть Мессаліни», «Аугур та вакханка» і одну акварель – «Розваги у Стародавній Греції», за які отримав золоту медаль. Окрім Львова художник часто експонував свої твори на виставках Варшавського товариства красних мистецтв, петербурзьких і київських виставках; у Парижі, Берліні, Варшаві, Кракові, Познані...

У 1895 р. для В. Котарбінського було виділено цілу залу на 3-й виставці Київського товариства художників, де експонувалося 60 його сепій.

У 1897 р. він увійшов до складу Київського товариства старожитностей і мистецтв.

В. Котарбінський продовжує працювати в різних техніках. М. Прахов згадував, що у Вільгельма Олександровича було завжди повно ідей, які вимагали негайного втілення. Він малював на всьому, що потрапляло до рук: на старих візитівках, у зошитах, на розкритих конвертах. Довгі стрічки товстого ватману вкривалися з обох боків десятками композицій майбутніх сепій[21]. Доказом цього є документи з Архіву-музею літератури та мистецтв, які передала до фондів у 1974 р. Віра Володимирівна Шпилевич — знайома Олени Адріанівни Прахової[22], зокрема, три листівки і один конверт, розписані акварельними фарбами з підписом: «Є. П.». Тобто, вони належать Олені Праховій.

За спогадами сучасників, художник постає дуже працьовитою людиною. Майже до самої смерті не полишає пензля й олівця. Характерна ситуація: коли всі відпочивали після виснажливого дня розписів у Володимирському соборі, Котарбінський малював. Це не заважало йому брати участь у розмовах, слухати чиєсь художнє читання. Таким чином, він щовечора створював одну чи дві сепії. Наприкінці тижня обирав якусь із них, ставив у правому нижньому куті латинські літери «W. K.», у лівому – російські «Е. А. П.» і дарував Олені Праховій[23].

Тільки за два роки в такі післяобідні години художник створив 200 сепій на фантастичні сюжети, які мали величезний успіх на виставці у Петербурзі 1898 року. Утім, на пропозицію Миколи II продати йому ці твори, В. Котарбінський відповів відмовою, оскільки подарував їх О. Праховій. Як компроміс, були зроблені

16 Петровъ Н. О расписаніи стѣнъ и вообще объ украшеніи Кіевскаго Владимірскаго собора. – К.: Тип. И. Горбунова, 1899. – С. 68-69.

17 «Живописное обозрение». – № 12. – С. 180.

18 «Tygodnik illustrowany». – 1896. – № 51. – S. 1014.

19 Хроніка 2000. Україна – Польща: діалог упродовж тисячоліть. Т. 80. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2009. – Іл. між с. 320-321.

20 Прахов Н. Страницы прошлого. Очерки-воспоминания о художниках. – К.: Держ. видво Образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – С. 80, 81.

21 Там само. – С. 302.

22 Архів-музей літератури та мистецтв. – Фонд 1283.

23 Там само. – С. 303.

копії, на що погодився імператор.

Хотілося б також відзначити, що як поляк, він був великим мрійником. «Росіянин так мріяти на замовлення не зможе. Російський розум точний, польський розкидистий. Російська уява потребує реальної підкладки, польська витає у хмарах. Російський артист може бути ідеалістом, але фантастичним живописцем, яких у поляків не мало, не зробиться ніколи. Свєдомський, коли пише, працює. Котарбінський мріє завжди, без утоми, і в той час, коли працює, і тоді, коли відпочиває»[24].

У спогадах В. Васнецова та М. Нестерова В. Котарбінський постає як добра людина з почуттям гумору. Зазвичай вони вважали, що розписи митця у Володимирському соборі зовсім не відповідають за духом йому і контрастують із ними.

Васнецов по-доброму називав його «польський круль» або «Катарр». І навіть у своїй картині-казці «Царівна Несміяна» прообразом для фігури поляка обрав Вільгельма Олександровича: «Він вже придумав, чим розсмішити, вуса крутить, на своїх суперників поглядає, зовсім як Катарр, коли розійдеться»[25].

Мурашко у «Спогадах старого вчителя» також згадує В. Котарбінського. Вони познайомилися ще в Римі в майстерні Свєдомських. Як пише автор, Вільгельм Олександрович при зустрічі «ще не був знаменитістю і був дуже простим і веселим паном. [...] За столом жартам не було кінця: Котарбінський казав, що покійний папа, замість ключів од раю, захопив спохвату ключів від свого погреба, і тепер не знають, як бути з цим і де він може перебувати тепер у такому разі»[26].

Котарбінський завжди був бажаним гостем школи у дні Ради. Серед робіт, які дарували рисувальній школі видатні майстри, є й його етюд «Голова старого»[27].

Вільгельм Котарбінський вимагав від себе та від інших художників «думки і настрою у роботах. Одна майстерність без серця, одна віртуозність пензля не зворушує його». Ось чому з художників йому більш близькі А. Куїнджі, В. Васнецов, В. Суріков[28]. Щодо літератури, Вільгельму Олександровичу найбільше до вподоби були твори Ф. Достоєвського та Л. Толстого.

Хотілося б вказати на таку рису характеру, як принциповість художника. Якось Павло Михайлович Третьяков вирішив купити для своєї галереї картину «Внесок вдовиці», яка експонувалася на виставці Академії мистецтв у 1898 р., і попросив художника змінити свій підпис латинським шрифтом на кириличний. Але Вільгельм Котарбінський, попри те, що однією з умов визнання художника в Росії була наявність його робіт у Третьяковській галереї, категорично відмовився: «Я завжди так підписуюсь і заради грошей переробляти свій підпис не буду. Ви купуєте картину, а не мій автограф»[29]. Однак картина «Внесок вдовиці» настільки сподобалася дружині Павла Михайловича, що вона для себе придбала її ескіз, який згодом опинився в Третьяковській галереї.

З інших відомостей про художника хотілося б ще зупинитися на таких...

У більшості джерел сказано, що В. Котарбінський отримав звання академіка за «заслуги на художньому терені» у 1905 р. Однак у каталозі живопису з Київського національного музею російського мистецтва ця подія позначена десятьма роками пізніше, читаємо – 1915[30].

Котарбінський разом із В. Галімським, І. Їжакевичем, І. Селезньовим і П. Холодним 16 травня 1914 р. були запрошені в якості експертів, щоб ухвалити остаточний вердикт стосовно проекту пам'ятника Т. Шевченку італійського майстра Антоніо Шіортіно[31].

У 1914 р. київське видавництво «Рассвет», яке популяризувало творчість київських митців, видало велику серію поштових листівок із репродукціями творів В. Котарбінського. Цей факт є важливим для сучасних дослідників, адже лише завдяки поштовим листівкам можемо скласти уявлення про втрачені оригінали полотен майстра.

Під час Першої світової війни Вільгельм Олександрович видавав свої рисунки в листівках із зображеннями пропагандистського характеру, у яких ішлося про надання допомоги сім'ям солдатів[32]. Його агітаційний плакат «Київ – Польщі» у дні окупації закликав до пожертвувань польському населенню.

Останні роки життя В. Котарбінський в готелі «Прага» знімав двокімнатний номер (№22). М.А. Прахов згадує, що під час громадянської війни готель «Прага» тричі займала комендатура під приміщення для військ Червоної Армії. Усіх мешканців виселяли, тільки Котарбінського не чіпали. Двері своєї кімнати під час переворотів принципово не зачиняв. Але все ж таки в 1920 р. йому довелося полишити готель, у якому стало небезпечно залишатися. Художник прийняв запрошення Емілії Львівни Прахової перебратися до них (нині — вул. Десятинна, 14).

...Вільгельм Олександрович завершив свій земний шлях 4 вересня 1921 р., при повній свідомості, встигнувши попрощатися з Емілією Львівною та Оленою Праховими. Похований на Байковому кладовищі на першій польській ділянці в новій частині цвинтаря; могила – ліворуч від центральної алеї.

У Києві залишилося досить багато творів майстра, які повною мірою характеризуються його творчість, але, на жаль, більшість із них зберігаються у фондах музеїв або приватних колекціях і не кожен може їх побачити.

А розписи у Володимирському соборі потребують термінової реставрації. Сподіваємося, що дослідники творчості Вільгельма Котарбінського, музейники та колекціонери його творів не тільки на теренах України, а й у Польщі, об'єднаються для здійснення цієї роботи, а також організації виставок, видання найповнішої монографії про художника, що сприятиме популяризації, на жаль, невідомого широкому загалові видатного майстра та поставить усі крапки над «і» в суперечливих даних біографії та творчості Вільгельма Олександровича Котарбінського.

Марина ДРОБОТЮК,
мистецтвознавець

24 Дедловъ В.Л. Кіевскій Владимірскій соборъ и его художественные творцы. – М.: Гросманъ и Кнебель, 1901. – С. 17-18.

25 Прахов Н. Страницы прошлого. — С. 315.

26 Мурашко М. Спогади старого вчителя. – К.: Мистецтво, 1964. – С. 92.

27 Инвентарная книга рисовальной школы за 1898 г. – Архів літератури та мистецтв. – Фонд № 648.

28 «Живописное обозрение». – 1902. – № 12. – С. 181.

29 Прахов Н.А. Страницы прошлого. Очерки – воспоминания о художниках. – К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – С. 303.

30 Каталог живописи. Выпуск II. Русская живопись 2-й половины XIX - начала XX вв. — К., 1992. – С. 118.

31 Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга перша. – К.: Літопис, 2002. – С. 264-265.

32 Открытки периода 1-й мировой войны 1914-1916 гг. – М.: Типографии Товарищества И.Н. Кушнерева и К, И.Н. Грызунова и К. – 18 листов, 75 открыток.

АННОТАЦИЯ

Рассмотрен жизненный и творческий путь В. Котарбинского с точки зрения польских и украинских источников, представлены воспоминания о художнике его современников.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто життєвий і творчий шлях В. Котарбінського з точки зору польських та українських джерел, подано спогади про художника його сучасників.